

kroniek van afrika

**nigerië: de impasse
van de onherroepelijke breuk**

rhodesië: de gordiaanse knoop

zambia: kruipende escalatie

twintig jaar apartheid

meziaa en horma

**afrika—studiecentrum
leiden holland**

1968 | 3

inhoud

kroniek van Afrika

**Afrika van 15 mei 1968 tot
1 augustus 1968**

voor het Afrika-Studiecentrum uitgegeven door
Koninklijke Van Gorcum & Comp. nv, Assen

150 algemeen

Arabische staten 150, Organisatie van
Afrikaanse Eenheid 151, Interafrikaanse
vakbonden 152

153 noordelijk Afrika

Algerije 153, Libië 154, Marokko 154,
Mauretanië 154, Soedan 155, Tunesië 155,
Verenigde Arabische Republiek 156

157 westelijk Afrika

Organisatie der Oeverstaten van de Senegal
157, Entente 157, Boven-Volta 157, Dahomey
158, Gambia 159, Ghana 159, Guinee (Port)
160, Ivoorkust 160, Liberië 161, Mali 161,
Nigerië 161

**164 Nigerië: de impasse van de onherroepelijke
breuk**
Senegal 166, Sierra Leone 168, Togo 169

170 midden-Afrika

Centraalafrikaanse Republiek 170, Congo-
Brazzaville 170, Congo-Kinshasa 171,
Guinee (Spaans) 172, Tsjaad 172

173 oostelijk Afrika

oost-Afrika 173, Ethiopië 173, Kenia 173,
Oeganda 175, Afar- en Issaland 175,
Tanzania 176

176 zuidelijk Afrika

Botswana 176, Malawi 177, Mozambique 177,
Rhodesië 178

179 Rhodesië: de gordiaanse knoop
Swaziland 180

**180 Zambia: kruipende escalatie in zuidelijk
Afrika**
Zuid-Afrika 183

184 Zuid-Afrika: twintig jaar apartheid
Zuidwest-Afrika 188

189 eilanden

Mauritius 189

190 meziaa en hormaa door D.G.Jongmans

224 verslagen

Conference on religious research, Nairobi
1968

redactie

drs. A. E. Bayer, hoofdredacteur
oostelijk Afrika,
franssprekend midden-Afrika, Malawi, Rhodesië,
Zambia, Madagascar

drs. J. van der Meulen
noordelijk Afrika,
franssprekend westelijk Afrika, Spaanse gebieden,
Arabische Liga, OAU, OCAM

dr. K. L. Roskam
engelsprekend westelijk Afrika,
Portugese gebieden, Congo-Kinshasa,
zuidelijk Afrika en de eilanden

ontwerp omslag en basislayout: Han de Vries GKf

administratie

voor abonnementen, adreswijzigingen, enz.:
Kon. Van Gorcum & Comp. nv te Assen
telefoon (05920) 56 47
postgiro 80 22 55

jaarabonnement f 12,—
studentenabonnement f 6,—
losse nummers f 3,50

verschijnt vier maal per jaar

mededeling

Bij het ter perse gaan van dit nummer van de *Kroniek van Afrika* bereikte ons het bericht van het overlijden op 25 augustus van prof. dr. H. P. Blok, buitengewoon hoogleraar in de Bantoeïstiek aan de Leidse universiteit en van 1957 tot 1965, behoudens een korte onderbreking, lid van het Bestuur van het Afrika-Studiecentrum.

In het volgende nummer van dit tijdschrift zal uitvoeriger op leven en werk van deze vooraanstaande Afrikanist worden ingegaan.

afrika: 15 mei '68 — 1 augustus '68

algemeen

Arabische staten Naar aanleiding van een door Jordanië ingediende klacht nam de Veiligheidsraad op 21 mei met 13 stemmen bij twee onthoudingen (Verenigde Staten en Canada) een resolutie aan, waarin wordt betreurd dat Israël nog steeds geen gevolg heeft gegeven aan de resoluties van 4 en 14 juli 1967 omtrent Jeruzalem. Israël wordt verzocht alle maatregelen met betrekking tot de hereniging van de stad ongedaan te maken.

Een dag eerder had president Bourguiba van Tunesië in de Algemene Vergadering van de VN zijn plan ontvouwd tot oplossing van de crisis in het Midden-Oosten. Hij stelde voor het Israëliësche leger in de bezette Arabische gebieden te vervangen door een internationale strijdmacht en daarna te onderhandelen over de verschillende punten van de VN-resolutie van 22 november 1967.

De Egyptische minister van buitenlandse zaken, Mahmoud Riad, legde op 28 juni in Oslo de volgende verklaring af: 'De Veiligheidsraad heeft een formule gevonden voor de oplossing van het conflict in het Midden-Oosten. De speciale VN-afgezant, ambassadeur Jarring, heeft tot taak een nauwkeurig tijdschema voor deze oplossing vast te stellen, lukt hem dit dan zal de vrede in het Midden-Oosten spoedig zijn hersteld ... Egypte heeft geen bezwaar tegen het instellen van een gedemilitariseerde zone in de Sinaï-woestijn, mits een even grote zone van Israëliësch gebied wordt gedemilitariseerd.' Enkele dagen later zei Riad in Kopenhagen dat 'Israël een feit is of ons dat nu aanstaat of niet'. Hij betoogde dat zijn land bereid is controle op de bewapening in het Midden-Oosten te aanvaarden, zodra de dreiging tegen de grenzen niet meer bestaat (dit moet opgevat worden als antwoord op een Russisch voorstel van 1 juli tot een wereldomvattende bewapeningscontrole, waarin het Midden-Oosten met name wordt genoemd). Een niet-officieel Egyptisch persbureau gaf als commentaar op de uitlatingen van Riad dat de officiële politiek van Egypte, en dus ook de enige die door de minister van buitenlandse zaken kan worden geformuleerd, blijft: geen erkenning van, geen vredesverdrag en geen onderhandelingen met Israël.

Van 4 tot 10 juli, vier dagen langer dan oorspronkelijk in de bedoeling lag, voerde president Nasser

van Egypte, begeleid door o.a. Abdel Moneim Riad, opperbevelhebber van de strijdkrachten en Mahmoud Riad, besprekingen in Moskou. Het slotcommuniqué meldde dat gesproken is over de ontwikkeling van de samenwerking tussen de twee landen op alle gebieden; over de situatie in het Midden-Oosten en over de middelen tot het uitwissen van de sporen van de imperialistische Israëliësche agressie. Beide partijen hebben overeenstemming bereikt over in de nabije toekomst te nemen gezamenlijke maatregelen tot herstel van vrede en veiligheid in het Midden-Oosten. Met nadruk verklaren zij opnieuw dat het probleem van het Midden-Oosten moet worden geregeld op basis van de resolutie van de Veiligheidsraad van 22 november 1967, zij steunen daarom ook de pogingen van de speciale VN-afgezant, Gunnar Jarring. Rusland verklaart zich bereid tot voortzetting van politieke en economische steun aan Egypte, alsook van zijn hulp bij de versterking van Egypte's defensieve potentieel (volgens officieuze berichten zou Nasser om offensieve wapens hebben gevraagd).

President Nasser bezocht van 10 tot 12 juli zijn Zuidslavische ambtgenoot, Tito. Volgens een communiqué hebben beide staatshoofden gesproken over de gebeurtenissen in het Midden-Oosten en over de mogelijkheid tot het bijeenroepen van een conferentie van niet-verbonden staten. Maarschalk Tito zou Nasser gewaarschuwd hebben voor de zeer grote gevaren, verbonden aan ieder militair avontuur.

In Kairo kwam van 10 tot 17 juli voor de eerste maal de nieuwe Nationale Palestijnse Raad bijeen. In deze Raad hebben 100 afgevaardigden van de verschillende Palestijnse bevrijdingsbewegingen zitting. De zetels zijn als volgt verdeeld: Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (met als militaire afdeling het Palestijnse Bevrijdingsleger) 50; El Fatah (met als militaire afdeling, Al Assifa) 38; Volksfront voor de Bevrijding van Palestina 10 en onafhankelijken 2. De Raad die tot doel heeft de activiteiten van de verzetsorganisaties te verenigen, besloot tot het oprichten van een Hoge Militaire Raad. Hij verwierp de VN-resolutie van 22 november 1967, omdat uitvoering hiervan het einde van de Palestijnse zaak zou betekenen. (Syrië en

Algerije hebben deze resolutie ook verworpen.) Drie leden van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina kaapten 23 juli een lijntoestel van de Israëlische luchtvaartmaatschappij, *El Al*. Zij dwongen de piloot van het vliegtuig, dat van Rome op weg was naar Tel Aviv, te landen bij Algiers. De Algerijnse autoriteiten lieten de volgende dag de niet-Israëlische passagiers en de 27e juli de Israëlische vrouwen en kinderen vertrekken. Het vliegtuig en 12 Israëliërs, waaronder de bemanning, worden nog steeds vastgehouden. Tot nog toe heeft Israël alleen diplomatieke stappen ondernomen om Algerije tot uitlevering te dwingen. De VN, een aantal ambassades in Algiers, waaronder de Britse, de Franse en de Italiaanse, alsook de internationale organisatie van verkeersvliegers oefenen druk uit op Algerije om toestel en mensen aan Israël uit te leveren. De Palestijnse verzetsorganisaties proberen Algerije te bewegen hen het vliegtuig te laten behouden en de vastgehouden Israëliërs uit te wisselen tegen door Israël gevangen genomen Palestijnse vrijheidsstrijders. Berichten van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina dat zich onder de passagiers vier hoge Israëlische militairen bevonden, werden in Tel Aviv tegengesproken.

Op 14 juli arriveerde George Ball, de Amerikaanse ambassadeur bij de Verenigde Naties, in Tel Aviv. Hij zou bij de Israëlische regering op matiging hebben aangedrongen, speciaal inzake haar eis tot directe onderhandelingen met de Arabische Staten. De 16e juli vertrok Ball voor bezoeken aan Jordanië, Libanon en Saoedi-Arabië.

De Nederlandse minister van buitenlandse zaken, Luns, kwam 21 juli voor een vierdaagse bezoek in Israël aan. Van 3 tot 5 juni had hij in Kairo besprekingen gevoerd met president Nasser en minister Riad. Na afloop van zijn Egyptische bezoek weersprak Luns een bericht in het blad *Al Ahram* als zou de Nederlandse regering haar houding inzake het conflict in het Midden-Oosten hebben gewijzigd. Hij ontkende eveneens dat zijn reis tot doel had te bemiddelen in dit conflict.

De economische raad van de Arabische Liga richtte 18 mei een fonds van f 1 050 mln op, bestemd voor de sociale en economische ontwikkeling van de Arabische wereld. Met uitzondering van Tunesië,

Marokko en Saoedi-Arabië tekenden alle Arabische landen het akkoord hieromtrent. Verder werd besloten een industrieel opleidingscentrum en een centrum voor landbouwstatistiek op te richten. De Arabische landen werd verzocht de handel met Turkije uit te breiden om Israël van de Turkse markt te verdrijven.

Organisatie van Afrikaanse Eenheid (OAU/OUA) De OAU-commissie *ad hoc* voor vluchtelingen kwam van 17 tot 19 juni in Addis Abeba bijeen. Leden van de commissie zijn: Boeroendi, Congo-Kinshasa, Ghana, Kameroen, Nigerië, Oeganda, Rwanda, Senegal, Soedan en Tanzania. In zijn openingstoespraak zei de algemeen secretaris van de OAU, Diallo Telli, dat er de laatste tijd vanuit Angola, Mozambique, Zuid-Afrika en Zuidwest-Afrika nieuwe vluchtelingenstromen zijn ontstaan. Het totaal aantal vluchtelingen in Afrika ligt thans boven de één miljoen, aldus Diallo Telli. De commissie gaf Ghana en Senegal de opdracht een ontwerp verdrag op te stellen, waarin bepaalde aspecten van het vluchtelingenvraagstuk worden geregeld (vermoedelijk aspecten die verband houden met politieke activiteiten van vluchtelingen in gastlanden).

Van 15 tot 18 juli vergaderde in Niamey de consultatieve commissie voor Nigerië, die op de OAU topconferentie van september 1967 was ingesteld en tot taak kreeg de Nigeriaanse regering behulpzaam te zijn in het zoeken naar een oplossing voor de huidige moeilijkheden, d.w.z. naar het ongedaan maken van de Biafraanse afscheiding. De commissie wordt gevormd door de staatshoofden van Congo-Kinshasa, Ethiopië, Ghana, Liberië, Kameroen en Niger. Uitgezonderd president Mobutu van Congo, die zich liet vertegenwoordigen, waren alle staatshoofden aanwezig. Lagos had een delegatie naar Niamey gestuurd. De commissie hoorde 16 juli de president van Nigerië, generaal Gowon, waarna zij de Biafraanse leider, kolonel Ojukwu, uitnodigde eveneens naar Niamey te komen.

De commissie deed de volgende voorstellen:

- 1 Tot het instellen van een gedemilitariseerde zone ter vergemakkeling van de hulp aan de hongerslijdende bevolking;

2 Tot het oprichten van een internationale en neutrale politiemacht ter bescherming van deze zone;

3 Tot het openen van een land- en luchtcorridor naar deze zone voor de aanvoer van voedsel en medicamenten. De federale regering zou de veiligheid van deze corridors moeten garanderen.

De commissie deed een dringend beroep op de twee partijen zo spoedig mogelijk met vredesonderhandelingen te beginnen.

President Gowon verwierp de voorstellen, maar stemde toe in het voeren van besprekingen tussen een Nigeriaanse en een Biafraanse delegatie in Niamey onder voorzitterschap van de Nigerijnse president Hamani Diori. Deze besprekingen vonden van 20 tot 26 juli plaats en resulteerden in het opstellen van de agenda voor de vredesonderhandelingen, die 5 augustus te Addis Abeba zullen beginnen. President Hamani Diori had 21 juli kolonel Ojukwu ontvangen.

Van 16 tot 22 juli vond te Algiers een bijeenkomst plaats van het coördinatiecomité van de OAU voor de bevrijding van Afrika. In dit comité hebben zitting: Algerije, Ghana, Nigerië, Somalië, Tanzania, Zambia en vijf bevrijdingsbewegingen, namelijk, ANC-ZAPU (Zuid-Afrika en Rhodesië), CONCP (overkoepelende organisatie van een aantal bevrijdingsbewegingen uit Afrikaanse gebieden van Portugal), Frelimo (Mozambique), MPLA (Angola) en SWAPO (Zuidwest-Afrika).

Het comité erkende de volgende bevrijdingsbewegingen: het *Front de libération de la Côte des Somalis*; de *Mouvement de libération de Djibouti* en de Beweging voor Onafhankelijkheid en Zelfbeschikking van de Kanarische eilanden. Het besloot de Angolese revolutionaire regering in ballingschap (de rivaal van de MLPA) niet meer te erkennen en haar tot aan de volgende OAU-topconferentie geen hulp meer te verlenen. Het spoorde de beweging waarvan deze regering de leiding heeft aan zich om te vormen tot een waarachtige bevrijdingsbeweging. Congo-Kinshasa werd verzocht gevangen genomen leden van de MLPA vrij te laten. Wegens de verwarring die in de leiding van het Panafrikaanse Congres (rivaal van het ANC) heerst, zal deze beweging niet meer op hulp kunnen rekenen.

Het comité stelt de komende OAU-conferentie voor de financiële hulp uit het bevrijdingsfonds aan bevrijdingsbewegingen met 10% te verhogen en deze bewegingen meer militaire deskundigen ter beschikking te stellen.

Op verzoek van Senegal zal het comité in Dakar zijn volgende zitting (januari 1969) houden.

Interafrikaanse vakbonden Te Dakar vergaderden 21 en 22 mei de secretariaten van de twee grootste inter-afrikaanse vakbonden, de Confederatie van Afrikaanse Vakverenigingen (CSA) en het Panafrikaanse Vakverbond (AATUF/USPA). Het CSA is voortgekomen uit de landen van de Monrovia-groep en vertegenwoordigt min of meer het westerse type van de vakbeweging in Afrika: onafhankelijkheid ten opzichte van staat en partij, alsook het recht van arbeiders eigen vakverenigingen op te richten, terwijl het AATUF, een schepping van de landen van het Casablanca-pact, oorspronkelijk voorstander was van integratie van de vakvereniging met partij en staat.

In een resolutie, waarin zoals gebruikelijk een aanval wordt gedaan op het imperialisme, kolonialisme, neo-kolonialisme, feodalisme, de reactie en de politiek van rassenscheiding, veroordelen de twee secretariaten ook de 'perfidie agressie van Israël tegen de Arabische volken'. Voorts onderstrepen zij dat verbetering in arbeids- en levensvoorwaarden een van de belangrijkste doelen is van de vakbeweging. Vrijheid en onafhankelijkheid van de vakvereniging beschouwen zij noodzakelijk voor een waarachtige en dynamische Afrikaanse arbeidersbeweging, alsmede voor effectieve en verantwoordelijke deelname aan begripsvorming en uitvoering van de sociaal-economische politiek op nationaal, regionaal en continentaal niveau. De twee secretariaten steunen de activiteiten van de „groep van 77” voor een oprecht en billijkheid gebaseerde internationale handel. Zij doen een beroep op de Afrikaanse regeringen en volken hun problemen door discussie op te lossen en gebruik van geweld, in het bijzonder broederoorlogen, uit te bannen. Tenslotte besluiten zij de samenwerking tussen CSA en AATUF te versterken, teneinde een organische eenheid van de Afrikaanse vakbeweging te bewerkstelligen op basis van een anti-nationa-

listische, anti-imperialistische, anti-neokolonialistische en een van iedere internationale vakcentrale onafhankelijke Afrikaanse eenheidsvakcentrale. In afwachting van het congres ter oprichting van de eenheidsvakcentrale, besluiten de twee secretariaten tot periodieke ontmoetingen, die hen in staat zullen stellen gemeenschappelijke acties te voeren:

noordelijk afrika

Algerije De Algerijnse regering nationaliseerde op 21 mei en op 14 juni respectievelijk 27 en 18 industriële bedrijven, waarvan in het totaal 44 in Franse handen waren. Frankrijk beperkte daarop met ingang van 1 juli de Algerijnse arbeidersimmigratie van 3000 tot 1000 man per maand.

In een rede ter herdenking van de staatsgreep van 19 juli 1965 zei premier Boumedienne dat Algerije de Franse oliebelangen respecteert, maar dit veronderstelt een eerbiediging van de Algerijnse belangen (aandeel in de exploitatie van de olierijkdommen, wijnexport en toegang op de Franse arbeidsmarkt) door Frankrijk.

Op uitnodiging van de Franse minister van buitenlandse zaken, Michel Debré, bracht zijn Algerijnse ambtgenoot, Bouteflika, van 24 tot 26 juli een bezoek aan Parijs. Bouteflika, die ook een onderhoud met president de Gaulle heeft gehad, zei dat zijn land de politiek van samenwerking met Frankrijk zou voortzetten. De komende herfst zullen de twee landen over hun geschillen onderhandelen.

Kolonel Tahir Zbiri, de leider van de opstand van 14 december 1967 tegen Boumedienne, meldde zich op 31 mei bij een Tunesische grenspost. Tunesië verleende hem politiek asiel. Naar aanleiding hiervan werd de Algerijnse ambassadeur in Tunis voor consultatie naar Algiers teruggeroepen. Zbiri verliet 22 juni Tunesië met onbekende bestemming. In de eerste helft van juli hebben in Genève twee illegale Algerijnse partijen, de *Organisation clandestine de la révolution algérienne* van Lebjaoui en het *Front des forces socialistes* van Ait Ahmed, een akkoord bereikt over samenwerking binnen een nieuwe beweging, de *Mouvement algérien pour l'unité nationale et la démocratie*. Met de *Organisa-*

1) met betrekking tot problemen die zich in Afrika voordoen zowel op politiek, economisch en sociaal als op cultureel gebied; 2) in de Internationale Arbeidsorganisatie, de Organisatie van Afrikaanse Eenheid, regionale en subregionale organen en de instellingen van de Verenigde Naties.

tion de la résistance populaire (ORP) zou schriftelijk contact bestaan over haar eventuele toetreding tot de nieuwe beweging. Op verzoek van de ORP, die zich overigens tegenwoordig *Parti de l'avant-garde socialiste d'Algérie* noemt, berichtte *le Monde* van 16 juli dat van een dergelijk contact geen sprake is. Eind juli maakte de Algerijnse studentenvereniging, de *Union nationale des étudiants algériens* in een communiqué melding van de arrestatie van zeven studenten en van een aantal leden van de vakbond. Omstreeks dezelfde tijd deelde het „comité ter verdediging van Ben Bella en andere slachtoffers van de onderdrukking in Algerije” mee dat familieleden van ex-president Ben Bella zijn gearresteerd of onder bewaking zijn gesteld en dat in Kabilië ruim 700 en in Algiers ruim 400 mensen zijn gearresteerd. De in Genève zetelende Internationale Commissie van Juristen deelde mee dat zij een onderzoek naar de arrestaties instelt.

De Russische minister van defensie, maarschalk Gretchko, bracht van 15 tot 19 juli op verzoek van Boumedienne een bezoek aan Algerije. Hij hield zich voornamelijk bezig met het bezichtigen van Algerijnse militaire installaties, waaronder de voormalige Franse marinebasis, Mers el Kebir, hetgeen de geruchtenstroom over een mogelijk gebruik van deze basis door de Russische marine weer versterkte. Het bezoek dat de minister van industrie en energie, Belaid Abdessalem, in juli aan Rusland bracht, had de volgende resultaten: Rusland zal in 1969 en 1970 per jaar 5 mln hl Algerijnse wijn afnemen, voor de volgende 5 jaar moet de hoeveelheid nog worden vastgesteld; het zal in 1969 en 1970 per jaar 500 000 ton Algerijnse olie kopen; Rusland zal hulp verlenen bij een

Algerijns zeven-jarenplan voor geologisch onderzoek en bij de opsporing van olie en de exploitatie ervan; en het zal helpen bij de ontwikkeling van het staalcomplex te Annaba.

Op 23 juli dwongen 3 passagiers, leden van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina, de gezagvoerder van een Israëliisch verkeersvliegtuig te landen op het vliegveld van Algiers. (Zie: het chronologische overzicht over Arabische staten).

Libië In de eerste helft van juni bracht premier Bakkush een bezoek aan, achtereenvolgens, Marokko, Algerije en Tunesië. Het voornaamste doel van de reis was de economische samenwerking en de handelsbetrekkingen met Libië's Maghrebpartners te bevorderen.

Marokko Koning Hassan II besloot 17 juni het departement van onderwijs in drieën te splitsen, namelijk in een departement voor lager, in een voor middelbaar en technisch en in een voor hoger onderwijs. Door de benoeming op 9 juli van de rector der Marokkaanse universiteiten, Mohamed El Fassi, (niet te verwarren met Allal El Fassi, leider van de Istiglalpartij) tot minister van culturele zaken, bracht hij het aantal departementen, dat belast is met onderwijs en vorming op vier.

In de tweede helft van juli hield de linkse studentenbond, de *Union nationale des étudiants marocains* (UNEM) in Rabat haar congres. Verleden jaar nog had de regering de UNEM verboden een congres te houden en had zij gepoogd de UNEM door een gerechtelijk vonnis te ontbinden. Dit jaar legden de autoriteiten de bond niets in de weg. De UNEM, die zich solidair verklaarde met de opstandige Franse studenten, eiste verbetering in de kwaliteit en een ver doorgevoerde democratisering van het onderwijs. Zij beschouwt de arabisatie als een dwingende eis, maar deze mag niet ten koste gaan van de kwaliteit van het onderwijs.

In mei trad de kaid Lyoussi, broer van Oufkir, de minister van binnenlandse zaken, uit de *Mouvement populaire* (MP) en richtte het *Front du mouvement populaire* op. In januari 1967 waren de aanhangers van de Abdelkrim Khatib al uit de MP gelopen. Dezen hadden zich verenigd in de *Mouvement Populaire démocratique*.

Midden juli vroegen een aantal progressieve Marokkanen, voor het merendeel communisten, waaronder de voormalige algemeen secretaris van de communistische partij, Ali Yata, de regering toestemming tot het oprichten van een nieuwe partij, de *Parti de libération et du socialisme*. Volgens haar statuten zullen de activiteiten van de partij binnen het raam van 's lands wetten en instellingen liggen. De regering verleende de gevraagde toestemming. Hierna werden de volgende punten van het partijprogramma bekend gemaakt: streven naar hervormingen in de economische structuur; streven naar verkiezingen voor een grondwetgevende vergadering en strijd tegen imperialisme, kapitalisme en de reactie. In 1960 werd de communistische partij bij gerechtelijk vonnis verboden, omdat haar leer in strijd werd geacht met de Islam, de staatsgodsdienst van Marokko.

Mauretanië Op 27 mei ontstonden bij de mijnmaatschappij, Miferma, te Zouerate, in het noorden van het land, gewelddadige demonstraties. Er vielen 8 doden en 23 gewonden. Volgens een op 3 juni door president Moktar Ould Daddah afgelegde verklaring was als gevolg van een conflict tussen de Miferma en de Mauretaanse vakbond, de *Union des travailleurs mauritanien* een staking uitgebroken. Omdat de staking geheel uit de hand liep, was de regering verplicht ter herstel van rust en orde troepen in te zetten. De troepen hebben uit noodweer van de wapenen gebruik moeten maken. Een speciale correspondent van het weekblad *Jeune Afrique*, die achteraf de gebeurtenissen ter plaatse heeft gereconstrueerd, schreef dat de troepen ingrepen toen de stakende Mauretaanse arbeiders de Europese wijk van Zouerate dreigden aan te vallen. Achtergrond van het conflict zou zijn het grote verschil in beloning van Europeanen en Mauretaniërs. Bij Miferma in Zouerate werken 400 Europeanen (ingenieurs, administratief personeel, technici) en 3000 Mauretaniërs, voor het merendeel mijnarbeiders. Een Europeaan verdient er gemiddeld f 1500 en een Mauretaniër f 150 per maand (*Jeune Afrique*, 10 tot 23 juni).

De president ontsloeg 29 juni de ministers Mamadou Wane Birane (buitenlandse zaken) en Fall Papa Daouda (industrie, ambacht en mijnen). De

reden van de ontslagen werd niet bekend gemaakt, maar in Noeaksjot waren eerder pamfletten verspreid, waarin de twee ministers van verduisteringen werden beschuldigd.

Soedan Premier Mohamed Ahmed Maghoub bood op 24 mei zijn ontslag en dat van zijn regering aan. Drie dagen later koos het nieuwe parlement hem weer tot premier en Ismaël El Azhari weer tot president van de Opperste Raad, het lichaam dat de functie van staatshoofd vervult. Maghoub vormde 2 juni een regering waarin hij zelf het departement van defensie zal beheren. De regering telt 16 ministers: 9 van de *National Democratic Union*, 5 van de *Umma-Hadi* en 2 van het *Southern Front*. Vice-premier, minister van buitenlandse zaken en voorzitter van het parlement, Ali Abdul Rahman, legde op 10 juni in het parlement een verklaring af over de politiek die de regering denkt te volgen. Uit de verklaring blijkt dat de binnenlandse, de buitenlandse en de Arabische politiek van de vorige regering zal worden voortgezet. Ook ten aanzien van het Zuidsoedanese probleem ondergaat het beleid geen wijziging: de regering streeft naar handhaving van de eenheid van het land, naar volledig herstel van vrede en stabiliteit, naar verwezenlijking van de plannen, ontworpen op de ronde-tafelconferentie van april 1967 en zij zal de bewoners met vreedzame middelen aanmoedigen hun normale leven te hervatten. Na het debat over deze verklaring werd een regeringsvoorstel tot vorming van een nationaal comité, belast met de studie en herziening van het grondwetsontwerp, dat tijdens de zitting van het vorige parlement was uitgewerkt, goedgekeurd.

De Oegandese minister van defensie, Onama, gaf op 21 mei een verklaring uit, waarin hij Soedan ervan beschuldigde de laatste 4 jaar voortdurend militaire overvallen op Oegandees grondgebied te hebben uitgevoerd en dat, ondanks het feit dat zijn regering in januari 1967 gehoor had gegeven aan het Soedanese verzoek om de Zuidsoedanese vluchtelingen uit het grensgebied te evacueren. (Oeganda herbergt het merendeel van de Zuidsoedanese vluchtelingen.) Hij gaf een gedetailleerd overzicht van de jongste Soedanese overvallen. De Soedanese regering verwierp deze beschuldigingen

en beschuldigde op haar beurt de Oegandese strijdmacht ervan op 16 mei 2 Soedanese soldaten te hebben gedood, terwijl 9 andere werden gewond. De Soedanese minister van voorlichting sprak over een samenzwering van imperialistische agenten, die tot doel had de goede betrekkingen tussen de twee landen te verstoren. Met deze versie was de regering van Oeganda het niet eens. Op 23 mei diende zij bij de algemeen secretaris van de OAU, Diallo Telli, een protest in over de jongste incidenten aan de Oegandees-Soedanese grens, met het verzoek haar standpunt in deze over te brengen aan de defensiecommissie van de OAU.

Midden mei bracht de president van de Opperste Raad, Ismaël El Azhari, een bezoek aan Congo-Kinshasa. Hij voerde in Kinshasa besprekingen met de staatshoofden van de Unie van Centraalafrikaanse Staten (Centraalafrikaanse Republiek, Congo-Kinshasa en Tsjaad). Voor zijn vertrek deelde El Azhari voor radio en televisie mee dat hij met de politieke leiders van zijn land overleg zal plegen over een eventuele toetreding van Soedan tot de Unie van Centraalafrikaanse staten.

Tunesië Het onderzoek naar de ongeregeldeheden in maart aan de universiteit van Tunis duurt nog steeds voort. Vanaf maart tot eind juni werden meer dan 40 arrestaties gepleegd, voornamelijk onder studenten. Twee Franse advocaten, die ter verdediging van de gearresteerden naar Tunis waren gekomen, werden 29 juli door de politie aangehouden en in een vliegtuig naar Parijs gezet.

De Nationale Assemblee keurde 2 juli een wet goed, waarbij een hof voor staatsveiligheid (*Cour de sécurité de l'état*) werd ingesteld. Dit hof zal misdaden en delicten tegen de binnen- en buitenlandse veiligheid van de staat berechten. Waarschijnlijk zullen de gearresteerde studenten voor dit hof terecht moeten staan.

Begin juli trad Mahmoud Messadi af als minister van onderwijs. Hem werd verweten het onderwijs, vooral het middelbare, te hebben uitgebreid ten koste van de kwaliteit. De minister van economische zaken en het plan, Ahmed Ben Salah, zal voorlopig ook het departement van onderwijs beheren. Op 15 juli riep Ben Salah onder zijn voorzitterschap de universitaire raad bijeen, uitge-

breid met de algemeen secretaris van het Tunesische vakverbond en de directeur van het politieke bureau van de *Parti socialiste destourien*. De vergadering sprak over de noodzaak de universiteit onafhankelijk te maken van het buitenland en over de integratie van de universiteit in het nationale leven (dwz. de universiteit moet tot taak krijgen academici af te leveren, waaraan in de Tunesische maatschappij behoefte bestaat.)

President Bourguiba vertrok 3 juli voor een reis van drie weken, waarin hij officiële bezoeken zal afleggen aan Bulgarije, Roemenië en Turkije. In mei had hij Canada, de Verenigde Staten en Spanje bezocht.

Verenigde Arabische Republiek Op 25 juni werd de reeks verkiezingen binnen de Arabisch-Socialistische Unie, de enige partij, geopend met het kiezen van de leden van de 7 585 basis-eenheden door ongeveer 6 mln stemgerechtigden. Via lokale en provinciale congressen werden omstreeks 15 juli de 1648 leden van het Nationale Congres gekozen. Dit congres wordt voor een groot gedeelte door boeren en arbeiders gevormd, verder hebben er zitting in: alle ministers op één na, vele hoogleraren, technici en 20 vrouwen. Het nationale congres kwam op 23 juli, de gedenkdag van de revolutie (1952), in eerste zitting bijeen. Het koos bij acclamatie president Nasser tot zijn voorzitter, die hierdoor ook voorzitter wordt van het centrale comité en van het opperste leidinggevende comité van de partij.

In zijn toespraak van 23 juli tot het congres, betoogde Nasser dat een vreedzame oplossing van de crisis in het Midden-Oosten nog steeds mogelijk is, maar dat bij voortduren van deze crisis er een explosieve situatie zal ontstaan. Egypte handhaaft de beginselen, uitgewerkt op de Arabische topconferentie van Chartoem in augustus 1967: geen erkenning van, geen vredesverdrag en geen onderhandelingen met Israël. Verder zei Nasser: 'zolang Israël weet dat wij geen vernietigende offensieve militaire macht hebben, zolang zal Israël zijn posities blijven behouden, ... daarom versterken wij onze militaire kracht.' Hij prees de Sovjet-Unie voor haar hulp en verklaarde dat Egypte tot nog toe niets had betaald voor het ontvangen Russische

militaire materiaal. De Sovjet-Unie helpt ons omdat wij met haar gemeenschappelijke ideologische belangen bezitten, aldus de president. Hij merkte op dat de aanwezigheid van een Russische vloot in de Middellandse Zee zorgt voor de instandhouding van een mariteim evenwicht tussen de Verenigde Staten en Rusland in dit gebied en dat Rusland nooit met zijn vloot had bedreigd, de Verenigde Staten daarentegen wel. De president veroordeelde de Verenigde Staten omdat zij wapens aan Israël leveren en daardoor de bezetting van Arabisch grondgebied steunen. Hij beloofde dat Egypte alle noodzakelijke hulp aan de activiteiten van de Palestijnse commando's zal verlenen. De volgende dag deelde Nasser het congres mee dat hij binnenkort voor een medische behandeling van drie of vier weken naar Rusland zou vertrekken.

Op 3 juli keurde de regering de begroting 1968/69 goed. Het totale bedrag van de begroting werd niet bekend gemaakt, maar is vermoedelijk ruim 2000 mln. Egyptische ponden (dat is ruim f 16 500 mln.). Voor de economische ontwikkeling is 300 mln pond uitgetrokken. Het vorig jaar geschapen fonds voor de strijdmacht krijgt 127 mln. pond, bestaande uit opbrengsten van speciale belastingen, particuliere schenkingen en bijdragen van oliebezittende Arabische staten.

Van 4 tot 12 juli voerde president Nasser besprekingen in Rusland en Zuid-Slavië (zie: chronologisch overzicht over Arabische Staten)

De Nederlandse minister van buitenlandse zaken kwam 3 juni voor een driedaags bezoek in Kairo aan (zie: chronologisch overzicht over Arabische Staten).

Een speciale afgezant van de Verenigde Staten, Charles Yost, werd 14 juli in Kairo ontvangen. Algemeen wordt aangenomen dat hij besprekingen voerde over een mogelijk herstel van de diplomatieke betrekkingen tussen Egypte en zijn land.

Op 15 mei werd met de Sovjet-Unie een akkoord gesloten over de uitbreiding van de staalindustrie te Helwan (bij Kairo). Dit project vereist 360 mln. Egyptische ponden aan investeringen, hiervan zal Rusland er 70 mln. voor zijn rekening nemen.

Robert McNamara, president van Wereldbank verbleef vanaf 9 juli voor een aantal dagen in

Egypte, waar hij o.a. projecten bekeek, die voor eventuele financiering door de Wereldbank in aanmerking konden komen. Hij verklaarde op 14 juli

dat de Wereldbank Egypte nuttige hulp kan verschaffen en hij meende dat Egypte hiervan op een goede wijze gebruik zou maken.

westelijk afrika

Organisatie der Oeverstaten van de Senegal (OERS) In Dakar vond op 24 mei een bijeenkomst plaats van de vier nationale vakcentrales der OERS-landen (Guinee, Mali, Mauretanië en Senegal). Uit een door hen afgelegde verklaring bleek dat zij de schepping van de OERS met vreugde begroeten en dat zij in deze Organisatie een instrument zien tot bevordering zowel van de regionale ontwikkeling als van de Afrikaanse eenheid. De arbeiders dienen door middel van hun vakorganisaties nauw betrokken te worden bij ontwerp en uitvoering van de verschillende OERS-ontwikkelingsprogramma's op economisch, sociaal en cultureel gebied. De vakcentrales besloten een orgaan van coördinatie in het leven te roepen met als taak: regelmatig (minstens een maal per jaar) ontmoetingen tussen de vier vakcentrales te organiseren; ervaringen en inlichtingen uit te wisselen; het bevorderen, versterken en coördineren van hun acties op de gebieden van onderwijs en van ideologische vorming van de arbeiders teneinde het nationale, professionele en politieke bewustzijn van de arbeiders te vergroten. Zij besloten eveneens een nauwe samenwerking te bevorderen met andere democratische massa-organisaties (jeugd- en vrouwenverenigingen) om daardoor een zo breed mogelijke basis onder het volk te creëren ter ondersteuning van de doeleinden van de OERS. Van 16 tot 19 juli kwam te Noeaksjot de raad van ministers van de OERS bijeen. De ministers keurden de begroting van de Organisatie, die ongeveer f 875 000 bedraagt, goed. De Mauretaniër Ahmed Ould Daddah werd benoemd tot uitvoerend secretaris, zijn voorganger, de Maliër Robert N'Daw, tot algemeen secretaris van de dienst rivier- en overwerken, en de Guinese ingenieur Oumar Baldé tot algemeen secretaris van de planning. De algemeen secretaris voor administratieve, sociale en culturele zaken zal later worden benoemd. Dakar werd aangewezen als zetel van de Organisatie.

Entente De 25e mei herdacht men het feit dat negen jaar geleden de regeringen van Boven-Volta, Dahomey, Ivoorkust en Niger de Entente hadden opgericht. In 1966 sloot Togo zich bij de Entente aan.

Op 29 en 30 mei vergaderden de vijf staatshoofden in Lomee. Hoewel er gesproken is over de situatie in Dahomey en over het probleem Biafra – Ivoorkust is de enige Entente-staat die Biafra heeft erkend – vermeldde het slotcommuniqué slechts de besprekingen over economische kwesties. De staatshoofden besloten: tot samenwerking bij nog op te richten industrieën, tot coördinatie van een aantal bestaande industrieën (olieraffinaderijen, cementfabrieken en winning van leesteen), en tot een gezamenlijke krachtsinspanning bij de bevordering van het toerisme. In opdracht van de staatshoofden vergaderden in juni de commissies voor industrialisatie en voor het toerisme om plannen te bestuderen en uit te werken. De resultaten hiervan werden voorgelegd aan de staatshoofden, die op 12 juli in Abidjan bijeenkwamen.

Na de vergadering van Lomee sprak de Dahomeyese minister van financiën en economische zaken er zijn verbazing over uit dat Dahomey niet eerder was gekend in de plannen om de cementindustrie op regionale basis te coördineren en over het feit dat het ook niet op de hoogte was gebracht van de onderhandelingen tussen Togo en Ivoorkust over de winning van leesteen. Volgens de minister was zijn volk verontrust bij het vooruitzicht dat alle olie, die in Dahomey mocht worden gewonnen, in Ivoorkust zal worden geraffineerd. Als blijkt dat Dahomey olie in winbare hoeveelheden bezit (voor de kust van Dahomey is olie aangeboord) dan zal het een eigen raffinaderij bouwen, aldus de minister.

Boven-Volta Een speciaal tribunaal deed 24 mei uitspraak in de zaak tegen 33 personen die ervan werden beschuldigd in augustus van het vorige jaar

een complot tegen de veiligheid van de staat te hebben gesmeed. Zij zouden hebben gepoogd ex-president Yaméogo weer aan de macht te brengen. Het tribunaal sprak 11 personen vrij en veroordeelde de overigen tot gevangenisstraf of dwangarbeid variërend van 2 tot 12 jaar. Tot de veroordeelden behoorden de echtgenote en een zoon van de oud-president.

Van 28 tot 30 april vond te Wagadoegoe in het paleis van de Moro Naba Kougri, de keizer der Mossi, een vergadering plaats van de hoofdenvereniging (*Syndicat des Chefs*). In een communiqué, waarin op grond van de overwegingen, dat de organisatie van hoofden reeds eeuwenlang bestaat, dat het hoofdenschap onmisbaar is voor de goede gang van zaken in het land, zowel op economisch als op sociaal gebied, dat zij altijd trouw aan het landsbestuur zijn geweest, dat de revolutie van 3 januari 1966 een ontkenning betekent van onrecht, persoonlijke macht, despotisme en willekeur, dat geen van de wetten waarin het hoofdenschap wordt geregeld is afgeschaft of gewijzigd, vragen zij:

- 1 de regering om een einde te maken aan de willekeurige, onzinnige en onmenselijke maatregelen, die de hoofden treffen en om loyale toepassing van de wetten, betreffende het hoofdenschap;
- 2 aan het volk van Boven-Volta met elkaar tot overeenstemming te komen een regering aan het hoofd van het land te plaatsen die niet door een 'gewetenloze goochelaar' wordt geleid, zoals dat tijdens het vorige bewind het geval was; en
- 3 alle levende krachten van de natie te mobiliseren voor een economische strijd.

Dahomey Nadat bekend was geworden dat premier Kouandete wijzigingen in zijn regering had aangebracht, kondigden de vakbonden een 48-urige staking aan, die 16 mei zou ingaan. De vakbonden zagen in deze regeringswijziging het bewijs dat de militairen niet van plan waren het bewind uit handen te geven. De vakbonden vroegen de werknemers de 17e mei het werk weer te hervatten. Zij verklaarden het met de regering eens te zijn over een spoedig herstel van de legaliteit. (Dat herstel houdt voor de vakbonden o.a. in dat er een regering komt, waaraan zij hun looneisen kunnen voorleggen.)

Op 12 juni begon te Cotonou onder leiding van president Alley een ronde-tafel-conferentie, waaraan vertegenwoordigers van de militairen, van de vakbonden, van de drie partijen en een aantal notabelen deelnamen. De conferentie was bedoeld als voorbereiding voor een ontmoeting op 17 juni die Alley in Niamey zou hebben met de voormalige burgerpresidenten, Maga, Aphity en Ahomadegbe. Alley zag op het laatste moment van deze ontmoeting af omdat er een algemene staking zou dreigen. De werkelijke reden was dat de ronde-tafelconferentie niets had opgeleverd. De drie politieke partijen wensten terugkeer van de drie voormalige burgerpresidenten, maar militairen en vakbonden bleven zich hiertegen verzetten.

Op een bijeenkomst (26 juni) van de regering, het revolutionaire militaire comité en de generale staf van het leger werd besloten om dr. Emile Derlin Zinsou tot president te benoemen. Het lag in de bedoeling dat Zinsou 1 augustus zou worden geïnstalleerd, tot die dag zou de militaire regering aanblijven.

Zinsou, doctor in de medicijnen, is 50 jaar oud. Hij heeft deelgenomen aan de regeringen van Maga, Apithy en Soglo, meestal als minister van buitenlandse zaken. Hij is geen partij-politicus.

De dag nadat de benoeming bekend werd, kwamen 22 personen, leiders van de drie politieke partijen en een aantal leden van de vakbond, bijeen om tegen dit besluit van het militaire bewind te protesteren. Zij richtten bij die gelegenheid een nieuwe partij op: het *Front nationale de lutte pour la démocratie* (FNLD). Ook de drie voormalige burgerpresidenten, waarbij zich nu ook ex-president generaal Soglo voegde, protesteerden in Parijs tegen deze benoeming. Enkele dagen later sloten de vier ex-presidenten zich aan bij het FNLD. De vakbonden schaarden zich, ondanks het feit dat enkele van haar leden de FNLD mede hadden opgericht, achter Zinsou.

Maga, Apithy en Ahomadegbe kondigden aan op 5 juli naar Cotonou te reizen. Toen het revolutionaire militaire comité dit verbood, vestigden zij zich voorlopig in Lomee, waarop de regering de grens met Togo sloot.

Het militaire bewind besloot onverwachts dr. Zinsou niet 1 augustus, maar 17 juli als president te

installeren, de militaire regering bleef echter wel tot 1 augustus aan. Een van de eerste daden van de nieuwe president was de aankondiging van een referendum, waarbij het volk zou beslissen over het besluit van het militaire bewind, hem tot president te benoemen. De ex-presidenten raadden de bevolking aan om neen te stemmen. Desondanks werd het referendum een succes voor Zinsou: van de 1 140 378 kiesgerechtigden brachten 828 076 hun stem uit en hiervan waren er 630 018 het eens met de benoeming van de nieuwe president.

Op 31 juli maakte Zinsou zijn regering bekend. Hijzelf is premier, minister van defensie en van binnenlandse zaken. Bij de samenstelling heeft hij gestreefd naar een evenwichtige verdeling van de zetels over de drie partijen en regionale belangengroepen.

Gambia Krachtens een vernieuwde landbouw-overeenkomst met Taiwan die tijdens het negendaagse bezoek van de minister van landbouw, Yaya Sissay, eind mei aan Taiwan werd gesloten, wordt het aantal landbouwkundigen voor Gambia uitgebreid van zestien tot 24. Hierdoor zou Gambia in vijf jaar tijds in de eigen behoefte aan rijst kunnen voorzien.

De minister van financiën, S.M.Dibba maakte bekend dat de vastgestelde prijs van de rijst moet stijgen met Id. per lb, niet als gevolg van de devaluatie, maar als gevolg van de gestegen wereldprijs, die voornamelijk te wijten is aan de oorlog in Vietnam. Volgens de minister betaalde hij in 1968 £58 per ton tegen £32.10 in 1966—een stijging van £25.10 in twee jaar.

Volgens de minister van financiën is het financiële jaar, dat op 30 juni eindigde, voor de tweede achtereenvolgende maal afgesloten zonder begrotingshulp van Groot-Brittannië. De onmiddellijke financiële positie van Gambia was ongunstig beïnvloed door de devaluatie van het pond sterling, door een teleurstellende oogst en door een daling van de wereldprijs van aardnoten.

Ghana In een radiotoespraak op 22 mei heeft generaal Ankrah aangekondigd dat de burgerregering uiterlijk 30 september 1969 geïnstalleerd zal zijn. Krachtens een besluit van de *National Libera-*

tion Council zullen afzonderlijke verkiezingen worden gehouden voor de grondwetgevende en voor de nationale vergadering. Aan de verkiezingen voor de grondwetgevende vergadering zal niet door partijen mogen worden deelgenomen. Het verbod op politieke activiteiten zal pas worden opgeheven nadat de NLC de door de grondwetgevende vergadering opgestelde grondwet heeft uitgevaardigd. Verkiezingen voor de grondwetgevende vergadering zullen volgens Ankrah niet voor mei 1969 kunnen worden gehouden in verband met de vernieuwing van de kiesregisters. Op 30 mei heeft rechter V.C.R.A.C.Crabbe, de tijdelijke Electoral Commissioner het gebruik van computers voor de komende verkiezingen aangekondigd. Iedere kiezer krijgt een voor 50 jaar gegarandeerd onverwoestbare identiteitskaart. Ghana wordt verdeeld in 140 kiesdistricten, zo werd bij decreet van 6 juli vastgesteld.

Krachtens het *Elections and Public Disqualification Decree* no.233 zijn verschillende lijsten gepubliceerd met namen van ruim vijfduizend personen, aan wie voor de tijd van tien jaar verboden is openbare functies te bekleden. De speciale commissie die de aanvragen om vrijstelling (welke tot 31 mei, later verlengd tot 30 juni, konden worden ingediend) moet behandelen, hield op 24 juni onder voorzitterschap van rechter Fred.K.Apaloo zijn eerste zitting. Apaloo verklaarde dat alleen zij in aanmerking konden komen voor vrijstelling als zij konden bewijzen dat zij zich tegen de CPP of Nkrumah hadden verzet, toen zij lid waren van de partij, of dat zij gedwongen waren geweest toe te treden. Onder de 720 personen die op 24 juni een aanvraag hadden ingediend, bevond zich o.a. de vroegere minister van financiën, K.A.Gbedemah, die van 1961 tot 1966 in ballingschap leefde. Krachtens een tweede amendement op decreet 233, dat begin juli openbaar werd gemaakt, werd het verbod op openbare functies uitgebreid tot allen, die ingeschreven stonden in het Kwameh Nkrumah Ideologische Instituut van Winneba en tot alle bestuursleden op nationaal, regionaal en districts-niveau van de vijf 'integrale vleugels' van de CPP: de *National Council of Ghana Women*, de *Trades Union Congress*, de *Young Pioneers*, de *United Ghana Farmers Cooperative Council* en de *National*

Association of Socialist Students Organisation (NASSO).

Een aantal juristen, waaronder Joe Appiah (vroeger parlements lid voor de oppositie, de *United Party*) heeft midden juni in Kumasi op een vergadering van het *Centre for Civic Education* de grondwetsvoorstellen bekritiseerd. Door de te kleine opslag van 5 500 en door de ingewikkelde omschrijving van de voorstellen kan het grote publiek geen kennis nemen van de ontwerp-grondwet. Een jurist uit Accra, G.Aduamah heeft het *Centre for Civic Education* o.l.v. dr. Kofi Busia ervan beschuldigd onder het mom van staatsrecht-onderwijs politieke campagnes te voeren.

Het blad de *Pioneer* heeft er, volgens *West Africa* van 8 juni, bij de Ghanezen op aangedrongen in vrede te leven met hen die nog steeds Nkrumah steunen. Rubriekschrijver Okukuseku berichtte dat in Londen een vergadering was gehouden door enkele Ghanezen, waaronder ex-ministers, voor de oprichting van een nieuwe socialistische partij.

Generaal Ankrah heeft begin juni gewaarschuwd dat streng opgetreden zal worden tegen onwettige stakingen en wanordelijk gedrag door arbeiders. Hij verzocht de arbeiders in samenwerking met de regering harder te werken en zich niet te laten misleiden door agitatoren. Ankrah's waarschuwing kwam kort na de publikatie van het Mills-Odoi-rapport over structuur en beloning van de overheidsdienst, waarin erkenning van het stakingsrecht werd aanbevolen, hetgeen door de *National Liberation Council* in zijn witboek over dit rapport werd afgewezen. Daarentegen stelt de NLC dat alle partijen in een arbeidsgeschied verplicht zijn zich te wenden tot het nieuw op te richten Industriële Hof. Sinds de staatsgreep van februari 1966 hebben er 71 stakingen plaatsgevonden tegen 51 in de vijf voorafgaande jaren, aldus werd begin juni bekend gemaakt door S.T. Netey, commissaris voor arbeid en sociale zaken.

Op 27 juli introduceerde de vice-voorzitter van de NLC, J.W.K. Harlley, in een radiotoespraak het twee-jarenplan voor de periode 1968-1970. Voor dit plan dat voorziet in een jaarlijkse groei van ongeveer zes procent, is een totale investering nodig van 221.6 miljoen cedis (ongeveer 760 miljoen gulden). Het doel van economische ontwikkeling moet,

volgens Harlley, zijn een snellere groei en een billijker inkomensverdeling tussen de regio's en tussen personen. De regering zal om de gestelde doelen te bereiken, gebruik maken van de begroting, de invoercontrole, inkomstenbeleid en staatsdeelneming. De landbouw krijgt de voorrang, als bron van uitvoer, voedsel, grondstoffen en werkgelegenheid.

Guinee (Port) De in Dakar gevestigde bevrijdingsbeweging voor Portugees-Guinee, FLING, heeft, aldus het Tunesische blad *L'Action*, besloten tot een overkoepelend orgaan met de GRAE (Angola), de COREMO (Mozambique) en een nationale vrijheidsbeweging op Sao Tomé. Deze nieuwe organisatie komt naast de CONCP, de groepering die bevrijdingsbewegingen in Portugees-Afrikaanse gebieden omvat, zoals de PAIGC, FRELIMO en MPLA.

Ivoorkust Van 20 tot 23 juli hebben het vakverbond en de werkgeversvereniging in het bijzijn van Houphouët-Boigny vergaderd. Zij sloten het volgende akkoord: verhoging van het gegarandeerde minimumloon met 10%, afschaffing van de verschillende geografische loonzones en instelling van een algemeen pensioenfonds voor de werknemers. Na de bekendmaking van dit akkoord, kondigde de regering een prijsstop af. De werkgevers hebben de president plechtig beloofd het buitenlandse personeel te zullen vervangen door Ivoorkusters. De officieel gebruikte term hiervoor is *ivoirisation*. Het is niet duidelijk of deze *ivoirisation* alleen ten koste zal gaan van Europees personeel of ook van Afrikaanse buitenlanders, die in grote getale in Ivoorkust werken.

Buiten het enige vakverbond, de *Union générale des travailleurs de Côte d'Ivoire* om, hebben arbeiders een comité gevormd dat actie voert voor een verhoging van het gegarandeerde minimumloon met 30%.

Eind juli werd de leerlingen- en studentenbond, de *Union nationale des étudiants et des élèves de Côte d'Ivoire*, na haar jaarlijks congres te hebben gehouden, door de regering ontbonden. Het schijnt dat de studenten zich wilden begeven op politiek

terrein, iets dat de Ivoorkuster overheid niet tolereert.

Liberië De vroegere ambassadeur in Kenia, Henry Fahnbulleh, werd op 4 juli na 35 minuten jury-beraad, schuldig bevonden aan verraad, en op 11 juli veroordeeld tot de maximumstraf van twintig jaar gevangenis met dwangarbeid (de doodstraf kan alleen worden toegepast als ten gevolge van het verraad mensenlevens zijn te betreuren). Fahnbulleh, die de jury-uitspraak met gelach begroet had, ging tegen het vonnis (waarbij ook zijn roerend en onroerend goed verbeurd werd verklaard) in beroep.

Op 10 juni was het proces tegen de op 13 februari gearresteerde Fahnbulleh begonnen. Hij werd ervan beschuldigd de regering van president Tubman omver te hebben willen werpen ten gunste van de Afro-Liberianen. Fahnbulleh, die geen Americo-Liberiaan is, pleitte niet-schuldig en drukte twijfel erover uit of enige rechtbank in Liberïë hem recht zou doen nu hij al veroordeeld was door parlement en demonstraties, zelfs voordat hij was gehoord. Hij protesteerde tegen alle twaalf juryleden, omdat zij allen behoorden tot de *True Whig Party*, maar zijn bezwaar werd verworpen. Na getuigenis te hebben afgelegd werd de directeur van het *National Bureau of Investigation*, Patrick Minikon, gearresteerd op beschuldiging informatie met betrekking tot de zaak te hebben achtergehouden. Hij werd na drie weken op borgtocht vrijgelaten, beschuldigd van medeplichtigheid. Tijdens de duur van het proces tegen Fahnbulleh werden de studenten ervoor gewaarschuwd dat zij de colleges moesten blijven volgen, want dat collegeverzuim om de verdachte te gaan toejuichen en de aanklager uit te jouwen beschouwd zou worden als trouweloosheid. Tijdens een studenten-demonstratie pro-Tubman eind mei stelde de staatssecretaris voor onderwijs, Augustus Caine, de 'samenzweerders, Quislings en revolutionairen' aan de kaak, die het unificatie-programma een voor de gekhouderij en een besuikerd vergif hadden genoemd, want volgens de staatssecretaris was unificatie de hoeksteen van deze regering Tubman.

Op een persconferentie verklaarde president Tubman de huidige studentenonrust in de wereld als

gevolg van het feit dat de moeders tegenwoordig te snel ophouden met borstvoeding, waardoor de baby's een koeie-instinct ontwikkelen, aldus West Africa van 6 juli 1968.

Mali Tijdens een gemeenschappelijke reis van de minister van buitenlandse zaken, Ousmane Ba, en diens Guinese ambtgenoot, Louis Lansana Beavogu, naar de Chinese Volksrepubliek, werd op 24 mei te Peking een akkoord ondertekend over een door China te bouwen spoorweg, die Bamako met Konakry zal verbinden. Volgens sommige deskundigen zou met de aanleg van deze spoorweg een bedrag van f 25 mln zijn gemoeid. Tot nog toe gaat de buitenlandse in- en uitvoer van Mali voornamelijk over de spoorlijn Bamako-Dakar.

Op 15 juli vertrok president Mobibo Kéita in gezelschap van zijn vrouw, de staf-chef van het leger en de minister van buitenlandse zaken voor een reis van een maand naar Rusland.

Nigerië 15 mei: Het vredesoverleg zal op 23 mei in Kampala beginnen, zo werd in Londen overeengekomen.

19 mei: Port Harcourt viel in handen van de troepen van kolonel Benjamin Adekunle. Kolonel Odumegwu Ojukwu kondigde via de radio de guerrilla-fase aan.

20 mei: Zambia ging over tot erkenning van Biafra, waarop Nigerië de diplomatieke betrekkingen met Zambia verbrak.

21 mei: Generaal Yakubu Gowon achtte de erkenning van Biafra door vier Afrikaanse staten ingegeven door jaloezie op Nigerië's omvang en door vrees voor militaire regimes. Hij maakte bekend dat het Nigeriaanse leger door zal vechten tenzij Biafra de secessie opgeeft en de nieuwe statenstructuur aanvaardt. Ojukwu verklaarde voor de raadgevende vergadering in Umuahia dat een wapenstilstand het belangrijkste onderhandelingspunt is.

23 mei: De Nigeriaanse delegatieleider Chief Anthony Enahoro stelde op de conferentie in Kampala voor dat de Biafranen de wapens neerleggen, waarna federale politie de orde in de oostelijke deelstaten zal handhaven. De Biafraanse delegatieleider, Sir Louis Mbanefo, stelde voor dat alle

strijd onvoorwaardelijk wordt gestaakt; dat de economische blokkade wordt opgeheven en dat alle troepen worden teruggetrokken tot de vooroorlogse posities.

24 mei: De federale regering maakte bekend dat eerst overeenstemming over een permanente schikking moet zijn bereikt voordat de strijd kan worden gestaakt.

26 mei: De Biafraanse delegatie dreigde Kampala te verlaten als de federale regering niet in beginsel instemt met een onmiddellijke wapenstilstand.

27 mei: Enahoro verklaarde dat een wapenstilstand mogelijk was, als hierna de Biafranen zouden worden ontwapend door een gemengde strijdmacht en het gebied niet later dan zeven dagen na de wapenstilstand aan de federale regering zou worden overgedragen. Mbanefo verwierp dit voorstel, dat neerkomt op overgave.

28 mei: De federale regering stelde als een van de voorwaarden voor een wapenstilstand dat Biafra zijn secessie twaalf uur voor het ingaan van de wapenstilstand herroepen zou.

30 mei: Op de eerste verjaardag van de onafhankelijkheid deed Ojukwu via de radio een oproep tot het voeren van een onophoudelijke, intensieve guerrilla, ook achter de Nigeriaanse linies. Hij deed een beroep op regeringen en internationale organisaties rechtstreekse hulp te zenden voor de vier miljoen ontheemden.

31 mei: De Biafraanse delegatie verliet Kampala.

2 juni: Volgens Enahoro zijn de besprekingen in Kampala mislukt omdat de Biafraanse delegatie geen ander mandaat had dan de eis van een wapenstilstand en de erkenning van de Biafraanse soevereiniteit. Van Biafraanse zijde werd het mislukken gewijld aan de onverantwoordelijkheid van de Nigeriaanse regering, die niet wezenlijk geïnteresseerd was, maar onder druk van Groot-Brittannië en andere staten had deelgenomen aan het overleg.

3 juni: Gowon verklaarde dat Nigerië bereid blijft voor vredesonderhandelingen op de federale voorwaarden.

6 juni: De Nederlandse regering besloot geen vergunning meer te geven voor wapenleveranties aan Nigerië.

10 juni: Biafra noemde het Nederlandse besluit tot stopzetting van de wapenleveranties een 'bijzonder

humanitair gebaar'. De Nigeriaanse regering kondigde aan de Nederlandse belangen te zullen herzien.

12 juni: De Britse regering verklaarde dat de Britse wapenleveranties aan Nigerië tot doel hebben de eenheid in het land te bewaren en niet gebruikt worden voor de vernietiging of uithongering van de Ibo's.

13 juni: De Biafraanse regering deed een beroep op België, West-Duitsland en Italië om een bestelling voor wapens bij een Brusselse firma voor verzending naar Nigerië tegen te houden.

20 juni: De Britse onderminister van Gemeenebestzaken, Lord Shepherd, arriveerde in Lagos met een brief van minister-president Harold Wilson, waarin naar verluidt, het ultimatum werd gesteld, dat weigering van een wapenstilstand zou kunnen leiden tot stopzetting van de Britse wapenleveranties.

23 juni: Volgens de *Observer* zijn drie miljoen Biafranen gedoemd aan ondervoeding te overlijden.

2 juli: Ojukwu noemde voedseltransporten via Nigerië een 'absurditeit' i.v.m. de vrees voor vergiftiging en de technische problemen. Hij noemde de Britse regering de eigenlijke vijand van Biafra. De federale regering deed eveneens een felle aanval op Wilson voor zijn pogingen een onvoorwaardelijke wapenstilstand te forceren.

4 juli: Ojukwu verklaarde dat het door Biafra voorgestelde plebisciet tot een groter Biafra zal leiden.

5 juli: De federale regering waarschuwde dat de Nigeriaanse luchtmacht opdracht had gekregen om alle vliegtuigen die zonder federale vergunning naar Biafra vliegen neer te schieten. De Belgische regering maakte bekend de wapenleveranties aan Nigerië te hebben gestaakt.

10 juli: Volgens VN-secretaris-generaal Thant was het de oprechte wens van de federale regering alle internationale hulporganisaties faciliteiten te geven, maar waren het de Biafranen, die hun verzet moesten laten varen.

11 juli: Het hoofd van de Biafraanse voorlichtingsdienst, dr. Ifegwu Eke noemde in Aba de voorwaarden voor oplossing van het geschil met Nigerië: Groot-Brittannië en Nigerië moeten afzien van iedere vorm van geweld tegen Biafra; in overeenstemming met de wereldopinie moet Nigerië een

onmiddellijk, onvoorwaardelijk staakt-het-vuren aanvaarden; Groot-Brittannië moet de wapenleveranties staken; een plebisciet op een vrije, eerlijke basis in de betwiste gebieden moet voorafgaan aan onderhandelingen over de constitutionele structuur van de nieuwe samenwerking. De Nigeriaanse kolonel Benjamin Adekunle verklaarde dat hij niet zou toestaan dat Port Harcourt wordt gebruikt voor hulpverlening.

12 juli: Rechtstreekse vluchten naar Biafra werden door dr. Okoi Arikpo, federaal commissaris voor buitenlandse zaken, afgewezen, omdat 'schending van ons luchtruim niet kan worden gerechtvaardigd door humanitaire overwegingen'. Hij stelde een landroute voor van Enugu via Awgu naar Okigwi.

13 juli: De Biafraanse regering wees de landroute af. In de buurt van Lagos stortte een Boeing-707 van de Sabena neer met 34 ton wapens.

15 juli: De speciale commissie van de OAU begon besprekingen in Niamey, hoofdstad van Niger.

16 juli: Gowon verklaarde voor de commissie buitenlandse waarnemers pas te willen aanvaarden na beëindiging van de oorlog. Buitenlandse troepen uit bevriende landen zouden, op uitnodiging van Nigerië het herstel van het federaal gezag kunnen waarnemen. Gowon verklaarde zich tegen een onvoorwaardelijke wapenstilstand, omdat Biafra hierdoor tijd zou winnen voor herstel, herbewapening en diplomatieke activiteit. In een door de voorzitter, Haile Selassie, ondertekende brief werd Ojukwu uitgenodigd naar Niamey te komen voor besprekingen met de commissie.

18 juli: Ojukwu stelde in Aba voor om hulpgoederen via de Niger en een gedemilitariseerd gedeelte van Port Harcourt te vervoeren, maar dit was onaanvaardbaar voor de Nigeriaanse regering. Ojukwu's vredesplan omvatte onmiddellijke wapenstilstand, opheffing van de blokkade en herstel van de vooroorlogse grenzen, waardoor terugkeer van ontheemden mogelijk wordt.

19 juli: De secretaris-generaal van de OAU, Diallo Telli, verklaarde in Niamey, dat overeenstemming

was bereikt om onder voorzitterschap van president Diiori Hamani voorbereidende vredesbesprekingen te beginnen.

20 juli: De Nigeriaanse regering verklaarde in Niamey herroeping van Biafra's secessie als voorwaarde voor een wapenstilstand te handhaven.

21 juli: In Niamey werd overeenstemming bereikt over de agenda voor het vredesoverleg in Addis Abeba. De USSR herhaalde zijn steun voor handhaving van de Nigeriaanse eenheid.

22 juli: Ojukwu verklaarde in Owerri hoop te hebben op een goede afloop van het vredesoverleg.

23 juli: De Amerikaanse onderminister voor Afrikaanse zaken, Joseph Palmer, verklaarde voor het Congress, dat in tegenstelling tot de Nigeriaanse regering die oprechte bereidheid toonde om de impasse te doorbreken, de Biafraanse regering het grootste struikelblok vormde voor de hulpverleningstransporten.

26 juli: Radio Biafra meldde 's middags dat in Niamey overeenstemming was bereikt over de 'mercy-corridor', met uitzondering van de kwestie van de buitenlandse waarnemers waar de federale regering niet mee instemde. Radio Lagos ontkende korte tijd later dat overeenstemming was bereikt. De agenda voor de op 5 augustus beginnende vredesbesprekingen, houdt in: regelingen voor een definitieve oplossing van het conflict; voorwaarden voor een beëindiging der vijandelijkheden; concrete voorstellen voor de aanvoer van hulpgoederen.

29 juli: Nigeriaanse troepen begonnen vanuit Onitsha, Awgu, Port Harcourt en Ikot Ekpene een offensief gericht tegen de drie belangrijkste Biafraanse steden Owerri, Aba en Umuahia.

30 juli: Nigerië's onderhandelaar, Enahoro, verklaarde in Genève dat het vredesoverleg van 5 augustus mislukken zal, wanneer de Biafranen hun opvattingen van Kampala herhalen. Bilaterale schikking voor de constitutionele problemen kan, volgens hem, niet worden verwacht.

31 juli: De Franse regering erkende het Biafraanse recht op zelfbeschikking.

Nigerië: de impasse van de onherroepelijke breuk

Met de bezetting van Port Harcourt en de omsingeling van Biafra leek de oorlog tussen Nigerië en Biafra militair feitelijk te zijn beslist. Dit omsingelde een-derde deel van Biafra (dat de Nigeriaanse regering als Ibo-thuisland beschouwt onder de naam Oostcentrale staat) leek tot niet veel anders in staat dan overgave of herroeping van de secessie en aanvaarding van de federale voorwaarden. Op de vredesbesprekingen van Kampala (met vooroverleg in Londen) en in Addis Abeba (met vooroverleg in Niamey) eiste de federale delegatie dat (uit erkenning van de noodzaak de eenheid van Nigerië te handhaven) Biafra de secessie herroept, de wapens neerlegt en de structuur van de twaalf staten (met Biafra opgesplitst in Rivers-, Zuidoostelijke en Oostcentrale staat) aanvaardt. Bovendien moet Biafra erkennen, zoals Nigerië's delegatieleider, Enahoro, op 30 juli in Genève verklaarde, dat in Addis Abeba geen bilaterale schikking voor constitutionele problemen kan worden getroffen. Biafra heeft tot nu toe deze voorwaarden afgewezen in de overtuiging dat zij neerkomen op overgave. Biafra's tegenvoorstellen vragen onvoorwaardelijke wapenstilstand, opheffing van de blokkade en terugtrekking van de troepen op de vooroorlogse posities. Op de agenda voor het vredesoverleg in Addis Abeba, zoals die op 26 juli bekend werd gemaakt, kwam Biafra's eis van een onvoorwaardelijke wapenstilstand niet meer voor. Verwijdering van dit grootste struikelblok van Kampala betekent niet dat de Biafraanse regering haar beleid wezenlijk had gewijzigd. Dit bleek uit de verklaring van de minister van binnenlandse zaken, Christopher Mojekwu, op 30 juli, waarin Biafra's voorwaarden voor 'regelingen voor een definitieve oplossing' (het eerste agendapunt voor Addis Abeba) werden herhaald. Ook Nigerië wil van geen wijken weten en heeft Biafra's herhaalde aanbod om door middel van een plebisiet het standpunt van de minderheden te bepalen, afgewezen, hoewel de Nigeriaanse regering tegen Biafra's aanspraak op het recht van zelfbeschikking de beschuldiging inbracht dat de Oostnigeriaanse minderheden (die de Riversstaat en de Zuidoostelijke staat toegewezen hebben gekregen) door Biafra werden onderdrukt.

Biafra's hardnekkige weigering om aan de conferentietafel toe te geven en het militaire overwicht van Nigerië te erkennen, betekent dat door de militaire omsingeling wèl een noodtoestand is ontstaan voor de bijna vijf miljoen ontheemden, maar dat het Biafraanse verzet nog niet is gebroken. Aan Ojukwu's oproep van 30 mei voor een intensieve guerrilla is (ook achter de Nigeriaanse linies) kennelijk gevolg gegeven; hetgeen ook erkend wordt door Gowon, die naar op 29 juli verluidt, besloten heeft ter bestrijding van de guerrilla 50 000 van de naar schatting 75 000 te velde staande troepen te handhaven, na de verwachte val van de Biafraanse steden Owerri, Aba en Umuahia. Bovendien betekent Biafra's volgehouden eis van een onvoorwaardelijke wapenstilstand dat overgave aan federale troepen nog steeds beschouwd wordt als zelfmoord. Daarbij is het minder van belang dat de Nigeriaanse regering i.v.m. de waakzaam geworden wereldopinie geen voedsel zal durven en willen geven aan de beschuldiging van genocide, dan dat de Biafraanse vrees, stoelend op de ervaringen opgedaan in de pogroms van 1966 en in een jaar oorlog, nog steeds bestaat. De vraag is niet zozeer of de Nigeriaanse regering de veiligheid van de Biafranen wil garanderen als wel of de Nigeriaanse regering het leger kan dwingen zich aan eenmaal beloofde

garanties te houden. Uitlatingen van een aantal kolonels wijzen op de militaire voorkeur voor een harde lijn, zoals die ook bij de verovering van de Riversstaat en de Zuidoostelijke staat werd toegepast.

De weigering van Biafra de secessie te herroepen, heeft enige diplomatieke winst opgeleverd – behalve de vier Afrikaanse staten, die tot erkenning overgingen, heeft Frankrijk informeel hetzelfde gedaan op 31 juli, vlak voor het hervatten van het vredesoverleg. Deze diplomatieke winst heeft, samen met de grotere internationale sympathie voor Biafra (o.a. tot uiting komend in de Wereldraad van Kerken in Uppsala), de invloed van de haviken in Lagos vergroot. Dit bleek bijvoorbeeld op 2 juli toen in Lagos fel werd gereageerd op de Britse pogingen de Nigeriaanse regering tot aanvaarding van een wapenstilstand te brengen. Het bleek ook uit het militaire offensief dat weer op gang werd gebracht en waardoor (volgens het oordeel van Gowon) in enkele weken de eindoverwinning zou worden behaald. De haviken-beroepsofficieren zien met de logica van hun beroep in compromis een nederlaag en waarderen als overwinning de tastbare verplettering van de vijandelijke macht. Daarentegen wordt Ojukwu weerhouden van erkenning van de militaire nederlaag door het in een jaar oorlogvoeren hechter geworden Biafraans nationale bewustzijn, dat aan de leiding geen compromis toestaat.

Op deze fundamentele en (zeker voorlopig) onoverbrugbare tegenstelling is ook de weigering van beide zijden gebaseerd om de voorstellen van hulpverlening te aanvaarden. Nigerië wil geen rechtstreekse hulpverlening aan Biafra toestaan omdat dit de-facto erkenning van de Biafraanse soevereiniteit en schending van het Nigeriaanse luchtruim zou zijn. Biafra weigert ieder Nigeriaans voorstel tot instelling van een 'mercy-corridor', enerzijds uit vrees voor vergiftiging van voedsel, dat via Nigerië wordt aangevoerd, en anderzijds wegens de technische onuitvoerbaarheid (veroorzaakt o.a. door gebrek aan voldoende vrachtwagens, te grote afstanden, vernielde bruggen en wegen). Biafra meent bovendien dat bij afwijzing van het recht op zelfbeschikking, de twee alternatieve mogelijkheden zijn: te worden uitgehongerd of uitgeroeid. Nigerië's weigering van rechtstreekse hulp en het dreigement van 5 juli ongeautoriseerde hulpverleningsvluchten neer te schieten (zoals op 11 augustus gepoogd werd, waardoor vliegtuigen van het Internationale Rode Kruis niet meer opstegen) worden door Biafra uitgelegd als afwijzing van vreedzame oplossingen en als aanvaarding van uithongering als wettig oorlogsmiddel. (De impasse over de hulpacties leek op 26 juli bij het vooroverleg te zijn doorbroken, maar de federale delegatie weigerde, de door Biafra voorgestelde bescherming van een mercy-corridor door een internationale troepenmacht, te aanvaarden.) De Nigeriaanse kolonel Benjamin Adekunle noemde op 11 juli de massale hulpacties 'misguided humanitarian rubbish' en de Nigeriaanse regering heeft weinig gedaan om de indruk weg te nemen dat de internationale hulpacties inderdaad niet bepaald welkom zijn.

Tegenover een bijna universele (gouvernementele) afwijzing van Biafra's zelfbeschikkingsrecht staat de groeiende druk van de publieke opinie in grote delen van de wereld. Op regeringsniveau wordt de oorlog (behalve in Tanzania, Ivoorkust, Gabon en Zambia) als een interne aangelegenheid van Nigerië beschouwd, maar in feite is het conflict in meer dan een opzicht geïnternationaliseerd. De wapenleveranties door de Sovjet-Unie en Groot-Brittannië bleven voortgaan, maar

Nederland, Tsjechoslowakije en België besloten hun leveranties te staken. Secretaris-generaal Thant stelde dat de VN zich afzijdig houdt, zolang het probleem niet ter tafel is gebracht door de leden, maar beschuldigde niettemin Biafra van obstructie. Op dergelijke wijze liet de Amerikaanse onderminister voor Afrikaanse zaken, Joseph Palmer, zich uit voor het Congress, toen hij de kwestie een Afrikaanse aangelegenheid noemde, maar tevens op Biafra een beroep deed zijn verzet op te geven. Maar door de erkenning die de vier Afrikaanse landen en in feite ook Frankrijk aan het Biafraanse streven hebben gegeven, was de OAU gedwongen Ojukwu deel te laten nemen aan de besprekingen in Niamey. De OAU, die vorig jaar september in Kinshasa unaniem de secessie afkeurde, wordt nu geconfronteerd met een groeiende Afrikaanse bezorgdheid over wat openlijk genocide wordt genoemd. De Franse regeringsverklaring van 31 juli, die formeel nog geen erkenning betekende, gaf aan deze tendentie steun en betekent (naast een politieke manoeuvre de Britse en Amerikaanse invloed in Afrika tegen te gaan) morele steun aan Biafra, versterking van het Biafraanse standpunt in Ethiopië en mogelijke materiële hulp via Gabon. Dit kwam Biafra gelegen temeer daar de volstreekte afhankelijkheid van de faciliteiten beschikbaar gesteld door Portugal, twijfel heeft doen rijzen aan de waarde van Biafra's secessie.

Deze oorlog die ontstaan is uit het falen van Nigerië's onafhankelijkheidsgrondwet de eenheid te bewaren, wordt door Biafra beschouwd als de eerste waarlijke onafhankelijkheidsoorlog in tropisch-Afrika, omdat hier sprake is van Afrikaanse herwaardering van de willekeurig getrokken grenzen en omdat hier sprake is van een door eigen inspanning gevoerde vrijheidsoorlog. Biafra's recht op zelfbeschikking vindt bij conservatief en progressief (op verschillende motivering) instemming. Ook Nigerië's standpunt dat balkanisatie moet worden vermeden en rebellie afgestraft, vindt progressieve en conservatieve voorstanders. Dat dit conflict ideologisch niet eenvoudig te plaatsen is, verklaart wellicht ook waarom zulke uiteenlopende partners als Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten Nigerië's aanspraak op ongeschonden eenheid steunen. Dit verklaart wellicht ook waarom de strijd zo uitzichtloos is, omdat ondanks de voortdurende groei van het sterftcijfer de grote en kleine mogendheden weinig of niets doen om een wapenstilstand af te dwingen. Wellicht zijn de consequenties van een wapenstilstand niet te overzien. Meer houvast biedt in dit opzicht de oorlog: de consequenties daarvan zijn duidelijk: decimering van de volken, die vroeger in Oost-Nigerië woonden.

klr

Senegal Na een waarschuwingsstaking op 18 mei van vier uur, gingen de studenten van de Senegalese universiteit te Dakar 10 dagen later opnieuw maar nu voor onbepaalde tijd in staking. Deze actie, ongetwijfeld beïnvloed door de gebeurtenissen aan de Franse universiteiten, had vooral tot doel te protesteren tegen een in oktober 1967 genomen maatregel, waarbij het bedrag van de studiebeurzen werd verlaagd. De studentenbond, de *Union démocratique des étudiants sénégalais* (UDES), die hoewel niet wettelijk erkend, de

meeste studenten schijnt te verenigen, beweerde in een pamflet dat de studenten bereid waren offers te brengen, als ook de salarissen van de ministers en parlementariërs werden verlaagd. In zijn radio-boodschap van 26 mei had de minister van onderwijs, M'Bow, de eisen van de studenten afgewezen. Hij zei dat de regering het bedrag per beurs had verlaagd, om een groter aantal studenten financiële steun te kunnen geven. Hij wees er bovendien op dat een student met een volledige beurs, hiermee een inkomen bezit dat ongeveer vijf maal zo groot

is als het inkomen van de gemiddelde boer. Op 28 mei liet de regering de universiteit voor onbepaalde tijd sluiten. De studenten die de universiteit hadden bezet, werden er 29 mei door de politie uitgezet. Hierbij werd een student gedood (volgens de officiële versie, omdat een zelf vervaardigde granaat in zijn hand ontplofte) en werden er 25 gewond. De politie zou ruim 900 arrestaties hebben verricht.

Inmiddels waren leerlingen van middelbare scholen in staking gegaan en riep 29 mei de vakbond, de *Union nationale des travailleurs sénégalais* (UNTS), op tot een algemene staking ter ondersteuning van de studenten en van hun eisen tot loonsverhoging en verbetering in arbeidsvoorwaarden van de werknemers. De UNTS, die verbonden is met de enige partij, de *Union progressiste sénégalaise* (UPS), had president Senghor op 8 mei in een memorandum deze eisen voorgelegd. De regering had zes dagen later een studiegroep ingesteld om de eisen te onderzoeken.

Tijdens massa-demonstraties in Dakar op 31 mei, greep het leger in. De regering verklaarde de staking illegaal en kondigde de noodtoestand af. Zesendertig vakbondsleiders, onder wie de algemeen secretaris van de UNTS, Alioune Cissé, werden gearresteerd.

President Senghor verklaarde op 30 mei voor de radio dat de arbeiders- en studentenacties in elkaar zijn gezet en geleid werden door het buitenland, en al noemde hij geen naam, hij liet er geen twijfel over bestaan dat hij met buitenland de Chinese Volksrepubliek bedoelde. De twee vertegenwoordigers in Senegal van het persbureau Nieuw-China, werd aangezegd dat zij het land moesten verlaten. *Le Monde* van 5 juni geeft de volgende vermoedelijke oorzaken, die tot de crisis hebben geleid:

1 De moeilijke sociaal-economische omstandigheden waarin het land verkeert, voornamelijk een gevolg van de voortdurende waardedaling van de export en de voortdurende prijsstijging van geïmporteerde goederen;

2 Revolutionaire buitenlandse propaganda, o.a. een Maoïstische en een Arabisch-Islamitische, waarin Senghor steeds als christen en als vriend van Frankrijk wordt voorgesteld (Senghor is

Rooms-Katholiek, het Senegalese volk is voor meer dan 90% islamitisch);

3 Een crisis in de vakbeweging waarin drie, nu met elkaar gefuseerde, vakbonden een strijd om de macht voeren; en

4 Het voorbeeld van de mei-revolutie in Frankrijk. Maandag 3 juni begon de staking te verlopen. In Dakar vond op die dag een tweede – de eerste werd 31 mei gehouden – massale betoging ter ondersteuning van de regering plaats. Begin juni werden de gearresteerde vakbondsleiders in vrijheid gesteld. De gearresteerde studenten, voor zover het Senegalezen betrof, werden of vrijgelaten of bij het leger ingelijfd, terwijl de buitenlanders onder hen (442) werden gerepatriceerd. (Onder de 3800 studenten die aan de universiteit studeren, bevinden zich 1144 Senegalezen en 767 Fransen. De overigen komen voornamelijk uit Westafrikaanse landen.) De 6e juni bracht Senghor wijzigingen in de regering aan. De minister van buitenlandse zaken M'Benque, kreeg ontslag, omdat hij als partijleider van het district Cap Vert verantwoordelijk wordt geacht voor het 'faillissement' van de UPS in Dakar. Tot minister van buitenlandse zaken werd benoemd Amadou Karim Gaye, die het departement van defensie beheerde, dat voortaan door Senghor zelf zal worden geleid. De minister van onderwijs, Amadou Mahtar M'Bow, gaat over naar het departement van cultuur, jeugd en sport en werd op onderwijs vervangen door Assane Seck, voormalig lector aan de universiteit en leider van de vroegere oppositie partij, de *Parti du regroupement Africain*, die sinds juni 1966 met de UPS is verenigd. Amadou Cissé Dia, die minister van binnenlandse zaken was, werd benoemd tot gedelegeerd minister bij het presidentiële kabinet, belast met de betrekkingen tot de Assemblée en met religieuze zaken. Vermoedelijk betekent deze benoeming dat de president Dia tot zijn opvolger heeft aangewezen.

Op 12 juni voerden regering, vakbond en werkgemersorganisatie onder leiding van Senghor besprekingen over lonen en andere sociaal-economische problemen. Over een aantal zaken, waarvan de belangrijkste was een verhoging van het gegarandeerde minimumloon met 15%, werd overeenstemming bereikt.

De volgende dag deelde Senghor voor de radio mee dat de regering besloten had salarissen en andere materiële voordelen van ministers en afgevaardigden in de Assemblée te besnoeien, terwijl de Assemblée haar budgetaire autonomie zal worden ontnomen. De universiteit blijft gesloten totdat haar statuten zodanig zijn gewijzigd dat het onderwijs aan de Afrikaanse werkelijkheid kan worden aangepast.

De 14e juni, na een ruzie tussen leerlingen van een lyceum in Dakar, waarbij een dode was gevallen, liet de regering alle middelbare scholen sluiten. Twee weken eerder had de regering de toegang tot iedere openbare onderwijsinstelling ontzegd aan leerlingen die hadden gestaakt.

Op 15 juli begonnen in Dakar op ambtelijk niveau besprekingen met Frankrijk over herziening van de akkoorden van 1961 en 1964, waarbij inrichting en aard van het onderwijs aan de universiteit wordt geregeld. Op grond van deze akkoorden is de universiteit van Dakar weliswaar een openbare Senegalese instelling, maar is het universitaire onderwijs daarentegen geheel op Franse leest geschoeid, zodat de in Dakar uitgereikte diploma's volledig in Frankrijk worden erkend en omgekeerd. In zijn rapport aan de Nationale Raad van de UPS, deelde de minister van onderwijs mee dat als gevolg van de hervormingsplannen een deel van de universiteit voor een jaar gesloten blijft. Tot dat deel zullen in ieder geval de faculteiten der rechtswetenschappen en letteren behoren. De regering zoekt nog naar een oplossing voor de hierdoor gedupeerde studenten.

Op 10 juni overleed de voorzitter van het parlement, Lamine Gueye. Lamine Gueye werd in 1891 geboren en begon zijn loopbaan als advocaat bij het *Cour d'appel* te Dakar. In 1925 werd hij gekozen tot burgemeester van Saint-Louis en 20 jaar later tot hetzelfde ambt in Dakar. Voor de zelfstandigheid van Senegal had hij zitting in het Franse parlement en in verschillende Afrikaanse vertegenwoordigende lichamen. Hij is algemeen secretaris geweest van de Sengalees-Mauretaanse sectie van de Franse socialistische partij, de SFIO. In 1958 sloot hij zich bij de partij van zijn vroegere tegenstander, Senghor, aan. Sinds 1958 was hij voorzitter van het Senegalese parlement. De As-

semblee koos 25 juni Amadou Cissé Dia tot haar voorzitter. In plaats van Dia zal voortaan de minister van openbare werken, Mady Cissokho, de president bij diens afwezigheid vervangen.

President Senghor vertrok 25 juli naar Frankrijk, waar hij besprekingen voerde met de premier en de minister van onderwijs. Ook had hij een onderhoud met president de Gaulle. In een vraaggesprek sprak hij zijn ernstige verontrusting uit over de plannen tot vermindering van de Franse ontwikkelingshulp.

Sierra Leone Het parlement dat op 5 juni na een eendagszitting ter verkiezing van *Speaker* en *Deputy-speaker* verdaagd was, kwam op 26 juni weer bijeen voor de troonrede. Als belangrijkste doel van de begroting werd aangekondigd de vermindering van het tekort door bestedingsbeperking zonder belastingwijziging. Op eventuele buitenlandse en internationale ontwikkelingshulp wilde de regering niet teveel rekenen. Op de landbouw werd de nadruk gelegd; met name door opvoering van de produktie van rijst, met de invoer vervangen worden door een uitvoeroverschot. In de troonrede werd niet gesproken over de detenties, over de verschillende staatsgrepen, noch over de ongeregelheden, die sinds april hebben plaatsgevonden. Enkele dagen na de troonrede, sprak minister-president, Siaka P. Stevens, op 1 juli voor de radio over de dreigende invasie van huurlingen uit verschillende landen. Een van de maatregelen daartegen was de sluiting van de vliegvelden op 4 juli en het oproepen van de marinereservisten op 5 juli. De *Movement for Colonial Freedom* in Londen, die het bericht verspreidde, wil zijn bronnen niet bekendmaken, maar naar verluidt is het afkomstig van een plaatselijk nieuwsblad in Sierra Leone zelf. Eind juli werd begonnen met het officiële onderzoek naar de omstandigheden waaronder het leger in maart 1967 aan de macht kwam en naar eventuele corruptie tijdens het militaire bewind. Op 27 juli werd de rechtszaak geopend tegen achttien personen, waaronder brigade-generaal David Lansana, de vroegere commissaris van politie William Leigh, vier staatssecretarissen, twee vroegere procureurs-generaal, die ministers en de broer van ex-minister-president Sir Albert, Samuel Margai. Zij worden beschuldigd van omverwerping van de

regering met onwettige middelen, van onbevoegde uitoefening van de uitvoerende staatsmacht, van ongeoorloofde uitroeping van de noodtoestand. Anderen, naar verluidt tot een aantal van ruim 45, werden gedetineerd wegens het organiseren of bijwonen van illegale politieke vergaderingen. Ook zouden een aantal onderofficieren (waaronder de sergeants-majoor Rogers en Conteh) in een gevangenis buiten Freetown worden gedetineerd.

Majoor Sandi B. Jumu, de vroegere commandant van Sierra Leone's enige bataljon, heeft tijdelijk politiek asiel in Ghana verkregen. Om de uitlevering van Jumu (de enige ontvluchte officier) is door de regering Stevens gevraagd. Hoewel er geen uitleveringsverdrag met Liberië bestaat, werd brigade-generaal David Lansana in de eerste helft van juli uitgeleverd op grond van een uitleveringsverdrag dat in 1892 tussen Groot-Brittannië en Liberië werd gesloten. Lansana werd in staat van beschuldiging gesteld wegens het onrechtvaardig gevangennemen (na de eedsaflegging van Siaka Stevens als minister-president vorig jaar) van vier personen: Cyril Rogers Wright, dr. Mohamed Fornah (huidige minister van financiën), Ibrahim Taqui (leider van het parlement) en Solomon Pratt (het huisarrest dat Stevens en gouverneur-generaal Sir Henry Lightfoot-Boston opgelegd kregen, werd in de aanklacht niet vermeld).

Na het aanhoren van de verkiezingspetities behield de *Sierra Leone People's Party* van de vroegere minister-president Sir Albert Margai nog slechts vijf ministerszetels en vijftien parlamentszetels. Onder de *SLPP*-zetels, die vacant werden verklaard, behoort die van Sir Albert's broer, Samuel Margai. Ook de parlementair leider van de *SLPP*, Jesu Sherriff, die afgetreden is als minister van gezondheid, heeft zijn parlamentszetel verloren. Het parlement heeft intussen zijn goedkeuring gehecht aan het wetsontwerp waarbij de decreten van de *National Reformation Council* werden ingetrokken, met name die met betrekking tot de vrijheid van meningsuiting en de bewegingsvrijheid. Ook blijven de handelingen van soldaten en politiemannen van de *National Interim Council*, die tussen 18 april en 26 april werden verricht voor de uitoefening van hun plicht of in het openbaar belang, geldig, tenzij het parlement anders beslist. De commissie van

onderzoek, ingesteld door de ontbonden *NRC*, blijven geldig.

Paramount Chief Bai Sherbro Yumkella II, een vroegere minister van staat in de regering-Margai, is beschuldigd van moord. Yumkella had in mei de politie opdracht gegeven een menigte uiteen te drijven die feest vierde over de benoeming van Stevens tot minister-president. In Kambia dicht bij de grens met Guinee werd een man gedood en verscheidene gewond. Volgens de berichten had Yumkella op 20 mei in Tasso zelf ook geschoten als gevolg waarvan een man om het leven kwam.

De sterke geruchten dat ex-premier Sir Albert Margai naar Guinee is gereisd om asiel te vragen maar daar op last van Sekou Touré werd gearresteerd waren eind juli niet officieel bevestigd.

Togo Op 12 mei verbood de regering de Togolese vakbond de *Union générale des travailleurs togolais* (*UNTT*) haar congres voort te zetten, dat twee dagen eerder was begonnen. Volgens een communiqué van het kabinet van de president was deze maatregel genomen om de veiligheid te verzekeren van Abdoulye Salami, die door het congres bij geheime stemming, tot algemeen secretaris van de *UNTT* was gekozen. Salami werd onder bewaking gesteld. De *UNTT* kondigde hierop voor de 13e mei een algemene staking af, die de volgende dag eindigde, want nog in de avond van de 13e hadden de autoriteiten Salami vrijgelaten. Op 25 mei werd het congres weer voortgezet.

De regering besloot per 1 juli de sinds 1965 toegepaste korting van 20% op de ambtenarensalarissen ongedaan te maken. Zij kon hiertoe overgaan omdat West-Duitsland erin had toegestemd dat zijn lening voor de bouw van Lomee's haven, niet in 1968 maar met ingang van 1970 wordt afgelost. Dit is een der resultaten van het bezoek dat president Eyadema midden mei aan West-Duitsland bracht.

Op 6 juni begon in Lomee een proces tegen een Canadese bankier, W.K. Wallersteiner en tegen de bemanning van het door hem gehuurde Rhodesische vliegtuig, dat 20 januari in Lomee was geland. Voor deze landing was van te voren geen toestemming gevraagd, bovendien bleek het registratienummer onherkenbaar te zijn gemaakt. Het

derde strafbare feit was de aanwezigheid van een twintigtal pistolen in het vliegtuig. Voor deze feiten werd alleen de gezagvoerder veroordeeld tot 4 maanden gevangenisstraf en een boete, alle anderen werden vrijgesproken (de meesten van hen waren onder borgtocht al vrijgelaten).

Na de uitspraak van het hof nam de regering op 19 juni vliegtuig en lading in beslag. De lading

bestond uit oude Nigeriaanse bankbiljetten met een nominale waarde van ongeveer *f* 75 mln. Het lag in de bedoeling van Wallersteiner de biljetten voor de sluitingsdatum van de inwisseling van het oude geld, om te ruilen voor nieuw geld. Al in mei was de Togolese regering met Nigerië tot overeenstemming gekomen om deze bankbiljetten tegen een bepaalde vergoeding aan Nigerië te geven.

midden-afrika

Centraalafrikaanse Republiek De Centraalafrikaanse Republiek heeft de betrekkingen met Nationalistisch China hervat. Op 16 mei hebben beide regeringen in een gezamenlijk communiqué de wens te kennen gegeven, de banden van samenwerking en vriendschap te versterken. Nationalistisch China zal een ambassade in Bangui openen. (Negentien Afrikaanse landen onderhouden nu diplomatieke betrekkingen met Formosa tegenover veertien Afrikaanse staten die bij de volksrepubliek China zijn vertegenwoordigd.) De Centraalafrikaanse Republiek heeft in april 1962 voor het eerst diplomatieke vertegenwoordigers met Tai Peh uitgewisseld. De betrekkingen werden echter verbroken toen de Centraalafrikaanse Republiek in november 1964 de regering te Peking erkende. In januari 1966, is het tussen Peking en Bangui tot een breuk gekomen. Het staatshoofd van de Centraalafrikaanse Republiek, Bokassa, heeft op 24 mei, bij zijn aankomst op het vliegveld van Bangui, meegedeeld, op de hoogte te zijn van een complot om hem om het leven te brengen en een staatsgreep uit te voeren. 'In ons land' zo zei hij, 'bestaat een kleine minderheid die, onder de invloed van een buitenlandse mogendheid, plannen beraamt de president te vermoorden en een nieuwe vorm van kolonialisme in het land te vestigen. Zij die met deze plannen rondlopen hebben echter op het verkeerde paard gewed want ons volk zal zich weten te verdedigen.' Het staatshoofd maakte van de gelegenheid gebruik, te verklaren dat de Centraalafrikaanse Republiek geen enkel nabuurland wilde aanvallen en dat alle geruchten hieromtrent onjuist zijn.

Begin juni zijn de hoofdtrekken van het plan, een

universiteit van Bangui te stichten, hier bekendgemaakt. In oktober 1970 zal deze onderwijsinstelling zijn poorten openen. Voorlopig zal de universiteit uit drie faculteiten bestaan: een van rechten, een van natuurwetenschappen en een van medicijnen. Studenten die ingezetene zijn van een der bij de Unie van Centraalafrikaanse Staten (UEAC) aangesloten landen zullen bij de inschrijving voorrang hebben. Indien er plaatsen open zijn kunnen ook studenten uit andere landen worden toegelaten.

Congo (Brazzaville) De minister van voorlichting van Congo (Brazzaville) heeft bekendgemaakt dat omstreeks half mei een groep huurlingen, 'hiertoe aangezet door financiële belangen en kringen van de internationale reactie' en onder leiding van een Europeaan, het huis van luitenant Portelle is binnengedrongen, vier schoten op hem heeft gelost en hem heeft verwond. De huurlingen probeerden toen de luitenant naar het huis van de minister van defensie, luitenant Poignet te brengen. Volgens het betreffende radio-bericht zouden deze huurlingen hebben getracht, de 'revolutionaire instellingen van het land omver te werpen en een burgeroorlog in de republiek te ontketenen. De twee officieren zijn er echter in geslaagd, aldus deze berichten, 'het volksleger te alarmeren, dat heeft ingegrepen en de huurlingen gevangen heeft genomen'. President Masmamba-Debat, die in die dagen deelnam aan de topconferentie van Oosten Centraal-Afrika in Dar es Salaam, zei in een verklaring dat deze staatsgreep een nieuwe uitdaging van het imperialisme was die niet als een verrassing is gekomen. 'Zij die geloven dat door

het uitschakelen van één Congolees leider een eind kan worden gemaakt aan de opmars van de vooruitgang in ons land kunnen wij vertellen dat onze keuze in dit stadium niet meer afhankelijk is van degenen die aan de macht zijn. Het is een definitieve keuze.'

De Europese leider van de commandogroep is in de gevangenis geïnterviewd. Volgens het Congolese informatiebureau heeft de gearresteerde meegedeeld dat hij heeft gehandeld in opdracht van een 'internationale geheime organisatie met het doel, onderdrukte volken te helpen'. Men vermoedt dat deze huurling Jaques Desreton is, die begin februari in Congo is aangekomen en in een van de grote hotels zijn intrek heeft genomen waar hij zich als vertegenwoordiger van een groep grote Zwitserse banken heeft uitgegeven.

In het begin van augustus heeft zich een machtsstrijd tussen president Maseмба-Debat en de linkervleugel van de eenheidspartij *Mouvement révolutionnaire national* afgespeeld waarover maar betrekkelijk weinig berichten tot de buitenwereld zijn doorgedrongen. Op 31 juli was de politieke onrust in de hoofdstad sterk toegenomen. Een dag later heeft de president de Nationale Vergadering ontbonden en kort daarna, als verzoenend gebaar tegenover het volk, alle politieke gevangenen vrijgelaten.

Op 3 augustus werd via de radio bekendgemaakt dat het leger de macht had overgenomen, en dat de minister van defensie, Poignet, tot president zou zijn uitgeroepen. De president zou het voornemen hebben geuit, af te treden en zich terug te trekken. Poignet, die zich steeds een loyaal aanhanger van de president heeft betoond, schijnt toen te hebben bemiddeld om Maseмба-Debat, die sedert 1963 aan de macht is, weer in zijn ambt te herstellen.

Congo (Kinshasa) Op 8 juni arriveerde president Mobutu voor een tweedaags, niet-officieel bezoek aan België, als gast van koning Boudewijn op het paleis van Laeken. Hoewel dit eerste bezoek van een Congolees staatshoofd aan België officieel werd beschreven als particulier, werd hij op het vliegveld opgewacht door de minister van buitenlandse zaken in het interim-kabinet, P.Harmel, en door een militaire erewacht. Naar verluidt werden

besprekingen gevoerd met regeringsambtenaren en zakenlieden over normalisering van de Belgische technische hulp, waartoe in België grotere bereidheid scheen te bestaan nadat eind mei door Albert Ndele, de gouverneur van de centrale bank van Congo, liberalisatie van het deviezenverkeer was aangekondigd. Voor dit bezoek aan België had Mobutu zijn vakantie in Rome, die op medisch advies van 21 mei tot 14 juni duurde, onderbroken. Voor zijn vertrek naar Rome verklaarde Mobutu in een toespraak op 20 mei ter gelegenheid van de eerste verjaardag van de *Mouvement Populaire de la Révolution* dat de Congolese revolutie niets te maken heeft met die van Moskou, Peking of Cuba. 'Het is een jaarlijkse nationale revolutie, in hoofdzaak pragmatisch, gevoed door ervaring ... (De Congolese revolutie) verwerpt zowel het kapitalisme als het communisme omdat beide systemen de wereldoverheersing nastreven', aldus Mobutu tot zijn gehoor, waaronder zich ook de presidenten Tombalbaye van Tsaad, Bokassa van de Centraal-Afrikaanse Republiek en Al Azhari van Soedan bevonden.

Jean-Baptiste Kibwe, de vroegere president van de nu volledig gekongoliseerde mijnmaatschappij Gecom, werd op 14 juni veroordeeld tot negen jaar gevangenis en moet de verduisterde gelden ter waarde van acht miljoen gulden terugbetalen. Drie andere hogere functionarissen van GECOMIN kregen straffen tot vijf jaar. (Gecom is nu volledig gekongoliseerd sinds de regering besloten heeft de veertig procent aandelen voor de vrije markt op te kopen).

Op 21 juni overhandigde de nieuwe ambassadeur van de USSR, Igor Ussatshev, zijn geloofsbrieven aan president Mobutu. De op 30 juni 1960 aangeknoopte betrekkingen werden voor de eerste keer in september van dat jaar verbroken. Opnieuw aangeknoopt in 1961 werden zij in september 1963 door de toenmalige minister-president, Cyril Adoula, weer verbroken.

De vroegere huurlingenleider, de 39-jarige Jean Schramme, heeft bekend de moord op zijn landgenoot Maurice Quintin (in mei vorig jaar in de provincie Maniema) te hebben gepleegd om te voorkomen dat Quintin Schramme in Kinshasa ervan zou beschuldigen een staatsgreep voor te

bereiden. Schramme die op 25 juni werd gearresteerd, werd in afwachting van zijn berechting in Brussel, begin augustus vrijgelaten.

De Algerijnse regering is voornemens het lot van Moise Tshombe in handen te leggen van de topconferentie van de OAU die in september in Algiers wordt gehouden, zo werd op 29 juni bericht.

De achtste verjaardag van de onafhankelijkheid op 30 juni is in aanwezigheid van president Diiori Hamani van Niger en Philippe Yacé, secretaris-generaal van de Democratische Partij van Ivoorkust (PDCI) gevierd. In een radio- en televisietoespraak kondigde Mobutu aan dat op 13 december 1970 verkiezingen zullen worden gehouden voor het parlement en voor het presidentschap.

De Congolese vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, Theodore Idzimbui, heeft begin juli bij de Veiligheidsraad protest aangetekend tegen de Portugese aanvallen op Congolese dorpen vanuit Angola, waarbij 45 mensen werden gedood. Dertien Portugese soldaten werden bij Dilolo aan de grens met Angola gevangen genomen, aldus berichtte *West Africa* van 13 juli.

De minister van onderwijs, Bernardin Mungul Diaka, de vroegere ambassadeur in België en voormalig secretaris-generaal van de MPR is in de eerste helft van juli van zijn functie ontheven. Hij wordt opgevolgd door Frédéric Kibassa Maliba, die het departement van sport en jeugdzaken beheerde. Diaka wordt ervan beschuldigd ernstige fouten te hebben gemaakt in strijd met de revolutionaire doeleinden van de regering. Het politieke bureau van de MPR is uitgebreid van zestien tot eenentwintig leden. Hiervan zijn er slechts vier minister in tegenstelling tot vroeger toen alle ministers deel uitmaakten van het politieke bureau.

Spaans-Guinee De Guinese grondwetsconferentie, die na 7 maanden te zijn verdaagd op 17 april in Madrid werd hervat, eindigde 22 juni.

Over het door Spanje voorgestelde grondwetsontwerp, dat ter conferentie werd besproken (en waarvan de inhoud ons nog niet bekend is), zal de Guinese bevolking zich 11 augustus van dit jaar bij referendum kunnen uitspreken. Wordt het ontwerp goedgekeurd dan vinden een maand later presidents- en parlementsverkiezingen plaats,

waarna Spanje op 12 oktober de soevereiniteit zal overdragen aan een na de verkiezingen gevormde Guinese regering. Volgens een mededeling van de Spaanse minister van buitenlandse zaken, Castiella, in het parlement (24 juli) zal Spanje zelfs al wordt het grondwetsontwerp door de Guinese bevolking afgewezen toch zijn verplichting Guinee onafhankelijkheid te verlenen nakomen, zij het dan na het nemen van een aantal noodmaatregelen (waarschijnlijk intrekking van hulpprogramma's). Van de 44 leden tellende Guinese delegatie naar de conferentie, waren er 33 die het grondwetsontwerp afkeurden. Zij hadden voornamelijk bezwaren tegen de in het ontwerp vastgelegde staatkundige opbouw van het land. Tien afgevaardigden van Fernando Poo zouden deze opbouw te weinig federaal vinden, terwijl 23 afgevaardigden der drie nationalistische partijen van Rio Muni juist een tegenovergestelde mening hierover zouden hebben. Vertegenwoordigers van deze drie nationalistische partijen dienden bij de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Thant, een klacht in over de gang van zaken op de grondwetsconferentie, die volgens hen door Spanje is gebruikt om het Guinese volk een grondwet en een kieswet op te leggen met als doel Guinee een schijn-onafhankelijkheid te verlenen. U Thant gaf eind juni deze klacht ter behandeling door aan het VN-comité voor dekolonisatie.

Tsjaad De regering heeft eind mei besloten, de traditionele, vaak tijdrovende inwijdingsceremoniën voor jongens en meisjes in het hele land af te schaffen. Zij zouden een belemmering zijn voor het werk op boerderijen en in de velden. In een officiële verklaring is meegedeeld dat tot de afschaffing van de rites werd besloten na besprekingen tussen president Tombalbaye en politieke en administratieve functionarissen in Fort Arshambault. Dit is het centrum van de zuidelijke gebieden, waar inwijdingsriten algemeen in zwang waren. Alle traditionele rechtszittingen zijn eveneens en om dezelfde reden afgeschaft. Van officiële zijde is hierover in Fort Lamy gezegd dat de regering op zichzelf niets tegen deze ceremoniën had, daar zij meehielpen de jeugd op de rand van de volwassenheid, te helpen vormen. Te veel vielen deze rit en

rechtszittingen echter samen met perioden waarin hard moest worden gewerkt.

Tsjaad, de Centraalafrikaanse Republiek en Congo (Kinshasa) zullen in de Unie van Centraalafrikaanse Staten tot een nauwe economische samenwerking trachten te komen. Algemeen wordt aangenomen dat het initiatief hiertoe is uitgegaan van Congo's president, generaal Mobutu. Het gebied van deze nieuwe economische unie omvat ruim anderhalf miljoen vierkante mijlen en bijna twee en twintig miljoen mensen. Het voornaamste doel van de nieuwe 'Verenigde Staten van Centraal-

Afrika' is het samenvoegen van krachten en hulpbronnen om de ontwikkelingsproblemen op te lossen. President Mobutu had oorspronkelijk verder willen gaan en ook Congo (Brazzaville), Gaboen, Kameroen, Rwanda en Boeroendi in de Unie willen opnemen. Bij al deze staten schijnen bezwaren te zijn gerezen. Vooral in Gaboen wordt gesteld dat deze nieuwe verbintenis de doelstellingen van de Centraalafrikaanse Tolunie (UDEAC), waarin vijf francofone staten van Afrika waren verbonden, zou doorkruisen.

oostelijk afrika

Oost-Afrika Kenia, Oeganda en Tanzania hebben op 26 juli, na drie jaar onderhandelen, een associatieverdrag gesloten met de Europese Economische Gemeenschap. De desbetreffende overeenkomst is door vertegenwoordigers van de drie Oostafrikaanse landen en de zes lid-staten van de EEG in Arusha, Tanzania, ondertekend. Koffie, kruidnagelen en ananas zijn de enige drie produkten uit Oost-Afrika die nog aan contingenten zijn gebonden. De EEG zal deze contingenten echter met 3% per jaar verhogen. De lijst van produkten uit de EEG die vrij van rechten naar de drie Oostafrikaanse landen mogen worden uitgevoerd, zal binnenkort worden gepubliceerd.

Ethiopië De Zweedse regering heeft op zich genomen, aldus is op 24 mei bekend gemaakt, 25 miljoen dollar bij te dragen ter financiering van Ethiopië's vijf-jarenplan voor de verbetering van het lager onderwijs, een plan, waarmee in totaal 50 miljoen dollar is gemoeid. Er zullen ongeveer 7000 klaslokalen worden gebouwd en volledig uitgerust in de komende vijf jaren. Na drie van dergelijke uitbreidingsfasen hoopt men het aantal ingeschreven leerlingen van lagere scholen, dat nu 400 000 bedraagt, te hebben verdubbeld.

Kenia Malawi's president, dr.Kamuzu Banda, heeft van 11 tot 16 juni een staatsbezoek aan Kenia gebracht. Voor zijn vertrek hebben hij en president

Kenyatta in een gezamenlijk communiqué verklaard: 'zich te zullen wijden aan de goede zaak van menselijke waardigheid, vrijheid, broederschap en samenwerking van Afrikaanse naties'. Het bezoek van dr.Banda, een controversiële figuur in het politieke leven van Zuidelijk- en Oost-Afrika, heeft van de Keniase persorganen van verschillende signatuur zeer uiteenlopende commentaren uitgelokt. Zo schreef de *East-African Standard* dat Malawi's president, die soms anderen in het verleden van zich had vervreemd door erg geprononceerde meningen, nu een prominent aandeel had gehad in de Afrikaanse topconferentie te Dar es Salaam. In een verklaring van de partijleiding der oppositionele *Kenya People's Union* (KPU) distancieerde deze groep zich nadrukkelijk zowel van dr.Banda als van diens bezoek. Ket KPU bestuur vroeg zich af waarom dr.Banda zijn bezoeken aan het Keniase volk moest opdringen. Dr.Banda werd verder van een anti-Afrikaanse houding beschuldigd: 'Hij heeft zolang onder de blanken in Europa geleefd dat hij dichter bij hen staat dan bij de zwarte mensen ... als hij er zoveel nadruk op legt dat Zuid-Afrika overmachtig is en dat onafhankelijk Afrika daar niets tegen kan doen, betekent dit, zich permanent bij vernedering neer te leggen. De jeugd van Afrika moet zich bewust worden van de uitdaging en het gevaar dat de racistische vrienden van dr.Banda voor alle Afrikanen betekenen.' Een recent onderzoek heeft aan het licht gebracht

dat de Aziaten van Kenia die zo goed als stateloos zijn geworden door de recente wetgeving van de Britse regering ten aanzien van staatsburgers uit het Gemenebest, alle banden met Groot-Brittannië willen verbreken. Dit onderzoek, ingesteld door de *United Kingdom Citizen's Committee* brengt verder aan het licht dat er niet meer dan 53 000 Aziaten waren met Britse paspoorten, slechts de helft van het geschatte aantal. Het onderzoek wees ook uit dat de 'Kenianisatie-politiek' van de regering te Nairobi, een van de factoren die tot de exodus in februari heeft geleid, zeer soepel en in een langzaam tempo wordt uitgevoerd. De meeste Aziaten geloven niet dat een massale uittocht van Aziaten uit Kenia zal worden afgedwongen. Tegen het einde van juli hebben onderhandelingen tussen de Indiase en de Britse regering ertoe geleid dat India zijn immigratiebepalingen ten aanzien van Keniase Aziaten binnenkort zal verzachten. India en Pakistan hebben namelijk in februari en maart het voorbeeld van Engeland gevolgd door op hun beurt immigratie van Aziaten uit Kenia te beperken. De immigratiebepalingen die nu nog in India van kracht zijn eisen van een Keniase Azaat dat hij in het bezit is van een *re-entry-permit* voor Kenia of een garantie dat hij in Engeland wordt toegelaten voor hij in India mag debarkeren. Het gevolg is dat de Britse beperkende bepalingen de weg voor de Keniase Aziaten naar India eveneens hebben afgesloten. De Aziatische leiders in Nairobi hebben erop gewezen dat de meeste Aziaten uit Kenia liever naar India gaan dan naar Groot-Brittannië. (In de resultaten van het onderzoek van Martin Ennals is te lezen dat 67% het liefst naar India zou gaan tegenover 19% naar Engeland.) Ook de invloedrijke Internationale Commissie van Juristen heeft haar veroordeling van de Britse *Commonwealth-Immigrants Act* uitgesproken. Haar conclusie luidt: door deze wet is een nieuwe categorie tweede klasse burgers ontstaan wier paspoort hun geen toegang geeft tot het land dat hun dit paspoort heeft verstrekt, wat indruist tegen het fundamentele recht van ieder mens op toegang tot het land waarvan hij staatsburger is. Tenslotte zijn de Indiase en de Britse regering tot overeenstemming gekomen over het scheppen van een nieuwe moge-

lijkheid: Die Keniase Aziaten, voor wie India de eerste keus is als ze Kenia zouden moeten verlaten, zullen Britse paspoorten krijgen met een speciale clause die hun het recht geeft zich in geval van nood in Engeland te vestigen. Men verwacht dat zij hiervan geen gebruik zullen maken zolang er nog kansen voor hen bestaan, zich in India te vestigen. Deze overeenkomst betekent dat de Keniase Indiërs die het recht hebben op een Brits paspoort en in de toekomst moeten emigreren als gevolg van Afrikanisatie, niet tussen de wal en het schip zullen komen op grond van het Britse amendement van 1968. Het gaat hier om ten hoogste 30 000 mensen. De Nationale Vergadering heeft op 25 juni met meerderheid van stemmen verandering in de constitutie aangebracht ten aanzien van de procedure die moet worden gevolgd voor de verkiezing van een nieuwe president. Als in de toekomst een president sterft, zijn ambt neerlegt of het om gezondheidsredenen niet kan uitoefenen zal de vice-president automatisch, tot een nieuwe presidentsverkiezing is gehouden en maximaal voor 90 dagen, als president optreden. Gedurende die periode zullen de bevoegdheden van de waarnemende president beperkter zijn dan die van de president. Leden van de oppositionele *Kenya People's Union* (KPU) onthielden zich van stemming. De grote aandacht die aan de kwestie van de opvolging van de president van Kenia is besteed, wijst op de mogelijkheid dat men ernstig rekening houdt met een binnen afzienbare tijd aftreden van Jomo Kenyatta als president. Als Kenyatta zijn volle ambtstijd zou willen aanblijven zouden pas in 1970 verkiezingen worden gehouden. Enkele uitspraken van vooraanstaande politici wijzen er echter op dat de nationale leider zich mogelijk eerder zou willen terugtrekken. Als het nieuwe wetsvoorstel dat de presidentsverkiezingen regelt in zijn huidige vorm van kracht blijft, betekent dat de uitschakeling van de huidige minister van economie en ontwikkeling, Tom Mboya als presidentieel kandidaat bij de volgende verkiezingen. In de wet is nl. bepaald dat de president minstens 40 jaar moet zijn. Tom Mboya is juist 37 jaar geworden en dus nog niet verkiesbaar. De huidige vice-president, Daniel Arap Moi, voorzitter van KANU (waar Mboya secretaris van is)

wordt nu beschouwd als de waarschijnlijke opvolger van Kenyatta.

De president van Kenia is niet alleen staatshoofd, in welk geval het er niet toe zou doen tot welke partij hij zou behoren, hij is ook hoofd van de regering en moet daarvoor in staat zijn een regering te vormen die op de steun van het parlement kan rekenen. Het systeem dat nu in Kenia is aangenomen is meer verwant aan het Britse stelsel dat het onmogelijk maakt, een premier te kiezen zonder verkiezingen van een parlement dat die premier moet ondersteunen. Zoals in Engeland is er een enkele stem voor de partij en voor de minister-president. Hierdoor wordt voorkomen wat theoretisch in Amerika zou gebeuren, dat de president geen meerderheid in het congres zou hebben waardoor zijn regeringsfuncties verlamd zouden zijn.

Oeganda De minister van defensie van Oeganda, Onama, heeft op 21 mei in een verklaring gewezen op 'diverse daden van agressie, door Soedanese soldaten in de afgelopen vier jaar tegen Oeganda gepleegd'. Minister Onama noemde als het meest recente incident de aanval, die Soedanese troepen op 14 mei op het dorp Paranja hadden gepleegd, waarbij een man werd gedood, verschillende huizen en graanschuren in brand werden gestoken en 38 mensen werden weggesleept naar de Soedan. Op 18 mei hebben 8 Soedanese pantserswagens de toegang tot Oeganda geforceerd en zijn tot Moyo doorgedrongen, waar zij het vuur geopend hebben op Oegandese militairen. Nadat de Soedanese wagens uit de stad waren verdreven, vuurden zij nog op een huis langs de weg en op de douanepost. 'Hoewel de Soedan voor vroegere incidenten schadevergoeding heeft betaald', zei minister Onama, 'kunnen we aan de verzekeringen, dat herhalingen niet meer zullen voorkomen, geen geloof meer hechten'.

Op 20 mei wees de Soedanese regering in Chartoem de Oegandese beschuldigingen van de hand. De Oegandese strijdkrachten werden er op hun beurt van beschuldigd, 2 Soedanese soldaten te hebben gedood en 9 andere ernstig te hebben gewond. De Soedanese minister van voorlichting, Abu Hasabu, beschuldigde 'imperialistische agenten' ervan, samenzwering te beramen en tot incidenten aan

te stoken om de goede relaties tussen de twee landen te verstoren. Later in mei zijn Oegandese versterkingen naar de gebieden getrokken waar zich de incidenten hebben voorgedaan. Oeganda heeft een klacht ingediend bij de secretaris-generaal van de Organisatie van Afrikaanse Eenheid.

Tijdens de jaarlijkse bijeenkomst van de leidende *Oeganda People's Congress* (UPC) die op 6 juni in Kampala werd gehouden, zei president Obote o.m. dat zijn partij geen tijd meer hoefde te verliezen voor 'disputen met feodalisten en met hen die klasse-bewustzijn bepleiten, speciale privileges verdedigen en stamverschillen uitbuiten.' De volgende dag werd president Obote tot voorzitter van de partij herkozen, ditmaal niet voor een periode van drie, maar voor een van zeven jaar. De gedelegeerden namen ook het besluit, de statuten van de partij in die zin te veranderen dat de president zelf de vice-president, de penningmeester, de algemeen secretaris en hun plaatsvervangers benoemt. Deze functies werden vroeger vervuld door leden die op de partijconferentie werden gekozen.

Afar- en Issaland Bij de verkiezing van de vertegenwoordiger van Afar- en Issaland voor het Franse parlement op 24 juni, heeft de Gaullistische kandidaat, Aboukader Moussa Ali, met grote meerderheid zijn zetel behouden. Hij verkreeg bijna 34 000 stemmen. Zijn tegenstander, Ahmed Ali (Cheiko), behaalde minder dan 5000 stemmen. De leider van de oppositie, Hassan Gouled, voorzitter van de *Union démocratique des Issas* (UDI) had zijn aanhangers aangespoord, bij de eerste stemming blanco biljetten in te leveren. Ruim 3000 kiezers hebben hieraan gevolg gegeven. Het was Hassan Gouled die bij het referendum van 1967, waarbij de bevolking van het toenmalige Frans-Somaliland moest beslissen of zij al of niet bij Frankrijk wilde blijven, had opgeroepen om 'neen' te stemmen, m.a.w. onmiddellijke onafhankelijkheid van het gebied voor te staan. Eind mei heeft Gouled in een artikel in *Le Monde* de mening uitgesproken dat het referendum (dat door zijn minderheidspartij is verloren) de situatie in Djibouti zou hebben verergerd. Hij zei: 'dat de twee gemeenschappen, Afaren en Issa, in harmonie met elkaar zouden leven als er geen Frans bestuur meer

zou zijn, terwijl ook interventie van Ethiopië en Somalië niet hoeft te worden gevreesd'.

Tanzania President Nyerere is op 17 juni uit Dar es Salaam vertrokken voor een driedaags vriendschappelijk bezoek aan de volksrepubliek China. Daarna heeft de president Noord-Korea bezocht. Op een feestmaal dat op 18 juni te zijner ere in Peking werd gegeven, zei Nyerere dat het socialisme noodzakelijk was voor de uitbanning van kapitalistische exploitatie. Hij noemde dit echter 'alleen maar de eerste stap die moest worden gedaan, daarna moeten wij de weg naar echte vooruitgang inslaan. Hierbij hebben wij erop te letten dat geen nieuwe vormen van uitbuiting, als gevolg van oneerlijkheid, inefficiëntie, luiheid en misbruik van macht ontstaan'. President Nyerere zei tweetaken in Afrika te verrichten: 'de bevrijding van het continent van kolonialisme en het veilig stellen van de onafhankelijkheid der Afrikaanse volken.'

Zanzibars politieke leider, vice-president van Tanzania, Sheikh Abeid Karume heeft eind juli op een massabijskomst in Maisara Selemani bekendgemaakt dat nieuwe maatregelen waren genomen om de misdadigheid op het eiland te bestrijden. Om te beginnen zullen de meeste vergrijpen worden berecht door 'volksrechtbanken'. Voorts zal zelfs het kleinste delict, zoals het stelen van een sigaret, iemand op een minimum straf van vijf jaar tuchthuis komen te staan. Om de indruk die deze merkwaardige aankondiging moet hebben gemaakt enigszins te verzachten zei Karume dat de

Revolutionaire Raad al sinds de revolutie van 1964 naar wegen heeft gezocht om het gevangenisstelsel te verbeteren. Tijdens hun vijfjarige opsluiting in de verbeterhuizen zouden de misdadigers een vak leren en, naar hij meende, als 'goede en bruikbare leden van de maatschappij' terug keren. Het is niet duidelijk geworden of de nieuwe wetgeving moord en geweldpleging tot de enige misdaden zou maken die onder jurisdictie blijven van de officiële rechtbanken of wel dat deze misdaden slechts werden genoemd als voorbeelden voor soorten vergrijpen die de competentie van de nieuw op te richten volksrechtbanken te boven zouden gaan. Het wordt echter duidelijk dat het de bedoeling is, voorzitters van afdelingen der Afro-Shirazi Partij als rechter te laten fungeren. Of zij, die van kleine overtredingen beschuldigd zijn, het recht hebben op een advocaat is ook niet bekend. Het is onwaarschijnlijk dat zich onder de nieuwe magistratuur veel juristen zullen bevinden. Op het vasteland wordt het reformatorische karakter van de nieuw op te richten 'verbeteringsinstituten' sterk in twijfel getrokken. Het is hier geen geheim dat de economische toestand in Zanzibar minder rooskleurig is en vooral minder snel verbetert dan die op het vaste land. In de Nationale Vergadering van Tanzania is op 22 juli aangedrongen op het houden van vrije en geheime verkiezingen op Zanzibar, zoals ze ook op het vaste land van Tanzania worden gehouden. Toen de afgevaardigde van het district Iringa een voorstel hierover had ingediend, werd hij in de Nationale Vergadering luid toegejuicht. Anderen vroegen een nauw samengaan van TANU en de Afro-Shirazi Partij.

zuidelijk afrika

Botswana Tijdens het officiële bezoek van president Kenneth D.Kaunda van Zambia, dat van 21 tot 24 mei plaatsvond, is gesproken over Botswana's houding t.o.v. Rhodesië en Zuid-Afrika. President Sir Seretse Khama zei tijdens het officiële staatsbanket op 22 mei in Gaborones dat Botswana's bestaan verbonden is met Zuid-Afrika en Rhodesië en dat internationale organisaties niet altijd rekening houden met de gevolgen van onrealistische resoluties.

In zijn toespraak tot de conferentie van de *Botswana Democratic Party* zei Sir Seretse op 23 mei dat zijn regering de vreedzame oplossing van geschillen benadrukte om te verzekeren dat de economische ontwikkeling niet wordt gehinderd. Diezelfde dag sprak Zambia's president Kaunda voor de conferentie van de BDP. Hoewel Zambia's regering voorstander is van niet-inmenging in de interne aangelegenheden van andere, onafhankelijke staten, is het volgens Kaunda niet mogelijk terzijde

te staan als onrecht wordt gepleegd, want naast vrede zijn ook vrijheid en recht belangrijk. Volgens Kaunda is het niet mogelijk dat Botswana en Zambia niet beroerd zouden worden door de instabiliteit in Zuid-Afrika, Rhodesië, Angola, Mozambique en Zuidwest-Afrika (Kaunda ontkende later dat hij aangespoord had tot revolutie). De twee presidenten veroordeelden de rassenpolitiek van Zuid-Afrika, Rhodesië en Portugal, maar erkenden als realiteit dat zowel Zambia als Botswana door land omgeven staten zijn, die voor een groot deel van hun in- en uitvoer afhankelijk zijn van vreedzame betrekkingen met hun nabuurlanden. De conferentie van de BDP nam tien resoluties aan. Sir Seretse's opvatting van de vreedzame oplossing van geschillen werd overgenomen en geweld als middel tot beslechting van internationale geschillen werd veroordeeld. De resoluties van de Verenigde Naties en de OAU ter zake van Rhodesië werden, evenals de economische sancties, niet effectief genoemd. De verdere ontwikkeling van de veteelt werd in een resolutie aanbevolen, mede omdat de nieuwe mijnbouwindustrie teveel zou kosten ook al werd erkend dat Botswana's economie (zo kwetsbaar door de afhankelijkheid van vee en de geringe regenval) er mee gebaat zou zijn.

De vice-president en minister voor ontwikkeling, dr. Quett Masire, heeft op 1 juni bij de opening van een benzinstation in Gaborone zijn bezorgdheid uitgesproken over de houding van de Indiërs, die zich afzijdig houden van Afrikanen. Tien dagen later waarschuwde de minister van staat, M.P.K. Nwako, voor de noodzaak de rassenharmonie te bevorderen omdat de aandacht gevestigd is op Botswana's non-rationale politiek temidden van raciale segregatie en raciale spanning.

Naar op 10 juni werd bekend gemaakt zijn openbare politieke vergaderingen en optochten in Francistown, Gaborone en Lobatsi verboden, tenzij schriftelijk toestemming is verkregen van de District Commissioner.

Op 27 juni werd gelijktijdig in Pretoria en Gaborone de grensovereenkomst met Zuid-Afrika getekend.

Op 1 juli begon de propagandacampagne voor de registratie van kiezers (alle burgers boven de twintig jaar). Deze nieuwe registratie is nodig om-

dat in de toekomst alleen nog maar de burgers van Botswana aan algemene verkiezingen zullen mogen deelnemen.

Malawi President Kamuzu Banda is op 20 mei vertrokken voor een tocht naar Groot-Brittannië, Israël en West-Duitsland. Hij was het eerste staats-hoofd dat (op 27 mei) een rede hield voor het Israëliëse parlement, waar hij verklaarde dat hij, na zijn bezoek aan Israël, beter in staat zou zijn, over het Israëliësch-Arabisch conflict te spreken op bijeenkomsten van de Organisatie van Afrikaanse Eenheid, het Gemeenbest of de Verenigde Naties. Banda zei verder dat pers en radio de waarheid over de mate van samenwerking tussen Joden en Arabieren die hij daar had gezien, niet hadden weergegeven. 'Ge kunt erop rekenen', aldus Banda tot het Knesset, 'dat ik mijn best zal doen U te helpen'.

Acht personen, die ervan waren beschuldigd tot een bende te behoren, die Malawi in oktober 1967 is binnengekomen, in een poging om president Banda om het leven te brengen, zijn op 14 juni door het Hoge Gerechtshof van Malawi te Blantyre ter dood veroordeeld. De veroordeelden hadden 30 dagen gelegenheid in beroep te gaan.

Mozambique In een persverklaring kondigde de president van Frelimo, dr. Eduardo C. Mondlane op 26 mei in Dar es Salaam aan dat het volgende congres op 31 juli op het grondgebied van Mozambique zal worden gehouden.

De oorspronkelijke datum van het congres (dat in september zou worden gehouden en tegelijkertijd zou fungeren als herdenking van het eerste congres in 1962 en het begin van de gewapende strijd in 1964) moest worden vervroegd, aldus de verklaring, in verband met de ongeregelde heden, die begin mei plaatsvonden bij het Frelimo-hoofdkwartier in Dar es Salaam. Als mogelijke aanstichters van de moeilijkheden noemde dr. Mondlane de emigranten uit Mozambique, die van de vrijheidsstrijd niet veel willen weten. De agenda van het congres bevat volgens Mondlane echter belangrijker zaken, zoals de discussie over de nieuwe politiek-sociale structuren; de samenwerking tussen het militaire en het burgerlijk bestuur in de bevrijde gebieden; de

methodes om de landbouwproductie te doen toenemen; de coöperaties, handel en huisindustrieën te versterken; de scholen te vestigen en te verbeteren; volwassenen-onderwijs te organiseren; ziekenhuizen in te richten en Frelimo's buitenlandse politiek.

In de tweede week van juni werd Kibwe Gerald Kondlo van het Zuidafrikaanse *Pan African Congress* (PAC) met drie andere guerillo's in gevechten met Portugese veiligheidstroepen bij Vila Pery, ongeveer 250 kilometer ten westen van Beira (op de weg naar Rhodesië's hoofdstad Salisbury) gedood. Kondlo was met een peloton van twaalf PAC-leden en geëscorteerd door vijf leden van COREMO op weg van Zambia via Mozambique naar Zuid-Afrika. De Zuidafrikaanse plaatsvervangende minister van politie, S.L.Muller, weigerde later commentaar over berichten dat guerrillo's proberen via Mozambique Zuid-Afrika te bereiken.

Een militaire commissie van de OAU (bestaande uit vertegenwoordigers van Tanzania, VAR, Somalië en Zambia) heeft op 29 mei verslag uitgebracht aan het bevrijdingscomité van de OAU. De militaire commissie werd in de bevrijde gedeeltes van Mozambique begeleid door Eduardo Mondlane.

Gouverneur Da Costa Almeida wordt opgevolgd door de 47-jarige specialist in tropische ziekten, dr.Rebello de Sousa, die de eerste burger-gouverneur sinds 39 jaar wordt, zo werd op 18 juni bericht.

Rhodesië De werktekening voor een nieuwe Rhodesische constitutie, die omstreeks half juli door de leiders van het *Rhodesian Front* ter tafel is gebracht, voorziet in de uitroeping van een republiek onder een Rhodesisch staatshoofd. Binnen vijf jaar zal Rhodesië overgaan op een systeem van provinciale regeringen. In de overgangstijd zal het bestuur van het land bestaan uit een nationaal parlement en drie raden (councils), een voor de Europeanen, een voor de Mashona en een voor de Matabele. De provinciale raden zullen in het nationale parlement zijn vertegenwoordigd op basis van de belastingbijdrage van iedere provincie. (Dit

betekent in een samenleving waar de salarissen der Europeanen ongeveer vijf tot zeven maal zo hoog liggen als die der Afrikanen, dat een blanke meerderheid voor afzienbare tijd zal zijn gegarandeerd.) Op het gebied van de segregatie tussen de rassen gaat de nieuwe constitutie niet verder dan de situatie zoals die nu bestaat.

In de ontwerp-constitutie wordt de *status quo* van Europees en Afrikaans landbezit bevroren, wat inhoudt dat de gebieden waar beide bevolkingsgroepen nu dooreen zijn gevestigd, ook multi-raciaal blijven.

In de eerste fase van de ontwikkeling naar het provinciale systeem zal een senaat met 23 leden worden ingesteld, waarvan er tien worden gekozen door Europese parlementsleden, tien door Afrikaanse chiefs. Drie senaatsleden zullen worden benoemd door het staatshoofd. De senaat krijgt de bevoegdheid, wetsontwerpen voor een termijn van zes maanden op te houden, met uitzondering van urgente of financiële maatregelen.

Het Lagerhuis zal in deze interim-periode bestaan uit 68 leden, nl. 34 Europeanen (inclusief Aziaten en kleurlingen) die worden gekozen van de lijst van Europese kiezers, achttien leden van een gemeenschappelijke Europees-Afrikaanse lijst en zestien Afrikaanse leden. De meerderheid van de Afrikaanse leden zal worden gekozen door een kiescollege van chiefs, hoofdlieden en *council representatives* die door de regering zijn benoemd. Vier zullen er worden gekozen door Afrikanen in stedelijke gebieden en twee door Afrikaanse boeren. In de tweede fase zal het principe van de senaat worden opgegeven voor dat van de provinciale vertegenwoordiging in het nationale parlement. In de aanbevelingen van de partij wordt ook rekening gehouden 'met een tijd waarin Rhodesië misschien moet worden verdeeld tussen blanken en zwarten'. Hierover wordt gezegd: 'In het onwaarschijnlijke geval dat de samenwerking en goede trouw tussen de rassen niet meer zouden bestaan, zal een tweede-meerderheid van het nationale parlement bevoegd zijn, een volledige verdeling van het land goed te keuren.'

Rhodesië: de gordiaanse knoop

Er bestaan aanwijzingen, in Londen en in Salisbury, dat zowel rebellen-premier Ian Smith als minister-president Wilson de laatste weken uiterst voorzichtig manoeuvreren om vooral de mogelijkheid open te laten voor besprekingen op hoog niveau die tot een terugkeer van Rhodesië tot de legitieme status kunnen leiden. Wat Londen betreft: het is opvallend dat de conferentie van Gemenebest-premiers opnieuw is uitgesteld, ditmaal tot januari. In Salisbury wees het ontslag van de ultra-racistische minister William Harper op een poging van Ian Smith, de al te scherpe hoeken van zijn regime enigszins af te ronden. Het overweldigende vertrouwensvotum voor Smith na het heengaan van Harper bewees dat allen hem op dit punt wilden volgen. Als de blauwdruk die het *Rhodesian Front* heeft gemaakt voor een nieuwe constitutie, in september door de volksvertegenwoordiging wordt aangenomen, zou dit een vervroegde uitroeping van de republiek kunnen betekenen. Er is dus alle reden voor allen, een gesprek niet uit te stellen. Maar al is de mogelijkheid voor een 'gesprek voor een gesprek' groot, dit wil allerminst zeggen dat de kans op een werkelijk vergelijk aan de top aanzienlijk is te noemen. De voorstellen die Sir Alec Douglas Home uit Salisbury had teruggebracht, waren in feite al aan boord van de *Tiger* ter sprake gekomen, en prompt door de Britse gesprekspartner afgewezen. De constitutie-voorstellen van het *Rhodesian Front* halen het voorgestelde vergelijk van de *Tiger* lang niet. Voorlopig ziet het er nog naar uit alsof de taaie partij schaak Wilson/Smith opnieuw in een voor alle betrokkenen moeilijke remise zal eindigen. Elk van deze onbesliste ronden vergroot echter het gevaar dat de mogelijkheden om nog iets aan de gesprekstafel te bereiken kleiner worden. Als Zambia een verdedigingsstelsel van raketten zou krijgen, waardoor het in staat zou zijn, met aanzienlijk geweld op Rhodesisch-Zuidafrikaanse represailles te reageren, is de kans niet denkbeeldig dat Engeland tegen wil en dank bij een bloedig conflict zou worden betrokken. Het struikelblok bij de onderhandelingen – en zelfs bij de voorbesprekingen tot onderhandelingen – is steeds weer de parlementaire vertegenwoordiging van de Afrikaanse meerderheid in het kiesstelsel van een toekomstig Rhodesië. En op dit punt is het dat geen van de twee partijen van wijken wil weten. Londen wil dat niet daar het berusten in een blank regime 'voor een tijd die niet met klok of kalender kan worden aangegeven' een prijsgeven zou betekenen van het beginsel waar het bij dit conflict om ging, wat in elk geval onverkoopbaar is op de as. ministerconferentie van het Gemenebest. Ook voor Smith is soeplesse juist hier onmogelijk daar deze door de rechts-radicalen in het *Rhodesian Front* onmiddellijk als verraad zou worden gebrandmerkt, als een laten glippen van elke *raison d'être* van de rebellie. Ook de Rhodesische rechters – wier ambivalente houding nu eens de indruk wekt dat ze eigenlijk niets liever willen dan Smith steunen, dan weer dat ze als onwrikbare rotsen achter Londen staan, blijken zich in de laatste maanden in toenemende mate van Rhodesië's blanke bestuurders te distantiëren. Zo heeft op 23 juli *Chief* Rekanyi Tangwena die aan het hoofd staat van een bergvolk, in hoger beroep de rechters aan zijn zijde gekregen tegen een beslissing van de *Magistrate's Court* dat hij en de zijnen illegaal op land dat aan de blanken hoorde, zou verblijven. Deze uitspraak van drie rechters plaatst de gehele *Land Apportionment Act*, Rhodesië's instrument voor territoriale segregatie, op losse schroeven. (Het vorige jaar werd Tangwena tot een boete van

£ 30. — veroordeeld voor overtreding van deze wet.) Hij zei toen: 'ik zou liever op de plaats sterven dan mijn land te verlaten.' Dit is een gebied waar zijn familie sinds lang voor 1905, toen het aan een Britse maatschappij werd verkocht, heeft geleefd. Die verkoop was mogelijk daar de landen toen aan de Kroon behoorden. De rechters verklaarden dat het aannemelijk was dat de betreffende Afrikanen dit gebied nabij Inyanga op de oostelijke hooglanden al hadden verworven voor de Kroon bezit nam van dit land. Na deze uitspraak kan de regering-Smith haar wil alleen nog doorzetten door de stam bij proclamatie van de gouverneur, d.w.z. de *Officer administering the Government* uit te wijzen. Als het kabinet-Smith dit niet doet, bewijst dit opnieuw hoe subtiel macht en recht in het Rhodesië van na de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring verweven zijn en toch ook weer gescheiden.

Een dag later onderging het regime-Smith opnieuw een juridische koude douche: de *Privy Council* te Londen verklaarde op 23 juli ondubbelzinnig dat de regering van Ian Smith een onwettig regime was, niet bevoegd enige geldige wet uit te vaardigen. Deze belangrijke uitspraak werd gedaan door een meerderheid van 4 stemmen tegen 1. Het college van rechters verklaarde het beroep van Mrs. Stella Madzimbamuto gegrond en stelde vast dat de detentie van haar echtgenoot, Daniel, sinds 4 februari 1966, illegaal was. Op die datum was de uitzonderingstoestand op grond waarvan hij was gedetineerd, verstreken en de verlenging daarvan door het regime-Smith was ongeldig. De meerderheid der leden van het *Privy Council* stelde dat de *Order in Council* van 1965, waarbij de eenzijdige onafhankelijkheid illegaal werd verklaard en de handelingen van het regime-Smith van nul en gener waarde, volle rechtskracht had in Zuid-Rhodesië. Weliswaar moet de wet rekening houden met geslaagde revoluties, waarbij de vraag rees hoe en in welk stadium een opstandig regime wettig kon worden. De rechtbanken, aldus het vonnis 'kunnen een rebellie niet het stempel van legaliteit geven zolang de wettige regering nog tracht de situatie meester te worden.'

Het Olympische Comité heeft op 7 juni bekendgemaakt dat Rhodesië geen deel mag nemen aan de zomerspelen van 1968 op grond van de resolutie der Verenigde Naties, waarbij reizen buitenslands niet aan houders van Rhodesische paspoorten zijn toegestaan. (Zie ook: Zambia.) **aeb**

Swaziland De speciale VN-commissie van 24 heeft zijn verzoek herhaald aan Groot-Brittannië als beherende mogendheid om stappen te ondernemen voor de teruggave aan de inwoners van Swaziland van alle land dat van hen vervreemd is of voor de betaling van schadevergoeding voor het vervreemde land. De commissie vroeg ook aan de

Britse regering alles te doen om de economische onafhankelijkheid van Swaziland tegenover Zuid-Afrika te bevorderen. De resolutie werd op 22 mei aangenomen met twintig stemmen voor geen tegen en drie onthoudingen (Groot-Brittannië, Verenigde Staten van Amerika en Australië).

Zambia: kruipende escalatie in zuidelijk Afrika

Toen president Kaunda van Zambia tijdens de Oost- en Centraalafrikaanse topconferentie aanbod in mei, als bemiddelaar op te treden tussen de Afrikaanse Rhodesiërs en de blanke minderheid van dit land, noemde hij als voorwaarde dat de blanken het fundamentele principe van

'kiesrecht voor alle volwassenen' zouden aanvaarden. Dat deze voorwaarde nu precies datgene was wat de Europeanen in Rhodesië niet wilden, wist president Kaunda ook wel. Hij had namelijk aan zijn bemiddelingsvoorstel, dat meer moet worden gezien als een principiële betuiging van goede wil, toegevoegd dat hij zich realiseerde dat een oplossing van deze aard nog niet aan de orde zou zijn. En zo kwam hij op het alternatief: de onafhankelijkheidsstrijd der nationalist. Kaunda zei dat tussen deze mogelijkheid en het ingrijpen van het Verenigde Koninkrijk de laatste weg moest worden verkozen. Maar ook hier, zoals op het punt van de goede wil der Europese Rhodesiërs, schilderde hij na het ideaal de harde werkelijkheid: Groot-Brittannië heeft duidelijk laten weten dat het niet met geweld in de Rhodesische zaak zou ingrijpen.

Terwijl het kwik van de thermometers in Zambia daalde als nooit tevoren – op 17 juni is hier in het gebied van tropische wouden voor het eerst sneeuw gevallen – blijft de politieke temperatuur in en om het land onrustbarend stijgen. Al naar het standpunt dat wordt ingenomen, wordt aan de grenzen tussen Zambia en Rhodesië gesproken over 'strijders voor de onafhankelijkheid' of 'terroristen'. Ze zijn het beide, reden waarom hier de voorkeur kan worden gegeven aan de neutrale benaming 'guerillo's'. Toenemende aantallen goed getrainde groepen nationalist, voorzien van moderne lichte en halfzware wapens, waaronder hypermoderne Tsjechische geweren en mortieren, opereren van ondergrondse bunkers en tunnelcomplexen, waaraan het voorbeeld van de Vietcong niet vreemd zal zijn, in het ontoegankelijke gebied van de Zambesi. Het betrekkelijke succes of gebrek aan succes van hun acties is – begrijpelijk van militair standpunt – een geheim van de eerste orde. Dat de invloed er van echter merkbaar wordt blijkt o.m. uit de woordkarigheid over de operaties bij de Zambesi, die de Rhodesische rebellenregering, in samenwerking met Zuid-afrikaanse en Portugese strijdkrachten, aan het voorbereiden zijn. Omstreeks 10 juni werden officieren van de veiligheidsdienst van Zambia geconfronteerd met een krachtige explosie, die de grote brug over de Luangwa onklaar maakte, waarmee de voorziening van Zambia met diesel-brandstof was afgesneden. De bewaker van de brug werd levenloos gevonden, geveld door en enkele steek van een bajonet. Militaire deskundigen maken hieruit op dat dit het werk moet zijn van geoefende vaklieden d.w.z. militairen. Ook de wijze waarop de explosieven waren aangebracht wees op een doordacht en vakkundig uitgevoerd plan. Is deze daad van sabotage te beschouwen als een eerste represaille, in Tel-Aviv-stijl, tegen Zwart-Afrika?

De onbereidwilligheid van 'Blank-Afrika' (dwz. Rhodesië, Zuid-Afrika en Mozambique) om enige concessie te doen aan het in de onafhankelijke landen eindeloos herhaald verlangen naar gelijke rechten voor de Afrikaanse meerderheden in deze drie staten, is aanleiding geweest voor het ernst maken met de guerrilla-activiteiten tegen Rhodesië, voornamelijk van Zambia's gebied uit. Dit antwoord van Rhodesië, Zuid-Afrika en de Portugezen is een logische consequentie van hun houding en van de Afrikaanse reacties daarop. De twee fatale eerste stappen naar escalatie zijn gedaan. Welke vormen de strijd in de toekomst zou kunnen aannemen, wordt o.m. aangeduid door de stappen die dr.Kaunda eind juni heeft ondernomen om in Londen militaire hulp in de vorm van raketten en andere moderne wapens te krijgen. Het is bij het bezoek van president Kaunda in Londen spoedig duidelijk geworden dat ook nu van een Brits ingrijpen in Rhodesië

geen sprake zal zijn. Kaunda's pogingen om geavanceerde wapens te verwerven, hebben meer kans van slagen. In Zambia is ieder er van overtuigd dat het luchtruim van de staat herhaaldelijk wordt geschonden door Rhodesische militaire toestellen en dat op 20 maart 7 inwoners van Zambia werden gedood door het vuur van een Portugees vliegtuig. Of dit waar is of niet, men voelt zich hier bedreigd. In Londen heeft Kaunda de verwachting uitgesproken van 'een mate van bloedvergieten waarbij Vietnam nog maar kinderspel zal zijn'. De meer openhartige dan diplomatieke kritiek op het Britse beleid in zake Rhodesia, die president Kaunda zowel in Londen als te Helsinki tegenover de pers heeft geuit, heeft de persoonlijke relaties met de Britse premier niet warmer gemaakt. Desondanks is het onwaarschijnlijk dat het geringe succes van Kaunda's streven naar effectieve technisch-militaire hulp van Groot-Brittannië aan persoonlijke factoren zou zijn te wijten. Bij de besprekingen op het Britse ministerie van defensie is duidelijk uiteen gezet aan welke ontzagwekkende lijst van technische, logistische en strategische voorwaarden Zambia zal moeten voldoen om een verdedigingssysteem van moderne raketten operationeel te maken en ook te houden. En hier ligt een van de grote struikelblokken voor de pogingen van de Afrikaanse nationalistten om enig evenwicht op militair gebied te creëren: de infra-structuur van hun landen is er nog niet op berekend en het inlopen van de technische achterstand, die nodig zou zijn voor een magere gelijkwaardigheid, zou offers eisen die de bevolkingen in dit stadium nog niet kunnen opbrengen. De vaststelling echter, dat de staten van onafhankelijk Afrika in een openlijke confrontatie met het door blanken gedomineerde Zuidelijk Afrika, nog niet tegen dit laatste zijn opgewassen, wil niet zeggen dat ze niet in toenemende mate druk uit oefenen, nu ook in Rhodesië. Hier wordt langzamerhand als gevolg van de guerrilla-activiteiten het psychologische klimaat geschapen van de frontlijn, van de dagelijkse – maar bovenal nachtelijke onzekerheid. Niet zelden moeten automobilisten in convooi rijden in de grensgebieden, waar acties van guerrillo's worden gevreesd en waar zij ook inderdaad voorkomen. Niet lang geleden is het voorgekomen dat het programma in de bioscopen van Salisbury en andere grote steden werd onderbroken voor een aankondiging dat soldaten die met verlof waren, naar hun eenheden terug moesten keren. Van de reservisten, waartoe theoretisch weerbare mannen tussen 18 en 55 jaar horen, worden nu soms al mensen tussen de 30 en 40 onder de wapenen geroepen. Ouderen moeten hun plaatsen in het economische leven innemen. Er zijn gebieden, en die worden er niet kleiner op, waar de militairen ieder tegenhouden die er niets te maken heeft. Eind april heeft Lardner Burke, de Rhodesische minister voor openbare veiligheid, in het parlement gezegd dat het irreëel zou zijn te denken dat de slag tegen de terroristen al gewonnen was. Hij zei, te verwachten dat 'de zogenaamde bevrijdingsbeweging waarschijnlijk in toenemende mate zou worden gecoördineerd en dat steeds meer mensen daarvoor worden opgeleid'. Hierin zag hij aanleiding om de uitzonderingstoestand voor drie maanden te verlengen. Correspondenten van Britse bladen maken melding van ooggetuigenverslagen van Rhodesiërs over dingen die niet in de kranten komen, ook al is de censuur opgeheven: afgelegen ziekenhuizen die ontruimd moeten worden voor de aankomst van gewonde militairen en politiemannen, helicopters die zijn neergeschoten en bemanningsleden ervan die moeten worden verbonden, commando's in dienst van Rhodesië die niet alleen geen woord Engels

spreken, maar ook geen Afrikaans. Door al deze berichten zou men de betekenis van de guerrilla-activiteiten in het noorden van Rhodesië kunnen overschatten. Daar is geen aanleiding voor. De guerrilla is een eerste fase in een strijd die pas heel langzaam in hevigheid zal toenemen, maar waarvan het einde niet is te zien.

aeb

Zuid-Afrika Twintig jaar nadat op 26 mei 1948 de Nasionale Party aan het bewind kwam, werd in Parow een jubileum-congres gehouden waar vooraanstaande leden toespraken hielden, met name over de eenheid in de partij. Dr. H. Muller, de minister van buitenlandse zaken, pleitte voor eenheid tussen de staten van Zuidelijk Afrika om het communisme te likwideren. Volgens de minister heeft Zuid-Afrika in deze een zware verantwoordelijkheid, want een van de sterkste wapens tegen het communisme is de afwezigheid van voorwaarden, die kunnen dienen als broedplaats, zoals armoede, ontevredenheid, onrust, slecht bestuur en afwezigheid van stabiliteit. Aan het jubileum-congres werd door ruim 800 afgevaardigden deelgenomen.

In zijn radiotoespraak op 31 mei ter gelegenheid van de zevende verjaardag van de republiek, verklaarde minister-president B.J. Vorster dat de kleine, maar vooraanstaande republiek, die in de wereld respect afdwingt door zijn waardige, maar vastbesloten houding, gekarakteriseerd werd door vrede en orde, in tegenstelling tot elders in de wereld. Zaken die de buitenwereld verstoorden, waren, volgens Vorster, de tegenzin tot werk, het gebrek aan trots in vakmanschap en de onwil om van dienst te zijn. In dit opzicht dreigde de Westerse wereld ten achter te raken bij het Oosten.

Tijdens een diner van de Rapportryers in Stellenbosch verklaarde minister-president Vorster dat de Afrikaner minstens lid moet zijn van twee organisaties: de kerk en de Nasionale Party. Andere organisaties, zoals de Rapportryers, konden niet de plaats van de kerk innemen en mochten in politiek opzicht niet verder gaan dan steunverlenend werk. Aan Vorsters opmerkingen van begin juni was een perscampagne voorafgegaan in verband met de uitslag van tussentijdse provinciale verkiezingen (Zie Zuid-Afrika: twintig jaar apartheid, hieronder).

De minister van posten en telegrafie (tevens

NP-leider van de Oranje Vrijstaat) M.C.G.J. van Rensburg, zei in Randburg op 8 juni dat de lastercampagne tegen Afrikaner-leiders en ministers als 'kafferboeties en liberaliste' een schande was, terwijl het regeringsbeleid juist voor herstel van orde en rust had gezorgd, terwijl goede betrekkingen tussen blank en zwart verzekerd werden door de politiek van gescheiden ontwikkeling.

In een anonieme brief aan parlementsleden werden de minister-president, de minister van defensie, P.W. Botha, zijn collega van P.T.T., van Rensburg en B. Coetsee, plaatsvervangend minister van Bantoe-administratie en -ontwikkeling, geprezen voor hun vermeende omgang met personen en standpunten, die doorgaans niet gedeeld worden door de Afrikaners. Volgens de brief konden details worden verkregen bij Suidafrikaanse Kontak Internationaal in Stellenbosch, maar het bestuur daarvan heeft zich van de brief gedistantieerd. Volgens de brief was er in het nieuwe streven van Vorster geen ruimte voor verkrampde nationalist, de ASB en aartsconservatieven als dr. Hertzog. In een toespraak in Pretoria op 28 juni verklaarde Vorster dat de brief geschreven was door ultraconservatieve jongere Afrikaners uit Pretoria. De leider van de NP-Transvaal en minister van transport, B. Schoeman maakte in een interview met *Dagbreek* van 30 juni bekend dat maatregelen tegen de jongeren (die door ouderen waren misbruikt) door het dagelijks bestuur van NP-Transvaal in augustus zullen worden genomen.

De speciale VN-commissie voor apartheid heeft na officiële vergaderingen in Zweden en Groot-Brittannië op 26 juni een oproep gedaan voor feitelijke inlichtingen en statistische informatie over landen die nog steeds wapens leveren aan Zuid-Afrika in strijd met de resolutie van de Veiligheidsraad. De commissie verzoekt om maatregelen, die bevorderen moeten dat de economische afhankelijkheid van Zuid-Afrika's buurlanden vermindert. Volgens de commissie kan het vraagstuk van de apartheid

niet los worden gezien van de koloniale en imperialistische problemen van Zuidelijk Afrika als geheel. De verantwoordelijkheid voor de bevrijding van dat gebied berust in eerste instantie bij de betrokken bevolkingen en wanneer de bevrijdingsbewegingen een gewapende strijd noodzakelijk achten, moet internationale hulp geboden worden in de vorm van politieke, morele en materiële steun, benevens door middel van humanitaire projecten voor slachtoffers van apartheid. De commissie stelde een campagne binnen de VN voor om de vrijheidsstrijders in Zuid-Afrika erkend te krijgen als krijgsgevangenen krachtens de conventie van Genève.

Op 24 juni overleed in Kaapstad op 77-jarige leeftijd, Eric Louw, die lange tijd (van 1954 tot 1963) minister van buitenlandse zaken was. Louw, die tijdens de oorlog als militant lid van de Ossewabrandwag door Malan uit de Herenigde Nasionale Party werd gezet, werd in 1948 minister van economische zaken en in 1954 minister van financiën en van buitenlandse zaken. Vanaf 1958 tot 1963 was hij alleen minister van buitenlandse zaken.

Voor de voortgezette detentie van R.M.Sobukwe, de veroordeelde leider van het *Pan African Congress*, die na zijn straf van drie jaar te hebben uitgezeten steeds voor de tijd van een jaar wordt geteineerd op Robbeneiland, is voor de zesde keer

begin juni de parlementaire goedkeuring verkregen* (Het parlement werd op 20 juni verdaagd tot 31 januari 1969.) Zeven leden van het dagelijks bestuur van het PAC hebben op 10 juni de waarnemende president P.L.Leballo afgezet wegens ondermijning van de 'Anzania-revolutie'. Opdracht werd gegeven alle PAC-kantoren buiten Zuid-Afrika tijdelijk te sluiten. De bestuursvergadering vond plaats in Dar es Salaam, maar het hoofdkwartier van het PAC staat in Loesaka, waar Leballo op 11 juni op een persconferentie verklaarde krachtens de PAC-constitutie de bevoegdheden aan zich getrokken te hebben. Leballo beschuldigde de Amerikaanse CIA en FBI ervan voor zijn afzetting te hebben geïverd. De rivaliserende fracties van het dagelijks bestuur hebben rapporten over de splitsing uitgebracht aan de bevrijdingscommissie van de OAU. (Zie voor PAC-guerrilla-activiteiten onder Mozambique).

Op 18 juli maakte de minister van financiën, Nicolaas Diederichs, bekend dat in de afgelopen maanden aanzienlijke hoeveelheden goud verkocht zijn, zowel aan de centrale banken, als op de vrije markt (om de opnamecapaciteit van de laatste te beproeven). Deze verkoop heeft de deviezenpositie zo versterkt, aldus Diederichs, dat voor de nabije toekomst geen goudverkoop op de vrije markt nodig is.

Zuid-Afrika: twintig jaar apartheid

Zonder onderbreking wordt nu al twintig jaar lang de Zuidafrikaanse regering gevormd door de Nasionale Party. Op 26 mei 1948 eindigden de algemene verkiezingen in een overwinning voor dr.D.F.Malan en zijn Herenigde Nasionale Party. De krappe meerderheid van vijf zetels in de volksraad is via 32 (verkiezingen van 1953), 50 (1958), 55 (1961) in 1966 uitgelopen tot een meerderheid op de oppositie van 82 zetels (van het totaal van 170 zetels werden er 126 door de NP gewonnen). Deze ontwikkeling ontlokte aan de minister van mijnbouw, dr.C.de Wet, onlangs de uitspraak dat het een-partijstelsel naar het Portugese voorbeeld ook op Zuid-Afrika van toepassing is, omdat volgens hem de regeringspartij niet verplicht is de oppositie in stand te houden. En inderdaad, de kwantitatief belangrijkste oppositie, de Verenigde Party, is de nederlaag van 1948 niet meer te boven gekomen en heeft bij gebrek aan een wezenlijk alternatief beleid steeds meer aantrekkingskracht verloren voor de blanke kiezers. Maar de vergroting van de zetelmeerderheid van de NP is niet alleen te verklaren uit het ontbreken van een wezenlijke oppositie. Ook de maatregelen, die de regering genomen heeft ter beperking van de oppositie en de wijzigingen, die aan-

gebracht werden in het kiesstelsel en in de afbakening van de kiesdistricten, zijn daarvoor mede verantwoordelijk. Behalve door het verbod van de communistische partij werd de oppositie verzwakt door de restricties op politieke activiteiten, waardoor bijvoorbeeld de Liberale Partij wegens de huisarresten en spreekverboden van een groot aantal liberale voormannen zelfs niet hopen kon op het kleine succes dat de Progressieve Partij met Helen Suzman twee keer wist te behalen.

Het districtenstelsel was er in 1948 de oorzaak van dat ondanks Smuts' meerderheid van 140.000 stemmen (in totaal 53.4% van de uitgebrachte stemmen), de dunnerbevolkte plattelandsdistricten met een overwegend Afrikaans-sprekende, blanke bevolking de NP aan de overwinning hielpen met 39.9% van de stemmen. In 1953 behaalde de NP 60.3% van de zetels met 46% van de stemmen, tegenover de VP 39.7% van de zetels met 53.9% van de stemmen. Bij de verkiezingen van 1958 behaalde de NP bijna de helft van de stemmen: 49.07% en een zetelmeerderheid van 50. In 1961 was het stemmen-percentages van de NP gestegen tot 52.3% en de zetelmeerderheid tot 55. In 1966 kreeg de NP 758 345 stemmen (tegen de VP 482 491 en alle oppositiepartijen zoals VP, PP, Republikeinse Party, Conservatieve Nasionale Party en het Front te samen 537 415 stemmen) en een zetelmeerderheid van 82. (Dat deze discrepantie tussen stemmenaantal en zetelmeerderheid veroorzaakt wordt door het grotere gewicht, dat wordt gehecht aan plattelandsstemmen, is in 1952 aangetoond door het memorandum dat namens het Torch-commando door de jurist Arthur Suzman was samengesteld en aan de delimitatie-commissie aangeboden.)

Ook op andere manieren werd de meerderheid van de NP in het parlement vergroot. Zo kregen de 24 000 blanke kiezers van het voormalige mandaatgebied Zuidwest-Afrika in 1949 een vertegenwoordiging van zes zetels in de Zuidafrikaanse volksraad. Deze zes zetels (met een gemiddeld stemmental van vierduizend tegenover gemiddeld tussen 9 000 en 12 000 in de Zuidafrikaanse kiesdistricten) vielen door de meerderheid van Afrikaners en anti-Smuts gezinde Duitse inwoners van Zuidwest-Afrika aan de NP toe. Door op 25 juni 1951 met N.C.Havenga's Afrikanerparty (met zeven zetels in de volksraad) te fuseren wist Malan's Herenigde Nasionale Party (vanaf dat moment bekend als Nasionale Party) zijn meerderheid in het parlement (en de greep op het Afrikaanssprekende blanke kiezersvolk) te vergroten. Door een amendement op de kieswet werd in 1958 de stemgerechtigde leeftijd van 21 tot 18 jaar verlaagd. De VP verzette zich hier tegen omdat, ten gevolge van het hogere geboortecijfer onder de Afrikaners, de NP van deze maatregel zou profiteren.

Indiërs, Kleurlingen en Afrikanen hadden via een beperkt stemrecht geen kwantitatieve invloed in het parlement, maar omdat de blanke vertegenwoordigers zich aan de zijde van de NP- vijandige oppositie schaarde, werden wetten ingediend tot afschaffing van de blanke parlementaire vertegenwoordiging van de gekleurde bevolkingsgroepen. Voor de Indiërs (die sinds 1946 het recht op vertegenwoordiging hadden gekregen) gebeurde dit in 1948; voor de Afrikanen (die sinds 1936 vertegenwoordigd waren) gebeurde dit in 1959 en voor de Kleurlingen in 1968 (zie Kroniek 1968/1).

Om de Kleurlingen van de gemeenschappelijke kieslijst af te kunnen voeren, werd na een lange

constitutionele strijd de senaatsverkiezing zodanig gewijzigd, dat de NP via de meerderheid in drie van de vier provincies een groter aantal zetels kreeg, waardoor de tweederde meerderheid in gemeenschappelijke zitting van senaat en volksraad (benodigd voor een grondwetswijziging) bereikt was met 172 voor de NP en 70 voor de oppositie.

twintig jaar apartheidswetgeving

De opeenvolgende NP-regeringen (Malan: 1948-1955; Strydom: 1955-1958; Verwoerd: 1958-1966; Vorster vanaf 1966) hebben ook een grotere greep op het blanke kiezersvolk weten te krijgen door een definitieve oplossing van het bevolkingsprobleem in het vooruitzicht te stellen. Malan had in 1948 de verkiezingen gewonnen door een beleid van territoriale scheiding tussen de verschillende bevolkingsgroepen aan te kondigen, dat paste bij de traditionele opvattingen van de Zuidafrikaanse blanken. Hieraan werd nieuwe vorm gegeven door Verwoerd, die (in antwoord op een 'historische verwaarlozing' van het probleem) het beleid van gescheiden ontwikkeling in Bantoe-thuislanden ontwierp (ook wel multinationale, multi-rationale ontwikkeling genoemd). Voor de uitvoering van dit beleid is sinds 1948 een reeks wetten aangenomen, waartegen fel binnenlands verzet kwam, niet alleen bij de Congres-alliantie (van ANC, COD, SAIC, SACPO), de PAC, de Liberale en de Progressieve Partijen, maar ook bij de VP. De belangrijkste controversiële onderwerpen waren (in chronologische volgorde):

- de groepsgebiedenwet van 1950, die de woongebieden voor de verschillende bevolkingsgroepen dwingend voorschrijft; de wet op de bestrijding van het communisme van hetzelfde jaar, die de minister van justitie de bevoegdheid geeft per administratieve maatregel de door hem als communist verklaarde personen huisarrest en andere beperkingsmaatregelen op te leggen;
- de Bantoe-overhedenwet van 1951, die de regeringsbenoeming van stamhoofden regelt;
- de wet op de afschaffing van de passen van 1952, die de uitbreiding van het passen- en vergunningstelsel tot Afrikaanse vrouwen beoogde;
- de wet op de gescheiden voorzieningen van 1953, die de eis van gelijke kwaliteit en kwantiteit van gescheiden openbare faciliteiten afschafte;
- de wijziging van de strafwet van 1953 die het demonstratieve verzet tegen gescheiden voorzieningen strafbaar stelt met drie jaar gevangenis;
- De Bantoe-onderwijswet van 1953, die het gescheiden onderwijs voor Afrikanen onder controle van de staat bracht en de syllabus in overeenstemming met de mogelijkheden van de voor Afrikanen beschikbare arbeidsplaatsen bracht;
- de wet op de uitbreiding van het universitaire onderwijs van 1959 die de toelating van gekleurde studenten tot de bestaande universiteiten verbiedt en de oprichting van stamuniversiteiten aankondigde;
- wettelijk verbod van *African National Congress* en *Pan African Congress* van 1960;
- de sabotagewet van 1962, die op verzet tegen de apartheid de doodstraf stelt;
- de 90-dagenwet van 1963, die de mogelijkheid opende personen die verdacht worden van een misdrijf of van wie vermoed wordt dat zij inlichtingen bezitten, voor telkens negentig dagen te

detineren. Deze wettelijke detentiemogelijkheid zonder aanklacht werd in 1965 vervangen door de 180-dagenwet;

- de wet op het terrorisme van 1967, die op gewapend verzet of hulpverlening aan gewapend verzet de doodstraf stelt, met terugwerkende kracht tot 1962.

twintig jaar onrust

Het toenemende binnenlandse verzet tegen de apartheidswetgeving van de NP-regeringen, leidde o.a. in 1952 tot de ongehoorzaamheidscampagne, in 1955 tot het Vrijheidshandvest en in 1960 tot de demonstratieve overtredingen van de paswetten, welke periode bekend werd door de naam Sharpeville. Andere tekens van onrust waren het Hoogverraadsproces dat van 1956 tot 1961 duurde, het Rivonia-proces van 1964, de verzetsbewegingen *Umkhonto we Sizwe* (naar verluidt gelieerd met de Congresbeweging) en *Pogo* (naar verluidt gelieerd met de PAC). De mede daardoor toegenomen buitenlandse aandacht voor Zuid-Afrika, leidde in 1961 binnen het Gemenebest tot weigering van de ministersconferentie het lidmaatschap van de republiek Zuid-Afrika te aanvaarden. In internationale organisaties zoals de Verenigde Naties is de kritiek op de Zuidafrikaanse regering in de laatste twintig jaar sterk toegenomen, zoals o.a. blijkt uit de resolutie van 27 oktober 1966 (die het mandaat over Zuidwest-Afrika aan Zuid-Afrika ontnam) waar alleen Zuid-Afrika en Portugal tegen stemden, terwijl Groot-Brittannië, Frankrijk en Malawi de enigen waren die zich van stemming onthielden. De eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring van Rhodesië op 11 november 1965 plaatste de NP-regering van Verwoerd voor het diplomatieke dilemma dat de blanke Zuidafrikaanse sympathie voor Ian Smith niet mocht leiden tot openlijke steun voor diens rebellie. De Zuidafrikaanse regering gaf de voorkeur aan beslechting van het geschil, omdat vriendschappelijke betrekkingen met Groot-Brittannië voor Zuid-Afrika nog steeds van groot belang zijn en omdat een omstreden, niet-erkende Rhodesische regering onvoldoende in staat moet worden geacht de bufferfunctie van Rhodesië voor Zuid-Afrika te kunnen waarborgen. Hoezeer dit dilemma leefde bleek bij de verkiezingen van 1966 toen de regering Verwoerd door de VP verweten werd te weinig te doen voor de Rhodesische blanken.

Al bestaat er overeenstemming onder de meeste Zuidafrikaanse blanken over de noodzaak de blanke machtspositie te handhaven, bij de verkiezingen van 1966 bleken de meningen verdeeld over de te volgen gedragslijn. De nieuw opgerichte Republikeinse Party en de Conservatieve Nasionale Party verweten de NP-regering te 'liberalisties' tegenover de gekleurde bevolkingsgroepen op te treden. Ook de VP deed moeite stemmen te winnen door de blanke ongerustheid over de (in het vooruitzicht gestelde) creatie van autonome Bantoe-thuislanden te vertolken met de leuze: 'White control with justice over the whole of Sout Africa'. Daarentegen bestreed de PP de multi-nationale politiek van de NP met de opvatting dat de economische integratie al te ver was gevorderd om de bevolkingsgroepen politiek te kunnen scheiden.

Als buitenlandse tegenhanger van de Bantoe-staan-politiek richtte dr. Hilgard Muller (de opvolger van de onlangs overleden Eric Louw, die als minister van buitenlandse zaken een ietwat star,

defensief beleid voerde) een diplomatiek offensief op tropisch-Afrika. Hij slaagde erin de Organisatie van Afrikaanse Eenheid te verzwakken door de regeringen van Botswana en Lesotho tot erkenning van hun economische afhankelijkheid te brengen en van Malawi zelfs gedaan te krijgen dat tot uitwisseling van diplomaten werd besloten. Tegenover dit diplomatieke succes staat de toegenomen guerrilla-activiteit in Zuidelijk Afrika, waar de regering-Vorster sinds september vorig jaar rechtstreeks bij betrokken is door actieve deelneming van Zuidafrikaanse militairen bij de bestrijding van de guerrillo's in Rhodesië (zie Kroniek 1967/4). Tropisch-Afrika, dat de laatste jaren stormachtige ontwikkelingen doormaakte, drukt zijn afkeer van de blanke minderheidsregeringen in Zuidelijk Afrika in toenemende mate uit in daadwerkelijke steun aan de guerrilla-activiteiten. Terwijl enerzijds de VP- en NP-aanhang hierdoor meer naar elkaar toe worden gedreven, wordt anderzijds de NP (en in bredere zin het Afrikanervolk) geplaagd door groeiende tegenstellingen binnen de eigen gelederen, die zich wat onduidelijk polariseren rond de begrippen 'verkrampes' en 'verligtes'. (Volgens Helen Suzman in de *Rand Daily Mail* van 27 juni 1968 kan beter onderscheid worden gemaakt tussen 'Verkrampes' en 'Superverkrampes', want volgens haar bewijst de wetgeving van de laatste twee jaar dat er geen 'verligtes' onder de NP-parlementariërs zijn). Hoewel het belang van deze tegenstellingen niet moet worden overtrokken, is de interne dissensie binnen de NP niet zonder gevolgen gebleken. Zo verminderde bij de tussentijdse provinciale verkiezingen in mei in Swellendam de meerderheid van de NP van 2478 stemmen in 1966 tot 1139, als gevolg van de kandidaatsstelling van Allan Geldenhuys, die als Rapportryer bekend staat, als een verkrampete. Een ander symptoom van onrust binnen het Afrikanervolk leverden de studenten van Stellenbosch, die onlangs hun collectieve lidmaatschap van de Afrikaner Studenten Bond (ASB) opzegden i.v.m. de verkrampete-houding van het ASB-bestuur. Deze symptomen van interne onrust betekenen overigens niet dat het beginsel van de gescheiden ontwikkeling binnen de NP ter discussie zou worden gesteld. Maar wel, dat binnen dit kader geen overeenstemming bestaat. De regering vat deze ontwikkeling niet licht op, zoals blijkt uit de radiotoespraak van minister-president Vorster op 31 mei jl. t.g.v. de zevende verjaardag van de republiek. Vorster waarschuwde tegen invloeden die tot trouweloosheid en opstand leiden en het gezag in naam van de vrijheid ondermijnen. Hij vroeg zich af of dergelijke invloeden wellicht ook Zuid-Afrika al hadden bereikt en waarschuwde dat zonder een waakzame verzetshouding 'deze bedreiging, samen met de fysieke en andere aanvallen, die tegen ons gericht worden, ons uiteindelijk zou kunnen vernietigen'.

Een en ander rechtvaardigt de conclusie dat onder druk van de toenemende guerrilla-activiteit in Zuidelijk Afrika, de 'verkrampes' mogelijk aan invloed zullen winnen. Want uit de geschiedenis van twintig jaar regering door de Nasionale Party blijkt het tegendeel niet. **klr**

Zuidwest-Afrika De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties heeft zich op 12 juni uitgesproken tegen de 'voortdurende buitenlandse bezetting' van Zuidwest-Afrika (dat een erkende internationale status heeft) door Zuid-Afrika in

strijd met de relevante VN-resoluties. Portugal en Zuid-Afrika stemden tegen de resolutie die met 96 stemmen voor werd aangenomen (onder de achttien onthoudingen bevonden zich de vs, Groot-Brittannië en Frankrijk, evenals de meeste

Westerse landen). Deze bezetting van Namibia (zoals het gebied in overeenstemming met de wensen van het volk voortaan genoemd moet worden) vormt een 'ernstige bedreiging van de internationale vrede en veiligheid'. In verband daarmee werd de Veiligheidsraad verzocht stappen te ondernemen. Zuid-Afrika werd in de resolutie veroordeeld wegens de weigering zich terug te trekken uit het vroegere mandaatgebied, wegens zijn weigering de VN-raad voor Zuidwest-Afrika (voortaan Raad voor Namibia genoemd) toe te laten en wegens zijn pogingen de eenheid en territoriale integriteit van Namibia te vernietigen. De staten, die met Zuid-Afrika politiek, militair en economisch samenwerken werden in de resolutie eveneens veroordeeld. In de resolutie verzocht de AV de Raad voor Namibia voorrang te geven aan een gecoördineerd noodprogramma voor technische en financiële hulp en aan een opleidingsprogramma voor Namibianen. De speciale VN-commissie voor apartheid heeft na vergaderingen in Zweden en Groot-Brittannië de onwettige bezetting van Namibia door Zuid-Afrika bestempeld tot agressie, die het gevolg is van een expansionistisch beleid ter verspreiding van de Zuidafrikaanse rassenfilosofie buiten de eigen nationale grenzen. Deze bezetting vormt volgens dit communiqué van 26 juni een bedreiging voor de veiligheid en onafhankelijkheid van de Afrikaanse staten.

Op 1 juni heeft de Zuidafrikaanse regering in een witboek plannen aangekondigd voor de reorganisatie van het bestuur over Zuidwest-Afrika. In dit witboek, dat op 3 juni door de plaatsvervangend minister van Zuidwestafrikaanse zaken, J.G. van der Wath, bij de volksraad werd ingediend, wordt voorgesteld verschillende bestuursaangelegenheden onder te brengen bij de betreffende Zuidafrikaanse

departementen in Pretoria. Het betreft belastingen (met uitzondering van inkomstenbelasting), arbeidswetgeving, Bantoe-onderwijs, binnenlandse zaken, bosbouw, justitie en gevangeniswezen, Kleurlingzaken, handel, industrie en transport. Het witboek bevat de aanbevelingen van een commissie van deskundigen, die in 1964 door de Zuidafrikaanse regering is ingesteld om de aanbevelingen van de Odendaal-commissie te bestuderen. De commissie verklaart dat het Zuidafrikaanse beheer over Zuidwest-Afrika gebaseerd blijft op de mandaatsbeginselen, ook al is de regering van mening dat het mandaat verlopen is.

Eveneens op 3 juni heeft de Zuidafrikaanse volksraad de wet goedgekeurd op het zelfbestuur van zes (mogelijk zeven) Bantoe-thuislanden in Zuidwest-Afrika. De Zuidafrikaanse regering krijgt door deze wet de bevoegdheid wetgevendende raden en andere bestuurslichamen in het leven te roepen, voor deze gebieden: Damaraland, Hereroland, Kaokaland, Okavangoland, Oost-Capriivi, Ovamboland en een nader aan te wijzen gebied. De Zuidafrikaanse minister van Bantoe-administratie en -ontwikkeling, M.C.Botha, zei bij tweede lezing in de volksraad, dat de traditionele leiders het Zuidafrikaanse standpunt deelden, dat ook de inheemse volken van Zuidwest-Afrika recht hebben op zelfverwerkelijking en zelfbeschikking.

In Londen werd begin juli door de *South West African People's Organisation* (SWAPO) bekend gemaakt dat guerrilla-strijders de Capriivi-strook waren binnengevallen en daar succesvolle aanvallen op strategische punten in de omgeving van Katimo Mulilo hadden uitgevoerd. De Zuidafrikaanse minister van defensie, P.Botha, heeft dit bericht kennelijke propaganda genoemd.

eilanden

Mauritius Op 11 juni heeft minister-president, Sir Seewoosagur Ramgoolan, zijn regering gewijzigd door de portefeuilles van ontwikkeling en zowel van buitenlandse- als binnenlandse zaken, onder zijn beheer te nemen. Volgens geruchten be-

staat er kans dat binnenkort een coalitieregering zal worden gevormd met de sociaal-democratische partij (SDP) van Gaetan Duval, die met drie partijgenoten in aanmerking zou komen voor een portefeuille.

meziaa en horma. samenhangen tussen dienstbetoon, eer en welstand in een veranderde samenleving

door D. J. Jongmans

'It is undeniable that the significant advances in social anthropological thought over the last quarter-century have been made by people who have relied little on quantitative material to embellish their descriptions and used no statistical devices to point up their generalization. It is debatable whether the leaders of social anthropological thought in the next twenty-five years will be able to follow suit. Statistical analysis is a powerful tool in the hands of the modern social scientist, and social anthropologists cannot afford to forgo the aid they can derive from using it. It should take – and is taking – its rightful place as one of the many techniques social anthropologists must use in their quest to document and understand man's infinite social variety.'¹

'He must (...) collect the data himself and because this takes time it is not surprising that many social anthropologists are unable to assemble enough quantitative data to justify their using sophisticated statistical procedures on them.'² J.Clyde Mitchell

de Khroumirianen en het dorp Mhamdiah

De Khroumirie is de naam van het bergland dat gelegen is in de noord-west hoek van Tunesië. De bergketens, uitlopers van de Algerijnse Atlas bereiken een hoogte van 700-800 meter. Dankzij de overvloedige neerslag – jaarlijks valt hier gemiddeld 153 cm in de vorm van regen en sneeuw – zijn de berghellingen begroeid met dichte wouden die bestaan uit eiken, kurkeiken en de voor het mediterrane gebied typerende struikbegroeiing.

De bewoners van de Khroumirie zijn van oudsher veetelers, die zich bij voorkeur toelegden op het fokken van geiten. Ook bezitten zij schapen en koeien maar deze dieren zijn in het mediterrane woud kwetsbaarder dan de geiten, reden waarom zij mondjesmaat gehouden werden. Daarnaast beoefenen de Khroumirianen de landbouw. Op de laaggelegen delen van de hellingen hebben zij het bos ontgonnen tot akkers, die zij inzaaien met tarwe en gerst. Tot een tiental jaren geleden leidden zij een nomadisch bestaan. Bescherming zochten zij in de winter met hun tenten aan de grens van het bos, in de lente plaatsten zij hun tenten op de akkers die aan bemesting toe waren. Op die akkers brachten zij de lente en de zomer door, somtijds veranderend van plaats om, wanneer de tijd van het inzaaien was aangebroken, terug te keren naar hun winterkwartier.

De Khroumirie was door bergen en bossen moeilijk toegankelijk. De Turkse overheid oefende weinig zeggenschap uit over de Khroumirianen die zich dankzij hun nomadisch bestaan gemakkelijk aan de greep van belastingvaarders en strafexpedities konden onttrekken. De Khroumirie vormde een toevluchtsoord voor al degenen die er de voorkeur aan gaven uit de vlakke te verdwijnen. Men treft dan ook in de Khroumirie bewoners aan die afstammen van mensen uit tal van delen van Noord- en Centraal-Tunesië.

De Franse inval in Tunesië betekende het einde van het tamelijk onafhankelijke bestaan van de

Khroumirianen. Terwijl de bey van Tunis het met de Fransen op een accoordje wenste te gooien leverden de Khroumirianen verbitterde tegenstand. Na de overwinning (1881) legden de Fransen een fort aan op het hoogste punt van de Khroumirie en stichtten in de nabijheid een nederzetting: Ain Draham.

Ain Draham groeide uit tot garnizoensplaats en tot centrum van het boswezen en bestuur van de Khroumirie. In het kielzog van het Franse leger vestigden zich Algerijnse handelaars in Ain Draham. In 1906 werd ten behoeve van de kinderen van de bewoners een school opgericht, terwijl na de eerste wereldoorlog de Franse kolonisten uit de vlakte ten zuiden van het bergland in en rond Ain Draham huizen bouwden, waar hun vrouwen en kinderen de zomer konden doorbrengen.

Na de onafhankelijkheid van Tunesië (1956) maakten de Fransen in Ain Draham plaats voor Tunesische militairen, ambtenaren en neringdoenden. Thans telt dit streekcentrum, langs de weg gemeten 25 km van de Middellandse Zee en een achttal kilometers van de Algerijnse grens, ongeveer 5000 inwoners.

De Franse beschaving heeft de Khroumirianen in het algemeen niet diepgaand beroerd. In de Franse tijd waren er geen Khroumirianen in Ain Draham woonachtig, en de Franse school was slechts opengesteld voor de zoons van enkele Khroumirianen. Voor de Khroumirie als zodanig interesseerden de Fransen zich nauwelijks; de berghellingen boden de kolonisten weinig aantrekkelijke vestigingsplaatsen. Na de onafhankelijkheid is er in twaalf jaar tijds veel veranderd. De regering is naarstig bezig de Khroumirie in materieel en geestelijk opzicht tot hoger peil te brengen. Scholen werden overal in de Khroumirie gebouwd en naar schatting geniet 95% van de schoolplichtige kinderen onderwijs. Het woud wordt intensiever geëxploiteerd dan in de Franse tijd. De gezondheidsdienst functioneert en de bevolking profiteert van gratis medische hulp in het streekcentrum en in een aantal over de Khroumirie verspreide posten die eenmaal per week door de dokter bezocht worden. Toen president Bourguiba constateerde dat de bodem van Tunesië ernstig te lijden had van water- en winderosie heeft hij besloten in het noorden en centrale deel van Tunesië het houden van geiten te verbieden daar juist geiten voor het behoud van de bodem in een mediterraan gebied een ernstige bedreiging vormen. Alle geiten werden verboden evenals de uitoefening van de landbouw in de gebieden die het meest onderhevig waren aan erosie.

Op grote schaal werden werken uitgevoerd, terrasserings- en herbebossing, om de erosie aan banden te leggen. Tegelijkertijd werden en worden pogingen in het werk gesteld om de kwaliteit van het bos te verhogen. De bevolking, getroffen in haar middelen van bestaan, werd werk aangeboden in deze projecten, daarnaast werd de bevolking aangemoedigd over te schakelen op het fokken van koeien en schapen en te komen tot een intensiever gebruik van de bodem door het aanplanten van vruchtbomen en het kweken van groenten.

In het dorp Mhamdiah, drie kwartier lopen van Ain Draham, is het onderzoek verricht naar het verband tussen meziaa, hormaa en welstand. Zoals bij de meeste andere Khroumiriaanse dorpen komt het inwonertal niet boven de 200 uit. Mhamdiah telde in de lente van 1965, verdeeld over 32 gezinnen, 173 inwoners. Niemand woonde er in 1965 meer in een tent. In de Franse tijd had de tent in de onmiddellijke omgeving van Ain Draham al plaats gemaakt voor de hut van eenvoudige

constructie, die geen belemmering vormde voor het nomadiseren. Na het verbod op het houden van geiten en na de terrassering en herbebossing van het grootste deel van het akkerareaal gingen de bewoners van Ain Draham over tot sedentarialisatie.

De met klei besmeerde, uit takken opgetrokken wanden van hun hutten maakten plaats voor stenen muren, terwijl de daken niet langer meer met stro worden gedekt, maar met pannen. Het grootste deel van de gezinshoofden vindt arbeid in de werkbrigades. De ongeschoolden kloppen stenen, en leggen wegen aan, terrasseren en planten zaailingen aan. De meer geschoolden werken als metselaars bij de bouw van scholen en stenen kunstwerken in de beddingen van de ouadi's. Voorts bewerken zij zelf, geholpen door hun vrouwen en kinderen, de tuinen die hun resten en weiden zij het vee in die bosgedeelten en op die akkerpercelen waar vee nog is toegelaten. Op het verboden areaal mag alleen gras worden gesneden.

Slechts een tiental bewoners heeft werk gevonden in Ain Draham. Zij oefenen daar beroepen uit als keukenhulp in een hotel, bakkersknecht, soldaat, enz. Maar ook deze gelukkigen exploiteren in Mhamdiah tuin en kudde.

Het grootste deel van de huizen ligt op de grens van bos en de voormalige akkers die thans tot tuinen zijn omgevormd. Niet alleen beschermt het bos de bewoners gedeeltelijk tegen storm en regen, het weide-areaal ligt meteen achter de huizen waardoor men niet behoeft te vrezen dat de geiten schade aanrichten aan de te velde staande gewassen. Maar niet iedereen heeft zich een plaats kunnen verschaffen langs de bosgrens. Op een lager niveau temidden van de tuinen, de voormalige akkers heeft een deel van de bewoners met een woonplaats genoeg moeten nemen. Zij hebben zich beneden, 'in de diepte' gevestigd op plaatsen die het hun mogelijk maakt hun tuinen te bevoeien met het water van de bronnen die op hoger niveau ontspringen. In totaal zijn een tweetal laaggelegen buurten te onderscheiden die in totaal 9 huizen tellen.

De *extended family* wordt als produktieve en consumptieve eenheid in Mhamdiah niet langer aangetroffen. Zelfs wanneer een gehuwde zoon woont op het erf van zijn vader exploiteert hij een tuin waarvan de opbrengst alleen hem en zijn gezin ten goede komt, beschikt hij over huisdieren die hij naar eigen believen exploiteren kan en waarvan de opbrengst vloeit in eigen zak. Wel kan hij zijn vader of broer behulpzaam zijn en hem een deel van de opbrengst als meziaa doen toekomen. Ook het loon dat hij verdient in de werkbrigade besteedt hij aan het eigen gezin. Op dit stramien, hier ruwweg geschetst, zijn slechts twee uitzonderingen te constateren. Twee broederparen die tot elkander staan als vadersbroederszoon, exploiteren gemeenschappelijk de onverdeelde boedel: tuin en vee. Inmiddels heeft in 1967 al één broeder-paar aan deze exploitatie van onverdeeld bezit de brui gegeven.

I meziaa

Tijdens het leeronderzoek voor studenten in de culturele antropologie dat ik van 1965 af in dit gebied leidde, werd mij gaandeweg duidelijk dat de mij bekende modellen van samenlevingen met unilineaire afstammingsgroepen hier de werkelijkheid niet voldoende weergaven. De plichten die voortvloeien uit verwantschap vormen maar een betrekkelijk gering deel van het geheel van ver-

plichtingen en rechten waarmee de Khroumirianen ordening in hun samenleving hebben aangebracht. Gaandeweg werd mij duidelijk dat de wereldbeschouwing van de Khroemirianen is doortrokken van de idee van wederzijdse dienstverlening. Het woord hiervoor dat op ieders lippen ligt is MEZIAA – 'dienst'. Iedereen in Mhamdiah bewijst diensten aan verwanten, aanverwanten, burenen, dorpsgenoten van vreemde herkomst en aan de bewoners van andere dorpen.

Een goede illustratie van het belang van het begrip meziaa is het aantal spreekwoorden waarin dit woord voorkomt. Mijn voornaamste informant, Abdullah, somde er een aantal op, zoals: 'help mij vandaag, ik help jou morgen' en 'wie veel meziaas bewijst, blijft leven na de dood'. Voorts: 'met meziaas sla je een brug in zee' (d.w.z. bereik je het onmogelijke), 'met meziaas maak je mensen tot je broeders' en 'de meziaa is als een zaag, ze gaat eenmaal in jouw en eenmaal in mijn richting'.

Niet alleen menselijke wezens bewijzen elkander diensten, ook de mens en het vee doen dat: de mens zorgt voor voedsel en onderdak voor het vee, het vee zorgt voor melk. Ook de mens en de aarde bewijzen elkaar diensten. De man ploegt de akker om (de grond is als de vrouw en hij zorgt ervoor dat de akker-vrouw vruchtbaar is, een kind krijgt), terwijl de akker zorgt voor voedsel voor het gezin van de ploeger. De heilige is pleitbezorger voor de mens bij Allah, de volgelingen van een marabout bewijzen een 'ere-dienst' (iemand eer en respect betuigen wordt gezien als een belangrijke dienst). Zelfs de aarde en de zee bewijzen elkaar meziaas. De aarde draagt de zee, terwijl de zee de aarde regen verschaft.

Nadat ik meziaas had aangetroffen in de omgang tussen verwanten, aanverwanten en burenen en had vastgesteld dat zij een belangrijke functie vervulden op het politieke vlak, in de religie en in het economische leven, en nadat ik een oorsprongsmythe had kunnen optekenen kwam ik tot de voorlopige slotsom dat ik met een *fait total* te maken had en dat er geen beter middel kon zijn om greep te krijgen op de Khroumiriaanse cultuur en samenleving dan door het fenomeen meziaa in studie te nemen.

Een dienst is, volgens Khroumiriaanse begrippen pas dan een meziaa wanneer:

- 1 zij bewezen wordt met een goed hart;
- 2 er sprake is van wederkerigheid;
- 3 degeen aan wie een meziaa wordt bewezen meer terugdoet dan hijzelf ontvangen heeft;
- 4 degeen die een ander een meziaa bewezen heeft daarover zelf niet spreekt tegen derden, op die meziaa niet prat gaat.

In de praktijk van het dagelijks leven echter scheren de Khroumirianen alle diensten over de kam van de meziaa. Zij onderscheiden een vijftal soorten meziaas:

- 1 De meziaas met goed hart. Deze zijn de meziaas in de ware zin van het woord. Zij zijn gebaseerd op volledig vertrouwen.
- 2 De meziaas voor later. Zulke meziaas worden eveneens met goed hart bewezen zij het mondjesmaat. Ook hier echter is vertrouwen de basis. Hoe graag de partners elkander ook veelvuldig meziaas zouden willen bewijzen, er zijn omstandigheden die het wenselijk maken tot inkrimping van het aantal elkander te bewijzen diensten over te gaan. Bijvoorbeeld omdat de wederzijdse

kinderen onderling zoveel ruzie maken dat de meziaa-partners moeten vrezen dat hun onderlinge goede verstandhouding daar de dupe van zal worden. Derhalve beperken zij hun omgang, hetgeen neer komt op het bewijzen van minder meziaas. Later wanneer de kinderen elkander beter zullen verdragen kunnen de partners zonder enige moeite overschakelen op het bewijzen van meziaas met goed hart.

- 3 De meziaas voor de vorm. De partners durven fatsoenshalve de relaties niet te kappen en doen alsof zij meziaas met goed hart of meziaas voor later bewijzen. Hiervoor is nodig, zoals het in het Khroumiriaanse spraakgebruik heet: een vertrouwen zoals de zon schijnt in januari.
- 4 De meziaas met slecht hart. Evenals de onder punt drie genoemde meziaas een *contradictio in terminis*. Zulke meziaas worden bewezen met het oogmerk, de ander op een passend ogenblik schade te kunnen berokkenen. De houding die hier aan ten grondslag ligt wordt aangeduid als 'het vertrouwen met de mond'.
- 5 De verplichte meziaas. Deze zijn geënt op de 'laazems', de plichten die voortvloeien uit verwantschap, aanverwantschap en of buurschap. Wie zich aan zulke 'kale' laazems houdt, loopt het risico beticht te worden van het bewijzen van meziaas voor de vorm of meziaas met slecht hart. Verwanten, aanverwanten en of burens die die naam niet willen hebben zijn daarom gedwongen meer te presteren dan de laazem voorschrijft.

II hormaa

Wie zich bezig houdt met een studie van het fenomeen meziaa kan niet anders dan stuiten op het begrip HORMAA. Hormaa en meziaa zijn volgens de Khroumirianen onlosmakelijk aan elkander verbonden en vormen de motor van de Khroumiriaanse samenleving.

Hormaa is een menselijk attribuut (mannen, gehuwd en ongehuwd, vrouwen en jonge dochters hebben hormaa) maar ook gezinnen, *extended families*, en dorpen zijn in het bezit van hormaa. De bewoners van de Khroumirie zijn van mening dat hormaa heeft wie een voorbeeldig leven leidt. Wat houdt dit in?

Een drietal informanten kwam gezamenlijk tot een veertiental punten voor een gehuwd man. Hormaa heeft zo iemand wanneer hij:

- 1 meziaas bewijst met de juiste intentie;
- 2 het met iedereen in het dorp goed kan vinden;
- 3 zijn vrouw niet verwaarloost;
- 4 zich bekommert om de toekomst van zijn kinderen, daarover nadenkt, zijn kinderen raad geeft, zij die raad opvolgen en daardoor tot een leven van welgesteldheid komen;
- 5 in staat is ruzies tussen de dorpsgenoten of tussen bewoners van verschillende dorpen te beslechten;
- 6 zich bekommert om zijn vader en moeder;
- 7 zijn broers niet misgunt dat zij even welgesteld zijn als hijzelf;
- 8 met zijn vrouw geen ruzie maakt;
- 9 veel meziaas bewijst;

- 10 de grond geeft met meziaa aan anderen (als dienst en niet tegen betaling);
- 11 wezen onderdak verleent;
- 12 op het jaarlijkse feest van Aid el Kebir zijn dochter of zuster bezoekt en haar met een cadeau vereert;
- 13 zich in de omgang niet trots en hooghartig toont maar anderen behandelt zoals hij zelf behandeld wil worden dat wil zeggen met eerbied;
- 14 gerespecteerd wordt: niet alleen op grond van zijn eigen gedrag verschaft iemand zich hormaa; zijn hormaa is ook afhankelijk, vooral afhankelijk is beter uitgedrukt, van het feit of anderen, zowel vrouw en kinderen en personen die van hem afhankelijk zijn, maar ook anderen met wie hij verkeert (dorps- en streekbewoners) hem respect betuigen.

Hormaa is een variabele grootheid. Een voorbeeldiger gedrag resulteert in een toeneming van hormaa, een toenemende discrepantie tussen norm en gedrag in afnemend hormaa. Daarmee in verband staat ook het respect. Toenemend respect, gebruikt in actieve dan wel passieve vorm doet hormaa toenemen, afnemend respect doet ook hormaa dalen.

Een redelijke omschrijving van hormaa is: *eer en aanzien in eigen en andermans ogen*. Voor het gebruik van de term prestige schrik ik terug omdat de betekenis van prestige zo weinig vast ligt dat het gebruik ervan alleen maar tot verwarring leiden kan.³

Bovendien is het niet moeilijk voor de term een sociologisch equivalent te vinden. Hormaa komt overeen met wat Homans aanvankelijk *social rank* heeft genoemd⁴, een term die hij later wijselijk heeft vervangen door *esteem*⁵.

Een van die Khroumiriaanse sociologische noties biedt een uitstekend uitgangspunt voor een antropologisch-sociologische analyse van het fenomeen meziaa omdat er verband gelegd wordt tussen meziaa en hormaa. De Khroumirianen betogen dat wie veel meziaas verricht veel hormaa deelachtig wordt.

De Khroumiriaanse stelling dat het verlenen van veel meziaas leidt tot een toeschrijven van een grote mate van hormaa en het verrichten van een gering aantal meziaas resulteert in een geringe mate van hormaa is toetsbaar wanneer de dorpsbewoners onderling gerangschikt kunnen worden naar de grootte van hun hormaa en naar de hoeveelheid verleende diensten. Bij het toetsen van deze Khroumiriaanse stelling beperk ik mij tot de 32 mannelijke gezinshoofden.

Het is onbegonnen werk te trachten de hoeveelheid door ieder gezinshoofd verleende diensten vast te stellen. Ook de dorpsbewoners zijn niet in staat op een dergelijke manier te tellen en te rekenen. Wanneer zij desondanks in quantitative zin meziaa bepalend achten voor de grootheid hormaa dan lijkt het voor de hand te liggen dat zij slechts kunnen uitgaan van de grootheid die ik 'meziaa-bereik' noem, dat wil zeggen het aantal personen waarmee ieder van de gezinshoofden meziaarelaties onderhoudt. Gezinshoofden die een groot meziaabereik hebben zijn dan personen die veel meziaas verlenen, personen die met een slechts gering aantal personen meziaarelaties onderhouden, personen die weinig meziaas verlenen.

Aan ieder van de 32 gezinshoofden is achtereenvolgens gevraagd de namen te noemen van de gezinshoofden in Mhamdiah aan wie zij al dan niet meziaas bewijzen. Met behulp van deze ge-

gevens kunnen de gezinshoofden gerangschikt worden in een aflopende reeks van een groot naar een klein meziaabereik. Wie zo opereert loopt echter het risico dat herhaaldelijk twee, drie of meer personen een zelfde uitkomst opleveren hetgeen bij de rangschikking van hoog naar laag problemen oplevert. Om die moeilijkheid te vermijden is daarom ook gevraagd om aan te geven of men een partner veel of weinig meziaas bewijst. Met behulp van die differentiatie is een meer verfijnde wijze van rangschikken van de dorpsbewoners in een aflopende reeks mogelijk.

Deze gegevens zijn samengevat in een matrix, een meziaagram (zie figuur 1).

Van links naar rechts en van boven naar beneden figureren op de assen de gezinshoofden genummerd 1 tot 32, van links naar rechts lezend wordt voor ieder gezinshoofd aangegeven aan wie hij meziaas bewijst, van boven naar beneden lezend van wie hij meziaas ontvangt.

figuur 1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32					
1		±	+	+	±	+	+	±	-	±	±	+	+	±	-	-	-	-	±	+	-	-	-	+	-	±	-	-	±	-	-	±	8 +, 10 ± = 13				
2	±		+	±	±	-	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 +, 5 ± = 3,5				
3	+	±		+	±	±	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	±	±	±	2 +, 9 ± = 6,5				
4	+	±	+		+	+	±	-	-	-	±	±	±	-	±	±	±	-	-	-	-	-	±	-	-	-	-	-	+	±	±	±	5 +, 12 ± = 11				
5	+	±	+	+		+	+	±	-	-	±	±	±	±	-	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5 +, 7 ± = 8,5				
6	+	-	+	+	+		+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6 +, = 6				
7	+	±	±	±	±	+	+		+	-	±	±	+	+	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6 +, 6 ± = 9				
8	+	±	±	±	±	±	+	+		+	±	+	+	+	±	+	+	+	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	±	±	±	10 +, 11 ± = 15,5				
9	-	-	±	-	-	-	-	-	-	-	±	+	+	+	±	±	±	±	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7 +, 6 ± = 10			
10	±	-	-	+	-	-	-	±	±		+	+	+	±	-	-	-	-	+	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6 +, 4 ± = 8				
11	+	-	-	±	±	-	±	±	+		+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5 +, 4 ± = 7				
12	+	-	-	±	±	-	+	+	+	+		+	-	-	-	-	-	-	±	±	±	±	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	±	8 +, 7 ± = 11,5			
13	+	-	-	±	±	-	+	+	+	+	+		-	-	-	-	-	-	±	±	±	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9 +, 5 ± = 11,5			
14	±	-	-	-	±	-	±	±	±	±		-	-	-	±	±	-	-	±	±	-	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 +, 10 ± = 6			
15	-	-	-	±	-	-	+	±	-	-	-	-	-	±	+	±	±	±	±	±	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	3 +, 9 ± = 7,5		
16	-	-	-	±	±	-	+	±	-	-	-	-	-	±	+	±	±	±	±	±	±	-	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 +, 8 ± = 7		
17	-	-	-	±	-	-	+	±	-	-	-	-	-	±	±	+	+	+	±	±	±	±	-	±	-	-	±	+	-	+	-	+	-	±	7 +, 8 ± = 11		
18	-	-	-	-	-	-	±	±	-	-	-	-	-	±	±	+	+	+	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	3 +, 7 ± = 6,5		
19	±	-	-	-	-	-	+	+	-	±	±	±	±	±	±	±	±	±	+	+	±	-	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	6 +, 14 ± = 13		
20	+	-	-	-	-	-	+	±	-	±	±	±	±	±	±	±	±	±	+	+	+	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	6 +, 8 ± = 10		
21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	±	-	±	±	±	±	±	±	±	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	3 +, 6 ± = 6		
22	-	-	-	±	-	-	+	-	-	±	-	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	2 +, 10 ± = 7		
23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	1 +, 3 ± = 2,5		
24	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	±	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	10 +, 2 ± = 11		
25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	-	-	-	-	+	-	+	+	+	±	±	±	±	±	±	5 +, 2 ± = 6		
26	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	-	-	-	-	+	+	-	+	+	±	±	±	±	±	±	±	4 +, 5 ± = 6,5	
27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	-	±	-	-	+	+	+	+	+	±	±	±	±	±	±	±	6 +, 3 ± = 7,5	
28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	±	-	-	-	+	+	+	+	±	±	±	±	±	±	±	7 +, 2 ± = 8	
29	±	-	±	+	-	-	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	+	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	6 +, 6 ± = 9	
30	-	-	±	±	-	-	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	±	-	-	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	5 +, 9 ± = 9,5	
31	-	-	±	±	-	-	±	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	±	±	-	±	-	+	+	+	+	+	±	±	4 +, 5 ± = 6,5	
32	±	-	±	±	-	-	±	-	-	-	-	±	+	-	+	+	+	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	6 +, 9 ± = 10,5

Nr. 1 bijvoorbeeld, lezend van links naar rechts, bewijst meziaas, aangegeven met $+$ en \pm , aan de nummers 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 24, 26, 29 en 32. Veel meziaas, aangegeven met het teken $+$, bewijst nr. 1 aan de nummers 3, 4, 6, 7, 12, 13, 20, 24; mondjesmaat bewijst hij meziaas, aangegeven met het teken \pm aan de nummers 2, 5, 8, 10, 11, 14, 19, 26, 29 en 32.

Met het maken van slechts enkele opmerkingen waartoe dit meziaagram aanleiding geeft, moet hier worden volstaan.

De diagonaal getrokken van links boven naar rechts onder verdeelt de matrix in twee vrijwel identieke delen. De overeenkomst tussen beide delen is echter niet volkomen omdat de wederzijds gepresteerde diensten tussen twee partners niet altijd in evenwicht zijn. Van meer dan een verschil tussen $+$ en \pm is echter geen sprake. In geen geval bewijst een gezinshoofd diensten aan een ander zonder dat daar tegendiensten tegenover staan. Wel kan de een veel bewijzen terwijl de ander mondjesmaat retourneert. Zulke voorbeelden echter zijn schaars.

Aanzienlijk is de spreiding in de aantallen partners waarmee de gezinshoofden in meziaarelatie staan. Over het grootste aantal partners bijv. beschikt nr. 8, over het kleinste aantal nr. 23. Opvallend is de blokvorming. Zulk een blok – een geheel van positieve relaties tussen vrijwel alle leden van een serie opeenvolgende nummers – wordt gevormd door de nummers 1 tot en met 8 en door de nummers 24 tot en met 30. In deze blokvorming komt de factor buurschap, als een van de determinanten voor het aangaan en onderhouden van meziaarrelaties duidelijk tot uitdrukking. De nummering van de gezinshoofden is nl. geen toevallige. Zij ontlenuen hun nummers aan de nummers die wij hun huizen, grotendeels gelegen langs de bosgrens hebben gegeven op een wandeling van het ene uiteinde van het dorp naar het andere.

Ten behoeve van de rangschikking van de gezinshoofden naar de grootte van hun meziaabereik is aan iedere $+$ in het meziaagram de waarde 1 toegekend, aan iedere \pm de waarde $\frac{1}{2}$. Vervolgens is van links naar rechtsgaande voor ieder gezinshoofd een meziaa-index vastgesteld door de uitkomsten van één rij op te tellen. Nr. 1 bijvoorbeeld levert $8 \times 1 + 10 \times \frac{1}{2}$ dat is 13 op.

Aan de rechterkant van het meziaagram zijn de uitkomsten voor ieder gezinshoofd aangegeven. Tenslotte zijn de personen gerangschikt naar de grootte van de uitkomsten. Nr. 8 die een waarde haalt van 15,5 spant de kroon, nr. 23 met een uitkomst van 2,5 staat op de laagste sport van de meziaa-rangladder. In slechts enkele gevallen is er bij deze procedure sprake van gelijke uitkomsten voor twee of meer personen. Nr. 12 en 13 bijvoorbeeld komen beide tot 11,5. In zulk een geval is gebruik gemaakt van een sentimentsmatrix die aangeeft hoe de partners tot elkander staan, of zij meziaas met goed hart bewijzen, of meziaas voor later, meziaas voor de vorm of meziaas met slecht hart. Wie meer dan de ander meziaas met goed hart bewijst en voor later is een hogere plaats toegekend dan degenen die meer meziaas voor de vorm en met slecht hart bewijst.

Het eindresultaat van deze rangschikking naar meziaabereik en meziaa-frequentie, van groot naar klein is: 8, 1, 19, 13, 12, 24, 17, 4, 32, 9, 20, 30, 7, 29, 5, 28, 10, 27, 15, 11, 16, 22, 26, 31, 18, 3, 6, 25, 21, 14, 2, 23.

Het toebedelen van posities op de hormaaladder, aflopend van veel naar weinig hormaa voor de 32 gezinshoofden was een meer bewerkelijke zaak dan het rangschikken naar meziaabereik en wat we meziaafrequentie zullen noemen.

Zou de onderzoeker als buitenstaander aan een of enkele dorpsbewoners vragen om de 32 gezinshoofden een plaats toe te bedelen dan moet gevreesd worden dat de informant zich zelf, verwanten en vrienden hogere plaatsen toekent dan zij in werkelijkheid innemen, terwijl hij personen die hij niet graag mag een gering hormaa toekent. Zelfs wanneer men op deze wijze alle dorpsbewoners als informant zou laten optreden dan biedt het eindresultaat, waarin alle meningen zijn verwerkt, geen enkele garantie dat deze overeenstemt met de *communis opinio* in het dorp. Reeds bij voorbaat kan gezegd worden dat die *communis opinio* er is en dat de 32 gezinshoofden een subtiel gevoel hebben voor de sport waarop zij op de hormaaladder staan. Die mening prijs geven aan een buitenstaander, – een volkenkundig onderzoeker, hoeveel hij ook participeert, blijft een buitenstaander voor al in zaken die te maken hebben met eer en schande – is een andere zaak. Mijn research-assistent, bewoner van een naburig dorp, keek bedenkelijk toen ik met hem de noodzaak besprak om een hormaaladder te construeren die in overeenstemming zou zijn met de *communis opinio*. Wij besloten een inventaris te maken van hormaa-bepalende elementen.

Voor ieder gezinshoofd zochten wij achtereenvolgens de medewerking van een zestal informanten, waarbij de mening van een naaste en verre verwant werd ingewonnen, die van een buur en van een niet-buurgenoot, die van een vriend en een vijand, om wat betreft de voor iedere persoon hormaa-bepalende elementen het feit te compenseren dat oordeelvellingen nu eenmaal subjectief zijn. Al die gesprekken zijn gevoerd in een vertrouwelijke sfeer, onder vier ogen, waarbij wij de informanten verzekerden, dat zij staat konden maken op onze discretie. Tenslotte dient vermeld dat wij de informanten niet om aanvullingen hebben gevraagd maar steeds weer iedere informant voor de persoon in kwestie alle hormaa-bepalende elementen hebben laten opsommen.

Nr. 32 diene hier als voorbeeld.

Eerbied en respect zijn van zijn gezicht af te lezen, nu, maar ook toen hij nog een kind was.

Hij pleit overal voor het volgen van de gedragsregels.

Hij heeft zich van jongsaf aan laten leiden door het voorbeeld van zijn vader wat betreft de omgang met vrouwen. Hij is het tegendeel van laakbaar in dit opzicht.

Hij is gesteld op het leven in volledig vertrouwen met de burens.

Hij geeft er blijk van goed voor zijn vader en moeder te zorgen.

Na de dood van zijn vaders broeder heeft hij de zorg voor zoon, dochter en vrouw van zijn vaders broer op zich genomen.

Hij verricht meziaas met goed hart.

Hij leent op Aid el Kebir zijn kleren uit voor wie een bezoek moet maken in een ander dorp en op de dag van de bruiloft leent hij zijn kleren aan de bruidegom.

Hij leent geld wanneer in verband met ziekte of overlijden een van de dorpsbewoners dringend om geld verlegen is.

Hij volgt het voorbeeld van zijn vader en leent zijn os uit om de ploeg te trekken.

Moet hij een graf maken dan gebruikt hij bij voorkeur cement opdat het graf duurzaam is.

Hij stelt al van jongsafaan prijs op het bijwonen van de mannenvergadering.

Hij behandelt de dieren met liefde en beledigt nimmer een dier.

Hij weigert nimmer om zijn stier ter beschikking te stellen.

Dit materiaal hebben wij geval na geval naamloos voorgelegd aan een wijs en tot oordelen bevoegd man woonachtig in een dorp dat op enkele kilometers afstand van Mhamdiah gelegen is, met het vriendelijk verzoek deze gevallen te rangschikken naar meer of minder hormaa. Hetzelfde materiaal en dezelfde vraag legden wij voor aan een te goeder naam en faam bekend staand man in weer een ander dorp. Toen beide ladders onderling een grote mate van overeenstemming te zien gaven – de verschillen in positie voor bepaalde personen bedroegen in enkele gevallen slechts één of twee plaatsen en voor hen die hoog en laag geplaatst waren stemden beide informanten geheel overeen, legden wij materiaal en vraag voor aan een van de bewoners van het dorp Mhamdiah, er daarbij zorg voor dragend door nietszeggende gegevens toe te voegen, dat de personen niet gemakkelijk herkenbaar zouden zijn. Tussen deze en de beide vorige uitkomsten was ook ditmaal een niet noemenswaard verschil. De hieronder weergegeven rangorde geeft naar de overtuiging van mijn research-assistent, Abdullah ben Hellel en de onderzoeker de *communis opinio* van het dorp weer. Van hoog naar laag figuren de nummers 17, 30, 12, 8, 1, 32, 25, 26, 27, 28, 13, 9, 24, 14, 11, 22, 21, 20, 15, 19, 16, 18, 4, 6, 3, 5, 29, 2, 10, 31, 7, 23.

In figuur 2 zijn beide ladders naast elkaar opgesteld, links de hormaaladder, rechts de meziaaladder. Wanneer verbindingslijnen getrokken worden tussen overeenkomstige getallen op de hormaa- en meziaaladder dan zou een volkomen verband tussen hormaa en meziaa gedemonstreerd worden door een horizontaal verloop van de verbindingslijnen. Dat doen zij niet.

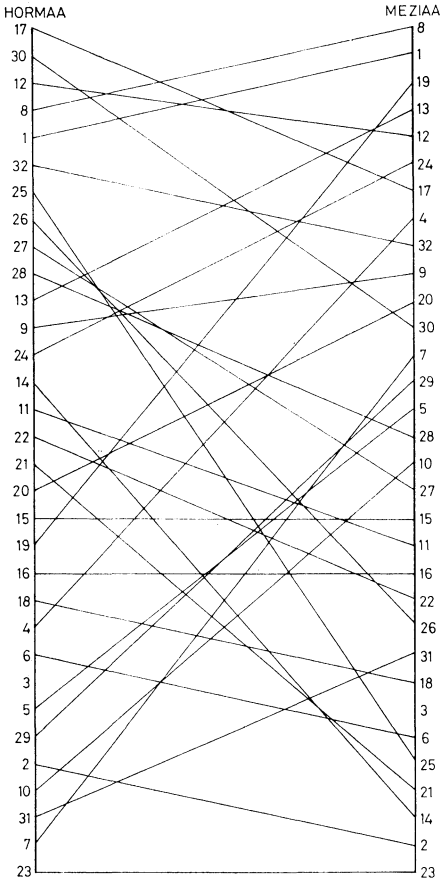
Een visuele interpretatie van de verbindingslijnen is een onmogelijkheid. Wel kan gesteld worden dat een groot aantal min of meer horizontaal verlopende lijnen wijst op een positief verband tussen de plaatsen die de 32 personen op de meziaa- en de hormaaladder innemen.

De rangcorrelatieberekening biedt gelukkig uitkomst. Met behulp hiervan kan op exacte wijze de grootte van de samenhang tussen de posities ingenomen door alle personen op de twee ladders worden vastgesteld tussen de grenzen -1 en $+1$.

Door gebruik te maken van de toets van Kendall⁶, werd een correlatiecoëfficiënt gevonden, van $+ .380$ ($z = 2,47$; $p < 0,01$), hetgeen betekent dat deze uitkomst als significant mag worden beschouwd. De correlatie is echter betrekkelijk laag hetgeen er op kan duiden dat er systematisch versturende factoren in het spel zijn.

De toets van Kendall stelt de Khroumiriaanse 'sociologie' in het gelijk voorzover het gaat om het verband tussen de grootheden hormaa en meziaa.

Met enkele kerninformanten is nagegaan hoe de dorpsbewoners komen tot vaststelling van de hormaa-positie van hun mededorpsbewoners. Van één ding waren deze informanten zeker: de hoeveelheden meziaas uitgewisseld tussen twee partners spelen bij het wikken en wegen geen rol. En dat kan ook niet omdat daarvan alleen, uitzonderingen daargelaten, de partners op de hoogte zijn en degenen die de partners intiem kennen.

figuur 2

Dit leidde onzerzijds tot een poging om op andere dan hierboven beschreven wijze het verband tussen hormaa en meziaaposities 'waar te maken', dat wil zeggen zonder een beroep te doen op het verschil in waarde toegekend aan de tekens $+$ en \pm , zoals neergelegd in het meziaagram. Dat impliceert dat voor de samenstelling van de meziaaladder, afgezien van de kwaliteit van de meziaas, slechts één gegeven rest: het meziaabereik. Daarom is aan beide tekens de $+$ zowel als aan de \pm de waarde 1 toegekend; vervolgens zijn de nummers gerangschikt van hoog naar laag naar de grootte van de uitkomst. In de meziaaladder hebben tal van personen dezelfde uitkomst doch ook daarmee weet de toets van Kendall raad. De personen met dezelfde uitkomst de zg. *ties* krijgen alleen een gemiddelde waarde.

Past men op deze gegevens de toets van Kendall toe, dan bedraagt de correlatiecoëfficiënt $T + .291$ ($z = 2,337$ $p = 0,001$), een uitkomst die eveneens significant is.

Op grond van deze uitkomst is de uitspraak van de Khroumiriaanse informanten geloofwaardig

dat zij van de hoeveelheden wederzijds gepresteerde diensten geen gebruik hoeven te maken om de hormaapositie van een dorpsgenoot te bepalen. Voor het meten van de hormaa van een dorpsgenoot kunnen zij volstaan met het meziaabereik sec tot uitgangspunt te nemen, een gegeven dat in tegenstelling tot de hoeveelheden gepresteerde meziaas een ieder in het dorp bekend is.

Nemen zij dat meziaabereik tot uitgangspunt voor de 'berekening' van de hormaa van een dorpsgenoot? Speelt dat meziaabereik in hun denken en handelen met betrekking tot de grootheid hormaa een rol van betekenis?

De onderzoeker staat voor wat de eerste vraag betreft voor de moeilijkheid dat de Khroumiriaanse dorpsbewoners in feite nimmer bezig zijn, de hormaa van hun dorpsgenoten te berekenen. Opgroeiend in het dorp maken zij zich de meningen van hun dorpsgenoten, bijv. dat nr. 8 veel hormaa en nr. 7 weinig hormaa heeft, eigen. In het algemeen registreren zij of iemand daalt of stijgt op de hormaaladder en dat vooral voorzover dat van belang is voor de eigen hormaapositie. Wanneer bijvoorbeeld twee personen op ongeveer gelijke hoogte op de hormaaladder staan en een van hen maakt een aanzienlijke positiewinst dan kan dat voor de ander een hard gelag zijn; meestal is het dat ook.

Hormaa speelt zonder twijfel, en dat terwijl nu ook in de Khroumirie het leven snel verandert, een belangrijke rol in het leven van de dorpsbewoners. Van de in totaal 32 gezinshoofden hebben er in vertrouwelijke gesprekken 5 durven bekennen dat zij er in feite niets meer in zien maar dat zij maar doen alsof omdat zij anders in het dorp geen leven zouden hebben. Die lippendienst aan hormaa bewezen door een minderheid tekent het belang van hormaa in het denken van de Khroumirianen.

De Khroumirianen denken in statusconsistenties: Twee mannen die ongeveer evenveel hormaa hebben zouden even rijk moeten zijn. Neemt de welstand van een van beiden toe, dan vraagt de ander zich af: 'waarom moet hij rijker zijn dan ik?' 'Op zijn minst hoor ik even rijk te zijn als hij'. Jaloezie is daarvan het gevolg en niet zelden de bron van acties om de ander tot zijn oorspronkelijke positie terug te brengen, dat wil zeggen te verarmen. Interessanter in het onderhavige verband is het dat twee mannen die ongeveer even rijk zijn van mening zijn dat ze ook gelijke hormaa dienen te hebben. Wanneer een van de twee hormaawinst boekt is dat moeilijk te verwerken voor de ander (wanneer hij tenminste niet een van de vijf is die niet meer in hormaa gelooft), die verteerd kan worden door wat in de Khroumirie hormaajaloezie wordt genoemd. Pogingen om de klimmer op de hormaaladder te doen dalen behoren tot het geijkte reactiepatroon op een klimmer.

Een gegeven dat enig licht laat schijnen op de hierboven gestelde vragen is dat de Khroumirianen niet alleen waken over hun hormaa en anderzijds nauwlettend de hormaa van eventuele concurrenten in het oog houden, maar dat zij daarbij wel degelijk aandacht besteden aan de grootte van hun interactiebereik. Een van de stelregels van de Khroumirianen is dat de beste verdediging van eigen hormaa is het bezit van een zo groot mogelijk aantal vrienden. Daar vriendschap instrumenteel wordt gezien, betekent dit een zo groot mogelijk aantal meziaarelaties. De Khroumirianen gaan terwille van hun hormaa ook niet licht over tot het verbreken van meziaarelaties. Zeker niet

wanneer het verplichte relaties zijn. Het tekortschieten (geoordeeld naar het behoren) ten aanzien van verplichte relaties vooral verwanten en burenen, wordt door het publiek beoordeeld als een kwalijke zaak, resulterend in daling van hormaa voor de daarbij betrokkenen. Niet alleen voor degenen die de schuld is maar ook voor de ander, kennelijk volgens het principe dat waar twee kijven twee schuld hebben. Daarmee is aangegeven dat het kappen van betrekkingen leidt tot daling van hormaa, tot verlaging van sociale rang. Vandaar dat zovelen zo pijnlijk precies die verplichte relaties onderhouden hoe zwaar het hun ook valt en hoe graag ze er ook een eind aan zouden maken. Met de term 'voor de vorm' benoemen de Khroumirianen dit soort relaties *contre coeur*.

Ook bij de vrijwillige relaties, niet voortkomend uit verwantschap, aanverwantschap of buurschap, – en deze hebben meer bewijskracht – is men voorzichtig met het kappen. Een bewijs daarvoor is dat ook vele vriendschapsrelaties niet door hartelijkheid en positieve samenwerking worden gekenmerkt. Het aan een dergelijke verhouding ten grondslag liggend sentiment schetsen de Khroumirianen met de uitdrukking 'zoals de zon schijnt in januari' dat wil zeggen meestal afwezig, verscholen achter de wolken zodat men de warmte niet voelt.

Een van de belangrijkste overwegingen van de betrokkenen om niet tot het verbreken van de betrekkingen over te gaan is dat kappen een gevaar voor hun hormaa inhoudt. Het is nl. voor het publiek een teken dat er iets gebeurd moet zijn, en wat kan dat anders dan kwalijk zijn, hetgeen op beide partners een smet werpt.

Een groot meziaabereik is als het ware een bewijs, een garantie voor het bezit van hormaa: Wie veel mensen om zich heen verzameld heeft, moet wel positief gewaardeerde eigenschappen hebben.

De vraag of het meziaabereik (het aantal mensen met wie men meziaas uitwisselt) een rol speelt in het handelen van de Khroumirianen voorzover het betrekking heeft op hormaa kan bevestigend beantwoord worden. De betekenis van relaties voor hun hormaa is hun duidelijk.

Hoezeer het inzicht van de Khroumirianen sociologisch verantwoord is, kan worden gedemonstreerd aan Homans. In de paragraaf 'Sociale rang en interactie' schrijft hij 'en zo kunnen we de voorlopige hypothese stellen dat hoe hoger iemands sociale rang is hoe groter het bereik van zijn interactie zal zijn'.

Van deze hypothese naar de wederkerige hypothese (die ik echter niet bij Homans heb aangetroffen, terwijl hij daarvan toch een liefhebber blijkt te zijn), il n'y a qu'un pas: hoe groter het bereik van interactie hoe hoger de sociale rang.

III hormaa en welstand

Wie veel meziaas bewijst zal hormaa deelachtig worden. Het vervolg op deze stelling luidt 'op iemand met veel hormaa rust het welgevallig oog van Allah en daarom zal hij met aardse goederen gezegend worden'. Een variant van dit vervolg is 'zo iemand beschikt over veel vrienden die er dan voor zorgen dat hij rijk wordt'. Volgens Khroumiriaanse opvattingen kan iemand nooit alleen, maar uitsluitend in samenwerking met anderen tot materiële welstand komen.

Ook dit inzicht is toetsbaar wanneer de 32 gezinshoofden gerangschikt kunnen worden naar de grootte van hun materiële welstand.

Alvorens de gezinshoofden te rangschikken volgens dit criterium is het noodzakelijk er op te wijzen dat de woorden rijkdom of materiële welstand alleen maar van toepassing zijn op plaatselijke verhoudingen. Het inkomen van de op één na rijkste bewoner van het dorp wordt geschat op 30 dinar (ongeveer f 210.—) per maand, genoeg voor een redelijk bestaan.

Ook al behoeven de bewoners geen huur en geen elektrisch licht te betalen en zijn de belastingen niet hoog, de prijzen van levensmiddelen liggen minstens op het Nederlandse peil, terwijl de prijzen van kleding en schoeisel twee maal zo hoog zijn als in Nederland.

Het dorp telt vijftien zogenaamde rijken. In feite zijn er slechts twee gezinnen die beschikken over een inkomen dat nodig is voor een redelijk bestaan; 30 gezinnen moeten het met minder doen. Vroeger, een veertig jaar geleden nog, waren de Khroumiriaanse veetelers redelijk welgesteld, vrijwel allen rijk, gerekend naar de maatstaven van tegenwoordig. De snelle toeneming van de bevolking het wegvallen van de werkgelegenheid in en na de tweede wereldoorlog heeft tot een langzame daling van het welvaartspeil geleid. De grote klap kwam 8 jaar geleden toen de regering voor het hele land, met uitzondering van het zuiden, een verbod uitvaardigde op het houden van geiten, om aan de bodemerrosie, waarvoor de geit aansprakelijk werd gesteld, paal en perk te stellen. De Khroumiriaanse economie werd door deze maatregel in het hart getroffen daar de geit de basis van het bestaan vormde. Het vervangen van geiten door schapen en koeien was bezwaarlijk. Niet alleen zijn schapen en koeien duurder dan geiten, maar hun rendement is ook kleiner. Bovendien stellen schapen en koeien hogere eisen aan het voedsel en zijn daardoor minder gemakkelijk in bos te houden. Ook zijn zij niet als de geiten in staat zich zelf in leven te houden wanneer de Khroumirie bedolven ligt onder een laag sneeuw.

Rampzalig was ook dat de uitoefening van de landbouw verboden werd op de door erosie aangevreten akkers, hetgeen de bewoners van Mhamdiah te staan kwam op het verlies van meer dan de helft van het akkerareaal.

Een indicatie voor de lage welstand is het feit dat vrijwel alle volwassen mannen, met uitzondering van het tiental dat een baan in het streekcentrum heeft gevonden, in de werkverschaffing hun brood moeten verdienen. Voor de 14 dagen die zij per maand slechts kunnen werken, krijgen zij een bedrag van ongeveer f 28.— uitgekeerd en daarboven voor iedere werkdag 1,5 kilo meel.

Desondanks onderscheidt de bevolking een vijftal categorieën: de zeer rijken, de rijken, de midden-groep, de armen en de zeer armen. Wanneer de grootte van de welstand van ieder gezinshoofd exact zou kunnen worden vastgesteld is het rangschikken van de gezinshoofden van rijk naar arm kinderwerk. Het opstellen van budgets echter is onbegonnen werk wanneer de betrokkenen niet alleen een baantje hebben, leven van een schaap en een koe, een groentetuintje en een paar kippen hebben, maar vooral wanneer zij een deel van hun inkomen verkrijgen uit door anderen bewezen diensten.

Bij toepassing van de rangcorrelatierekening is het ook niet nodig de grootte van de welstand voor ieder van de gezinshoofden vast te stellen. Volstaan kan worden met een rangschikken naar meer

en minder. Het samenstellen van zulk een reeks heeft geen moeilijkheden opgeleverd daar de dorpsbewoners een subtiel inzicht hebben in de relatieve welstandsverhoudingen en de betrouwbare informanten op een enkel detail na tot identieke reeksen kwamen.

Ingedeeld in categorieën luidt die reeks: 23, 12 de zeer rijken; 2, 32, 25, 26, 3, 15, 16, 6, 10, 27, 28, 20, 8 de rijken; 30, 13, 4, 21, 19, 14, 9, 1 de middengroep; 11, 18, 17, 29, 31, 22, 24 de armen; 5 en 7 de zeer armen.

De rangcorrelatie-toets van Kendall toegepast op de hormaa- en de welstandsladder geeft als $T + .101$ hormaa ($z = 0,811$, $p = 0,209$). Eer en welstand correleren positief maar de uitkomst is niet significant. Met andere woorden: het verband dat de Khroumirianen leggen tussen eer en welstand is allerminst een adequate weergave van de werkelijkheid.

Ook al is het discutabel of de Khroumirianen met deze stelling hun sociologische inzichten hebben willen spuien – het heeft er de schijn van dat zij een ethisch voorschrift hebben vastgeknoopt aan het waarneembaar zwak samengaan van hormaa en meziaa, – belangwekkender is het om na te gaan in hoeverre en voor welke gevallen deze stelling wel of niet opgaat en te zoeken naar een verklaring voor de discrepantie tussen theorie en praktijk.

Rijkdom verplicht aldus de Khroumirianen. Wie de beschikking heeft over materiële goederen hoort anderen die minder welgesteld zijn bij te staan, met andere woorden meziaas te bewijzen. Dat spreekt ook eigenlijk vanzelf. De Khroumiriaanse theorie over het tot rijkdom komen luidt immers dat alleen door het bezit van veel meziaapartners iemand tot rijkdom komen kan. Dan echter hoort zo iemand op zijn beurt ook uitdeling te houden, anderen bij te staan.

Dat bewijzen van meziaas wordt verondersteld te gebeuren naar rato van de welgesteldheid. Des te rijker men is, des te vrijgeviger hoort men te zijn. In het licht van de hier nu heersende armoede zou zulk een handelen verbazingwekkend zijn, tenzij er machtsmiddelen zouden zijn om de rijke tot vrijgevigheid te dwingen. Wat leren de feiten? Dat er in het dorp veel klachten worden gehoord over het gedrag van de rijken, over hun welhaast spreekwoordelijk egoïsme. Een onderzoek naar het verband tussen rijkdom en meziaa is dan ook zinvol omdat dit wellicht een verklaring oplevert voor de zwakke samenhang tussen hormaa en rijkdom.

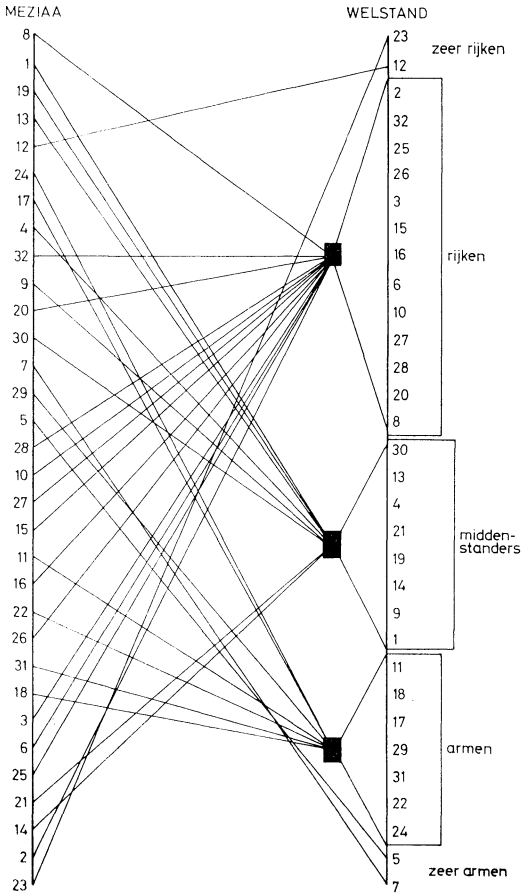
De toets van Kendall toegepast op welstand en meziaa levert een rangcorrelatiecoëfficiënt T op van $-.246$ ($z = -1,976$, $p = 0,0478$). Ook deze negatieve correlatie is significant hoewel ook deze betrekkelijk gering is.

Dit betekent dat naarmate de welgesteldheid toeneemt het meziaabereik kleiner wordt, een bevestiging voor de klachten van de dorpsbewoners over het egoïsme van de rijken.

IV welstand en meziaa

In figuur 3 is het verband tussen welstandspositie en relatieve grootte van het meziaabereik van de dorpsbewoners van Mhamdiah weergegeven.

Omwille van de overzichtelijkheid zijn de verschillende personen die behoren tot de klasse van de rijken als het ware samengevat in één persoon, in één positie. Vanuit deze positie op de welstandsladder zijn de lijnen getrokken naar de respectieve posities die deze rijken op de meziaaladder

figuur 3

innemen. Deze zelfde reductie is toegepast op de groep van hen die een middenpositie innemen en op de groep van de armen.

Wanneer alle gezinshoofden zich zouden laten leiden door het 'welstand verplicht', iedereen naar rato van zijn welgesteldheid meziaas zou bewijzen, dan zouden alleen horizontale lijnen de verbandingen kunnen vormen tussen overeenkomstige nummers op de twee ladders. In verband met de hierboven toegepaste reductie betekent dit dat de lijnen getrokken uit het meticoncentratiepunt voor de rijken niet zouden mogen uitkomen onder nr. 5 van de meziaaladder. In feite komt het merendeel van die verbindingslijnen daar onder uit. Het grootste deel van de rijken presteert dan ook minder meziaas dan zij behoren te doen.

Dit zijn de nummers 23, 28, 10, 27, 15, 16, 6, 3, 26, 25 en 2. Voor de armen is het tegendeel het geval. Het merendeel van de armen presteert meer meziaas dan overeenkomt met hun positie op welstandsladder. Dit zijn de nummers 7, 5, 22, 11, 29, 17 en 24. Voor degenen die wij voor het

gemak middenstanders noemen, moet worden geconstateerd dat zij in het algemeen doen wat er van hen wordt verwacht. Slechts enkelen bewijzen meer, slechts een enkele bewijst minder meziaas dan overeenkomt met de positie ingenomen op de welstandsladder. Er zijn in de klassen van de rijken en armen ook uitzonderingen op de hierboven geconstateerde regel. De rijken, de nrs. 12, 8, 32 en 20; de armen nr. 21 en 18, presteren in het grote geheel gezien wat er van hen verwacht wordt. Zij zijn degenen die voor wat de rijken betreft het beeld van de rijke egoïst verstoren en de uitkomst van de correlatiecoëfficiënt hebben doen dalen tot de betrekkelijk geringe waarde van -0.246 . Daarvoor zijn ook verantwoordelijk de armen die zoals in de verwachting zou liggen een betrekkelijk gering aantal meziaas presteren, de nummers 31 en 18.

Ook deze armen dragen bij tot de verzwakking van een in wezen duidelijk negatief verband tussen welstand en meziaabereik.

V meziaa, hormaa en welstand

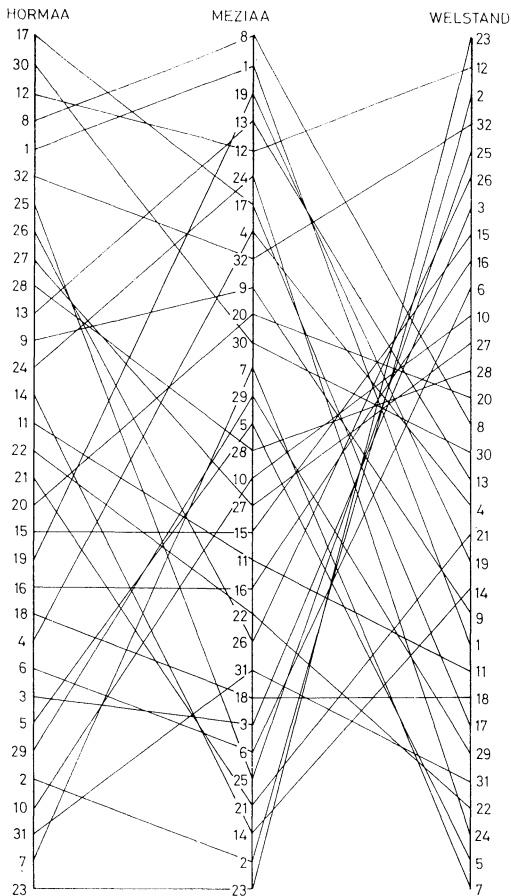
Figuur 3 heb ik in Nederland ontworpen. Toen ik, teruggekeerd in Tunesië, deze tekening liet zien aan mijn uit het buurdorp afkomstige research-assistent deelde hij mij mee dat de nrs. 12, 8, 32 en 20 door de bewoners 'de rijken met de open handen', de andere rijken daarentegen de nrs. 23, 28, 10, 27, 15, 16, 26, 3, 6, 25 en 2 'de rijken met de gesloten handen' worden genoemd.

In deze tijd van verminderde welstand komen de rijken er al gauw toe, hun handen te sluiten, hun welvaartsbronnen voor eigen gebruik te reserveren. De armen daarentegen zijn om in leven te blijven gedwongen om zich te voorzien van een zo groot mogelijk aantal meziaapartners. Bij voorkeur zoeken zij naar rijke meziaapartners in de hoop dat in het meziaaverkeer de rijke hen voorziet van voedsel en kleren waartegenover de arme slechts diensten van een niet-materieel karakter hoopt te stellen zoals het hand- en spandiensten verlenen aan de rijke, het vereren met een bezoek, in principe diensten waarvoor de lommerd geen geld geeft. Het is deze drainage waartegen de rijken zich proberen te verweren.

In figuur 4 wordt de grafiek die het verband aangeeft tussen welstand en meziaa gecombineerd met de grafiek die het verband aangeeft tussen meziaa en eer.

Het ligt niet in mijn bedoeling alle interessante gevallen uit deze grafiek te lichten en deze de een na de ander van commentaar te voorzien. Een uitzondering wordt gemaakt voor de nummers:

- 23, de rijkste man van het dorp die zozeer zijn handen gesloten heeft dat hij voorkomt op de laagste plaats van de meziaaladder. Dientengevolge staat hij ook op de hormaaladder op de laagste sport.
- 17, neemt nr. 23 ondanks zijn rijkdom een lage plaats in op de hormaaladder, nr. 17, behorend tot de arme groep neemt op de hormaaladder de hoogste plaats in. Zelfs stijgt hij met zijn hormaa nog uit boven de positie die hij inneemt op de meziaaladder. De verklaring is dat nr. 17 een dorpsoudste is, een informeel dorpshef, die dank zij het feit dat hij in het dorp ruzies weet te beslechten en de vrede te handhaven – een van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste meziaa – op de hoogste plaats op de hormaaladder inneemt.
- 30, voor wie hetzelfde geldt als voor nr. 17.

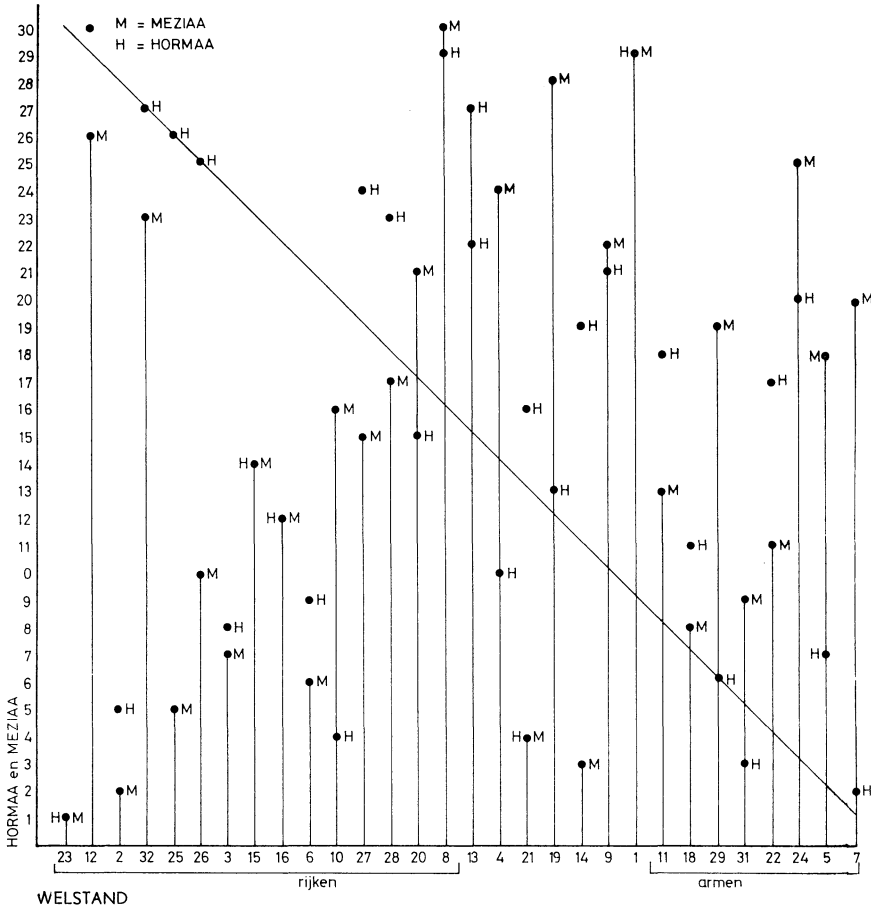

figuur 4

Interessant zijn ook de nummers 25, 26, 27 en 28. Zij zijn allen rijk. In weerwil van het feit dat zij betrekkelijk weinig meziaas presteren staan zij hoog genoteerd op de hormaaladder. Ook de nummers 17 en 30 bereikten posities op de hormaaladder die niet uit hun respectieve plaatsen op de meziaaladder verklaard kunnen worden. Het meziaabereik als zodanig bepaalt dan ook niet zonder meer de plaats op de hormaaladder. Wellicht biedt een verschil in kwaliteit van de meziaas, de *cases* van nr. 17 en 30 wijzen daarop, een afdoende verklaring.

Vermelding verdient ook dat 25 en 26 broeders zijn, evenals de nrs. 27 en 28. Deze twee broederparen staan tot elkander als neven van de eerste graad (vadersbroederszoons). Opvallend is het dat ondanks verschillen in rijkdom en ondanks de verschillen in positie op de meziaaladder de twee broederparen opeenvolgende plaatsen innemen op de hormaaladder.

Wanneer wordt vastgehouden aan de idee van de numerieke volgorde van de 32 gezinshoofden

voor wat betreft hun plaatsing op de ladders van hormaa en welstand en de ladder van het meziaa-bereik, dan kan het onderling verband tussen meziaa, eer en rijkdom verduidelijkt worden door niet de drie ladders verticaal naast elkander op te stellen en de posities die ieder van de gezinshoofden op de drie ladders inneemt door lijnen te verbinden, maar door een assenstelsel in te voeren, twee ladders elkaar te laten snijden onder een hoek van 90 graden (figuur 5).

Op de horizontale as zijn de gezinshoofden afgezet, van links naar rechts naar afnemende rijkdom. Niet 32 maar slechts 30 gezinshoofden hebben op deze as een plaats gevonden om het storend element van het hoofdschap als zodanig, vertegenwoordigd door de nummers 17 en 30, uit te schakelen.

Omdat ook in deze grafiek slechts sprake is van numerieke volgorde en geen aandacht besteed wordt aan de absolute grootte van de rijkdom en de absolute verschillen in rijkdom tussen de

opeenvolgende nummers zijn de afstanden tussen de opeenvolgende posities voor de gehele reeks van dezelfde grootte, een principe waarop ook de schaalverdeling van de andere assen gebaseerd is.

Aan het linker einde van de as figureert nr. 23 als de rijkste gevolgd door nr. 12 enz., terwijl de armste, nr. 7 aan het rechter einde van de as zijn plaats heeft gekregen.

De Y-as vervult een tweeledige functie; deze doet dienst als hormaaladder en als meziaaladder met dien verstande dat de gezinshoofden niet figureren op de Y-as als zodanig. De positie door ieder van de 30 gezinshoofden op de meziaaladder ingenomen is voor ieder geval afzonderlijk aangegeven door uit te gaan van de 30 verschillende posities die de gezinshoofden innemen op de X-as. En de sporthoogte waarop zij staan af te tekenen op de verticaal opgericht op de X-as. Nr. 23 staat als rijkste man links op de X-as; hij staat op de laagste sport, sport 1 van de meziaaladder. Op de verticaal opgericht vanaf punt 23 op de X-as is één eenheid van de schaalverdeling, die dezelfde is als die voor de X-as afgezet. Nr. 6 staat op de meziaaladder op de 6e plaats. Op de verticaal, opgericht op plaats 10 op de X-as zijn daarom 6 schaaleenheden afgezet enz. De hormaaposities van de 30 gezinshoofden zijn op dezelfde wijze weergegeven. De hormaaladder in zijn geheel en de meziaaladder in zijn geheel wordt verkregen door alle meziaaaposities aangegeven met M en alle hormaaposities aangegeven met H te projecteren op de Y-as. Voor nr. 23 vallen de posities H en M samen omdat zij op beide ladders eenzelfde, de laagste plaats innemen.

Het ligt niet in de bedoeling om het verband tussen rijkdom, meziaa en hormaa voor ieder van de 30 gevallen, te behandelen. De belangrijkste conclusies waartoe deze grafiek aanleiding geeft zullen slechts de revue passeren. In de eerste plaats wordt voor ieder van de drie welstandsgroepen de rijken, de middenstanders en de armen het verband tussen welstand enerzijds en meziaa en hormaa anderzijds geanalyseerd.

1 de rijken

Duidelijk komt naar voren dat afnemende rijkdom gepaard gaat met het innemen van een hogere sport op de meziaabereikladder. Of met andere woorden des te rijker de rijken des te meer sluiten zij hun handen. Deze tendens, bevestigd door de hierboven weergegeven uitkomsten van de rangcorrelatieberekening kan grafisch verduidelijkt worden door ook voor ieder gezinshoofd zijn relatieve rijkdom uit te zetten loodrecht op de X-as. De rechte lijn die de relatieve rijkdomsposities verbindt, lopend van links boven naar rechts onder in de grafiek, kruist de kromme die de verbinding vormt tussen de door ieder gezinshoofd ingenomen hoogte op de meziaabereikladder. In het dorp Mhamdiah wordt de rijken egoïsme verweten en wel in die zin dat zij niet genoeg doen, niet geven naar rato van hun rijkdom.

In de laatste jaren is dat geven een moeilijke opgave nu zelfs het grootste deel van de rijken niet beschikt over de middelen om zich zelf voldoende te kleden en te voeden. Het grootst is de verplichting en bijgevolg de druk voor degenen die nog wèl in staat zijn om vrijgevig te zijn. Maar groot is ook de angst dat, wanneer zij niet overgaan tot het 'sluiten van de handen' zij zelf zullen verarmen. En hoeveel zij ook afschuiven, het zal toch niet voldoende zijn.

Naarmate bovendien de rijken rijker zijn, neemt het aantal lieden dat van hen profiteren wil toe en neemt het aantal lieden waarvan zij zelf in materiële zin profijt zouden kunnen trekken af.

De beloning voor vrijgevigheid naar rato van rijkdom is bovendien voor de meeste rijken te gering om zich daarvoor te grote offers te getroosten. Die beloning immers wordt in hormaa, sociale waardering, *social esteem*, tot uitdrukking gebracht, en daarvoor koopt men tegenwoordig niets. Vroeger toen het grootste deel van het dorp behoorlijk gevoed en gekleed was, was het gemakkelijk voor 25 rijken om vijf armen te onderhouden terwijl momenteel zoals men letterlijk in het dorp zegt, vijf rijken in totaal 25 armen in leven moeten houden.

Aan de vrijgevigheid als zodanig werden vroeger minder eisen gesteld dan thans en de positiewinst die men kon boeken op de hormaaladder ging niet ten koste van het eigen bestaan.

Maar relatief gezien werden ook vroeger zware eisen aan de vrijgevigheid gesteld om door middel daarvan tot positiewinst op de hormaaladder te kunnen komen.

Exacte gegevens over hoe het vroeger in dit opzicht in Mhamdiah was, staan niet ter beschikking – men moet er naar raden – maar aangenomen kan worden dat ook vroeger velen zondigden tegen het voorschrift van geven naar rato van de rijkdom hetgeen dan wel in het hormaa van de zondaars verdisconteerd werd. Gegeven de grotere eisen die thans aan de rijken gesteld worden, en gegeven de verminderde welstand is het alleszins aannemelijk dat voor de rijken het boeken van hormaawinst als zodanig een te geringe beloning vormt voor vrijgevigheid naar vermogen, met andere woorden de rijken stellen meer prijs op het behoud van hun bezit dan op het behoud van hun reputatie, voorzover die bepaald werd door vrijgevigheid, dient men er voorzichtigheidshalve aan toe te voegen.

De uitzonderingen op de hierboven gestelde regel, de nummers 12 en 32 vragen om een verklaring. Nr. 12, op een na de rijkste man van het dorp, geeft allerminst blijk van gesloten handen. Integendeel op de meziaaladder bezit hij op 4 na de hoogste sport. Is hij dan niet bang voor het verlies van zijn welstand en is de beloning in termen van hormaa voor hem de prijs van zijn opoffering waard?

Het afwijkende gedrag van nr. 12 wordt verklaard door zijn streven naar de waardigheid van dorpshef waarvoor het bezit van veel hormaa een eerste vereiste is.

Zijn rijkdom wendde hij aan om veel mensen op zijn hand te krijgen, hetgeen de dorpsheffen nr. 17 en 30, de een arm, de ander een middenstander verdroot daar zij van zulke wapens geen gebruik konden maken.

Enkele jaren geleden echter deed nr. 30 de langsluimerende strijd ontbranden. Nr. 30 stelde nr. 12 voor een onaanvaardbaar *fait accompli*, waarmee nr. 12 in aanwezigheid van de dorpsgenoten, getoond werd dat hij in de ogen van nr. 30 geen hormaa had en dat hoeveel mensen nr. 12 ook dacht te hebben gewonnen door zijn vrijgevigheid, de echte dorpsheffen minstens even sterk waren. Tenslotte en dat is van het grootste belang had nr. 30 te kennen gegeven dat voor hem nr. 12 niet meer was dan een immigrant, een verachte 'hattat', die zich ten koste van de dorpsbewoners wilde verrijken met grond, het kapitaalsgoed dat door herbebosing en bestrijding van de erosie zo schaars is.

Objectief gezien was het totaal onmogelijk om nr. 12 de smaad van een 'hattat' te zijn in de schoenen te schuiven. Desondanks had nr. 30 een zwakke plek getroffen. Bovendien ook al werd door de stamsjeik nr. 12 in het gelijk gesteld, het *fait accompli* was onherroepelijk en *de facto* had nr. 12 de strijd verloren.

Toen was gebleken hoe zwaar de lasten waren, verbonden aan het winnen van hulp en steun in de strijd tegen nr. 30 – daarvoor zou vroeg of laat aan nr. 12 de rekening gepresenteerd worden – en hij zijn welstand in gevaar zag komen, besloot hij niet, zijn meziaabereik in te krimpen. Hij nam de beslissing het dorp te verlaten en zich elders, meer in de richting van Ain Draham te vestigen, waar hij, aldus vertelde zijn echtgenote mij, ontkomen zou zijn aan de last 'een ieder in het dorp Mhamdiah te onderhouden'.

Doch alvorens het zo ver was moest er nog een huis gebouwd worden waarmee nog al wat tijd en geld gemoeid was. Dat de belangen van nr. 12 niet meer in Mhamdiah gelegen waren, werd duidelijk uit de klachten van tal van zijn meziaarelaties die sprekend over hem meer en meer het verwijt van een groeiend egoïsme lieten horen.

Het verhuizen kostte nr. 12 niet zijn eer, en in het nieuwe dorp kon hij van meet af aan zijn meziaarelaties inperken zoals het voor een egoïstische rijke nu eenmaal gebruik is.

Nr. 32, op drie na de rijkste man van het dorp wijkt eveneens van de verwachtingen af door een niet met zijn rijkdom strokend meziaabereik. Deze uitzondering op de regel wordt voldoende verklaard door het feit dat nr. 32 de winkelier is van het dorp. Omwille van zijn verdiensten heeft hij behoefte aan een groot aantal klanten die hij een meziaa van betekenis bewijst: hij verleent hun krediet, waarvoor hij zich zelf schadeloos stelt met verhoogde prijzen, maar dat krediet zien de dorpsbewoners als een zo belangrijke meziaa, dat zij daar meziaas tegenover stellen. Alleen om wille van een klantenkring beschikt nr. 32 over een groot meziaabereik.

Een tweede conclusie die deze grafiek wettigt is het onderling verband tussen meziaa en hormaa. De uitkomsten van de rangcorrelatieberekening hebben gedemonstreerd hoe nauw dat verband is. Het spreekt vanzelf dat in de grafische weergave waarbij met één schaal is gewerkt de hormaa en meziaa hoogte van ieder gezinshoofd elkaar niet veel kunnen ontlopen. De bewoners drukken dit wat vrij vertaald uit door te zeggen, dat 'de hormaa op de meziaa zit', hetgeen er op zou kunnen wijzen dat ook zij denken en evalueren in termen van numerieke volgorde.

Opnieuw vragen enkele uitzonderingen de aandacht, met name de nrs. 25, 26, 27 en 28. Op het meziaabereik van deze vier heren is niets aan te merken, in vergelijking althans met de andere rijken springen zij allerminst uit de toon – zij volgen als het ware de kromme die met vermijding van de nrs. 12 en 32 van de meziaaoppositie van nr. 23 naar de meziaaoppositie van nr. 8 getrokken kan worden.

In weerwil van een gering aantal meziaas staan zij hoog op de hormaaladder. En dat niet alleen, zij staan op deze ladder op vier opeenvolgende sporten waarvoor de verwantschapsrelaties een verklaring bieden. De nrs. 25 en 26 alsook de nrs. 27 en 28 staan hoog op de hormaaladder genoteerd daar zij als broederparen het ideaal vertolken van de Khroumirianen. Niet alleen zijn de broeders burens gebleven, de grond noch de dieren die zij erfden hebben zij verdeeld. De twee

heid is die verhouding van rijk : middenstand : arm als $2/7 : 3/7 : 2/7$ of wel, gereduceerd op gelijke noemers, wordt uit de werkelijkheid die een verhouding toont van $84 : 35 : 42$ een keuze gedaan die zich verhoudt als $46 : 69 : 46$.

Een geval heeft geen bewijskracht, maar voor alle rijken tezamen geldt voor wat het potentiële sample betreft en de werkelijkheid, dat

volgens de kansberekening de verhouding van rijk : middenstand : arm	R	M	A
zou moeten zijn	47,4	25,8	26,8
in werkelijkheid is de verdeling	31,7	46,0	22,3

De eerste conclusie waartoe deze tabel aanleiding geeft is dat rijken de neiging hebben rijken te mijden. Zij vrezen dat andere rijken zich op hun kosten materieel bevoordelen en dat hun plaats in de rangorde van rijkdom in gevaar wordt gebracht. Dit is een eerste duidelijke aanwijzing voor de hypothese dat het prestige in tijden van armoede minder wordt bepaald door meziaas dan door welstand.

Hoewel ik tijdens mijn onderzoek vaak van deze gedachte ben uitgegaan, heb ik daarvoor nimmer bevestiging gevonden bij de bewoners. Ontkend wordt dat rijkdom als zodanig een bron van hormaa zou zijn. Hormaa, zo zegt men nog steeds, kan een rijke alleen ontlene aan het openen van zijn handen. De voorbeelden die door de dorpsbewoners worden aangedragen om deze stelling te ontcrachten zijn die van gezinshoofden die rijk zijn maar desondanks weinig hormaa bezitten (nr. 23). Anderzijds wijzen de dorpsbewoners op armen die ondanks hun armoede beschikken over veel hormaa, nr. 17. Aan de gevallen die ik daartegenover stelde werd geen aandacht geschonken. Zij werden ontcracht met de opmerking 'en toch is het zo'.

Momenteel durft in feite niemand in het openbaar te verkondigen dat rijkdom een bron van hormaa is. De enige aanwijzing is de commentaar, gegeven door enkele diep teleurgestelde personen, dat hormaa tegenwoordig meer op de rijkdom dan op de meziaas schijnt te stoelen. Iedereen in het dorp heeft nog de mond vol over hormaa. In langdurige vertrouwelijke gesprekken hebben vijf bewoners toegegeven dat zij eigenlijk niet meer om hormaa geven of zich door de gedachte aan hormaa laten leiden, maar dat zij dat niet hardop durven beweren en daarom maar doen alsof. In het dorp Mhamdiah zijn de bewoners, de rijken voorop, bezig de inhoud van het begrip hormaa te wijzigen; een groot deel van de dorpsbewoners is zich daarvan echter nog niet bewust.

De tweede conclusie is dat rijken en middenstand een grote affiniteit tot elkander tonen.

2 de armen

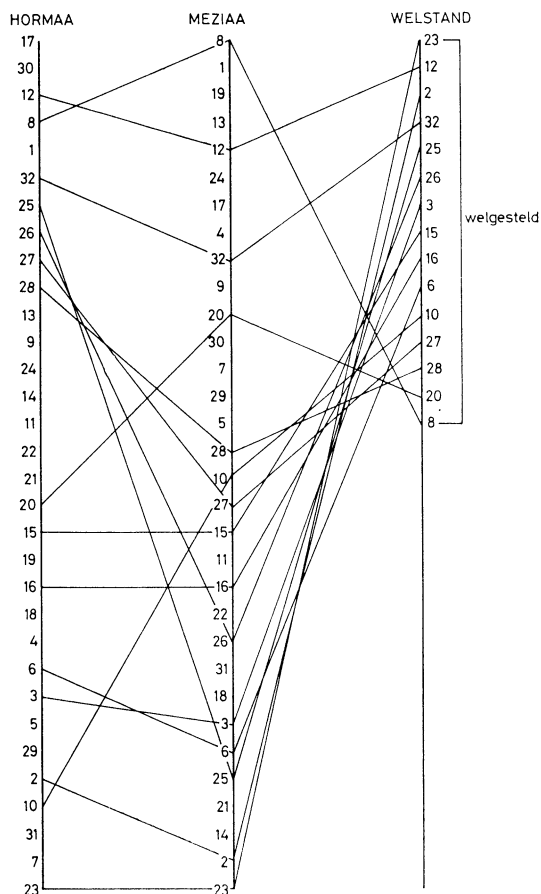
Het zou van dристheid getuigen om ook bij de 8 armen te willen constateren dat afnemende welstand in dit geval toenemen van de armoede gepaard gaat met een toenemen van het meziaabereik. Zo er al van een tendens sprake zou zijn, dan is deze vager dan bij de rijken het geval is. In de eerste plaats moet een relatief groot aantal gevallen van plaats verwisseld worden: de volgorde zou niet moeten luiden: 11, 18, 29, 31, 22, 24, 5, 7 maar 18, 31, 22, 11, 5, 29, 7, 24 om de tendens

'waar' te maken, in de tweede plaats leveren enkele gevallen onoverkomelijke moeilijkheden op. Nr. 24 die op de plaats van 7 zou horen om zijn meziaabereik in overeenstemming te brengen met de tendens hoe groter armoe hoe groter meziaabereik, past in het geheel niet op de laatste plaats. Meer in het bijzonder niet in verband met zijn hormaa, dat ver boven dat van nr. 5 en nr. 7 uitstijgt. Het meziaabereik van nr. 24 en de hoogte van zijn hormaa is vooral te danken aan het feit dat hij een verwant is van de nrs. 25, 26, 27 en 28 en dat zijn hormaa aan hun hormaa gekoppeld is omdat ook hij genoeg heeft genomen met een onverdeelde grondboedel en in de onmiddellijke nabijheid van de anderen is blijven wonen. Uit de door mij geanalyseerde betrekkingen is duidelijk dat hij allerminst het patroon van de armen volgt. Per definitie, zou hij nu als arme egoïstisch moeten zijn. Nr. 11 zijn zwager verzuchtte 'ik begrijp hem niet hij is arm, daarom zou hij moeten vragen aan mijn vader, – de schoonvader van nr. 24 – om een stuk grond, maar dat heeft hij niet gedaan'. Kennelijk omdat hij vindt dat dat niet te pas komt, maar volgens zijn zwager die dit niet een onmogelijke veronderstelling vindt omdat hij dan wel iets heel kwalijks van plan is, dat getuigt van een egoïsme dat dat van anderen in de schaduw zal stellen. Hoe dit ook zij nr. 24 heeft in zijn gedragingen meer weg van de middenstander dan van de arme.

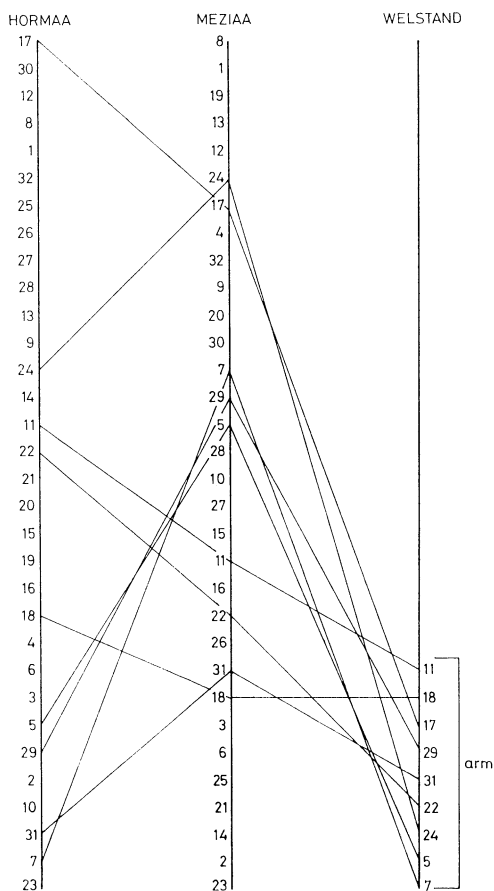
Hoewel de rijken en de middenstanders het spreekwoordelijk egoïsme van de arme vrezen, beschikken desondanks de armen over een aantal vrijwillige relaties. En onder die vrijwillige relaties schuilen rijken. Zijn deze dan niet bang voor het egoïsme dat hun rijkdom parten spelen zal? Of bewijzen de armen de rijken ook waardevolle diensten? Dit laatste is naar ik meen het geval, want de armen kunnen tegendiensten met woorden bewijzen, dat wil zeggen dat zij in het openbaar op de mannenvergaderplaats hun rijke in bescherming nemen tegen achterklap en hoon en dat zij hun rijke partners op de hoogte houden van de stemming in het dorp *vis à vis* hun rijkdom. De egoïstische rijken immers zijn niet voor niets bevreesd dat zij beroofd en bestolen worden door minder welgestelde dorpsgenoten. Door relaties met armen die bereid zijn, als waakhond op te treden verlenen zij zich zelf een hoognodige bescherming. In de talloze ruzies die ik heb verzameld komt dit bestelen van rijken nl. herhaaldelijk voor.

3 de middenstanders

Vergeleken met de rijken beschikken de middenstanders over een betrekkelijk groot interactiebereik, waarvan het gevolg is dat zij betrekkelijk hoog genoteerd staan op de hormaaladder. Zij streven naar een groot interactiebereik omdat zij hopen dank zij dit interactiebereik zich te kunnen verrijken. Maar daarvoor is het geraden, meziaapartners onder de rijken te zoeken. De rijke echter vreest voor egoïstische motieven in de eerste plaats bij de armen, die voor hem per definitie egoïstisch zijn, maar ook bij middenstanders moet hij dat trekje vrezen. Is hij er zelf niet mee behept? De middenstanders die omgang met rijken zoeken zijn dan ook gedwongen te tonen dat zij het goede willen en dat zij geen gevaar vormen voor de welstand van de rijken. De rijke kan dat besef worden bijgebracht doordat de middenstander een in ieder opzicht pijnlijk perfect gedrag ten toon spreidt. Alleen in middenstanders met veel hormaa hebben de rijken vertrouwen. En dat hormaa vergroot hij door uitbreiden van zijn relaties, met name met armen, hetgeen demonstreert dat

figuur 6

figuur 7

hij, de middenstander, geen egoïst is. Middenstanders die zich door zulke overwegingen laten leiden zijn de nummers 13, 9 en 1.

Duidelijk is het ook dat meziaa en eer aan elkander gebonden zijn. Daalt de eer van de middenstander door wat dan ook, dan beschouwen de rijken dit als een tot voorzichtigheid manend teken, waardoor de kans op het kappen van relaties door de rijke met de betrokken middenstander toeneemt. Stijgt omgekeerd de eer van een middenstander dan trekt hij hiermee rijken aan. De hierboven genoemde nummers zijn relatiejagers en om die relaties te maken met rijken zijn zij gedwongen tot het volgen van de normen. Zij zijn de onderschrijvers van de maatschappelijke orde.

Wanneer voor de twee categorieën rijk en arm het verband tussen meziaabereik en hormaa wordt geanalyseerd dan moet geconstateerd worden dat het meziaabereik als zodanig niet in alle gevallen

hormaa verklaard. Daarbij is er sprake van twee tendenties die wijzen in verschillende richtingen terwijl tal van rijken hogere posities bereiken op de hormaaladder dan overeenkomt met de grootte van hun meziaabereik, moet voor de armen geconstateerd worden dat in een betrekkelijk groot aantal gevallen hun hormaa op een veel lagere sport staat dan de positie die zij innemen op de meziaaladder.

De twee hierboven weergegeven verbanden tussen meziaa en hormaa voor de rijken en de armen laten aan dit verschijnsel geen twijfel.

Wordt er dan, zo kan gesteld worden, verschil gemaakt tussen het meziaabereik van de rijken en de armen, worden de meziaas van het rijk en arm niet over dezelfde kam geschoren?

De twee hierboven weergegeven verbanden, figuur 6 en 7, nemen iedere twijfel in dit opzicht weg. Bij de berekening van de correlatie-coëfficiënt die het verband aan geeft tussen meziaa en hormaa werd naar aanleiding van de uitkomst $T = +.308$ opgemerkt dat er mogelijk versturende factoren in het spel zijn. *Dit is thans vastgesteld, daar de rijken een streepje voor hebben, terwijl het hormaa van de armen veelal daalt onder de grootte die overeenkomt met hun meziaabereik.* Wanneer deze factor, de invloed van de rijkdom geëlimineerd wordt moet het gevolg daarvan zijn een grotere samenhang tussen meziaa en hormaa, met andere woorden de uitkomst van T moet toenemen.

Met de partiële correlatieberekening van Kendall kan die samenhang tussen meziaa en hormaa berekend worden met uitschakeling van de factor welstand. De waarde van T meziaa-hormaa-welstand = $+.577$. Genoegen moet worden genomen met het feit dat voor deze partiële rangcorrelatierekening geen significantietoets bestaat, maar op dit resultaat kan worden vertrouwd daar duidelijk is, o.a. uit bovenstaande tekening dat het verband tussen meziaa en eer voor een deel verstoord is door de relatie van beide, meziaa en eer, tot rijkdom.

Voor het verkrijgen van inzicht in het fenomeen hormaa is voor ieder gezinshoofd een inventaris gemaakt voor de elementen die tezamen hormaa-bepalend zijn voor hem.

Op blz. 211 werden de elementen waaruit het hormaa van nr. 32 is opgebouwd als voorbeeld behandeld. Bij een nadere analyse van alle inventarislijsten kwam vast te staan dat de Khroumirianen niet alle elementen als even waardevol aanmerken. Bovendien werd geconstateerd dat zij hun grotere of kleinere waardering voor de verschillende meziaas uitdrukken in vingers, of in druppels melk. Ik heb toen geprobeerd om door de informanten voor ieder element een waarde, uitgedrukt in vingers of in druppels melk te laten vaststellen. De uitkomsten zijn allerminst onbevredigend en geven de mogelijkheid om een dieper inzicht te verkrijgen in hun waardensysteem. Hoe dit ook zij, ook hier kan nr. 32 als voorbeeld dienen. Voor ieder element is de waarde in vingers, overeenkomend met de waarde in druppels melk aangegeven.

5 plus 5 vingers	Eerbied en respect zijn van zijn gezicht af te lezen. Nú, maar ook toen hij nog een kind was (verdubbeling).
5 vingers	Pleit altijd voor het volgen van de gedragsregels.
5 plus 5 vingers	Heeft van jongsafaan zich laten leiden door het gedrag van zijn vader ten aanzien van vrouwen. Is het tegendeel van laakbaar in dit opzicht.

6 vingers	Is gesteld op het leven in volledig vertrouwen met de buren.
6 vingers	Geeft er blijk van goed voor zijn vader en moeder te zorgen.
1 plus 4 plus 5 plus 4 vingers	Na de dood van vaders broeder heeft hij de zorg voor zoon, dochter en vrouw van zijn vaders broer op zich genomen (aparte punten zijn gegeven voor ieder van de drie betrokkenen, en nog eens krijgt hij 4 vingers omdat hij toentertijd vrijgezel was).
5 vingers	Verricht meziaas met goed hart.
3 vingers	Leent op Aid el Kebir of een bruiloft zijn kleren uit.
9 vingers	Leent geld op de dag van ziekte en dood en geeft daarvoor crediet in zijn winkel.
4 plus 5 plus 1 vinger	Volgt het voorbeeld van zijn vader en leent zijn os als ploegdier uit. 1 vinger vanwege het voorbeeld van vader 4 voor de hulp aan de ploeger 5 voor meziaa bewezen aan de grond.
2 vingers	Construeert bij voorkeur de graven met cement (duurzaamheid).
2 plus 2 vingers	Stelt al van jongsaf aan de bijeenkomsten van de mannen op de mannen-vergadering op prijs.
2 vingers	Behandelt dieren met liefde en beledigt nimmer dieren.
4 plus 4 vingers	Weigert nimmer om zijn stier ter beschikking te stellen. 4 vingers voor de dienst aan de koe bewezen. 4 voor de dienst aan de eigenaar bewezen.

Uit alle overzichten is mij duidelijk geworden dat vijf vingers de waarde is voor een belangrijke meziaa. Maar met het bereiken van een waarde van zes of meer vingers wordt het een meziaa van grote kwalitatieve betekenis.

Nr. 32 kan bogen op een totaal van 8 meziaas van uitzonderlijk belang. Nr. 23 daarentegen op geen enkele, nr. 12 op een achttal.

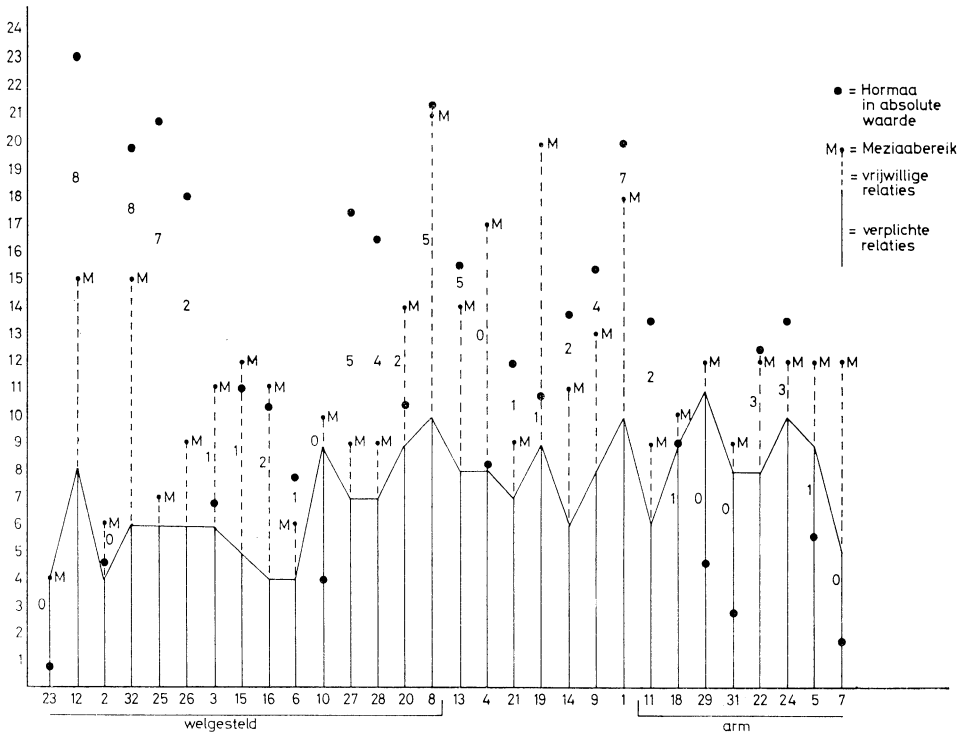
Bij de beoordeling van de grootte van ieders hormaa verdisconteren de Khroumirianen het aantal meziaas van uitzonderlijke grootte, daarbij worden fouten, gemaakt tegen de fatsoenscode of tegen de hormaa, in mindering gebracht. Een positief overschot werkt hormaaverhogend, een negatieve uitkomst hormaaverlagend.

Naast het meziaabereik, een kwantitatief gegeven, brengen de Khroumirianen ook de kwaliteit van de meziaas in het geding.

In figuur 8 is aangegeven het meziaabereik gesplitst naar vrijwillige en verplichte meziaas. Ook de positie die de gezinshoofden innemen op de hormaaladder is ingetekend.

Hierbij is niet uitgegaan van de volgorde zoals vastgesteld door het drietal informanten. Voor ieder gezinshoofd zijn de druppels melk of de vingers, die tezamen zijn hormaa opbouwen opgeteld en op schaal in kaart gebracht.

Het ligt hier niet in mijn bedoeling uitvoerig in te gaan op een vergelijking van de uitkomsten. Zonder meer is het bij vergelijking van figuur 5 en figuur 8 duidelijk dat er een grote mate van

figuur 8

overeenstemming is in α . hormaavolgorde zoals vastgesteld door de informanten en de volgorde die resulteert uit de berekeningen. Eveneens is voor iedere persoon het aantal meziaas van uitzonderlijke kwaliteit aangegeven met een cijfer. Nr. 23 bijvoorbeeld kan op geen enkele meziaa van grote kwaliteit bogen, nr. 12 en 32 daarentegen op 8 van zulke meziaas.

Opvallend is het dat er onder de rijken mensen schuilen die een groot aantal meziaas van grote kwaliteit bewijzen zoals de nrs. 12 (8 stuks), nr. 32 (8 stuks), nr. 27 (7 stuks), 27 (5 stuks) en nr. 8 (5 stuks), terwijl bij de armen de nrs. 11, 18, 29, 31, 22, 24, 5 en 7 respectievelijk aan grote meziaas 2, 1, 0, 0, 3, 3, 1 en 0 stuks op hun naam hebben staan.

Het verlenen van kwaliteitsmeziaas werkt hormaaverhogend,⁸ het bewijzen van een gering aantal meziaas van grote kwaliteit werkt bij de armen hormaaverlagend. Maar ook voor rijken als nr. 23 en nr. 2 verklaart het de lage hormaapositie. Bij aandachtige beschouwing van deze figuur is het duidelijk dat meziaabereik en -kwaliteit samen nog geen volledig inzicht geven in de samenhang tussen meziaa en hormaa. Nr. 15 bijvoorbeeld heeft met een nagenoeg identiek meziaabereik en slechts 1 meziaa van kwaliteit een hogere hormaapositie dan nr. 3. Hoe dit ook zij, wel is duidelijk welke invloed op hormaa het bewijzen van meziaas van groot belang uitoefent.

Wanneer een groot aantal kwaliteitsmeziaas gebaseerd zijn op bezit en dat zijn zij, dan impliceert

dit dat de armen minder in de gelegenheid zijn om zulke meziaas te bewijzen dan de meer welgestelden. Bovendien worden de armen fouten tegen de fatsoenscode, in tegenstelling tot de rijken, dubbel aangerekend, hetgeen de kans op een negatieve uitkomst vergroot. Het gevolg daarvan is dat voor zo'n arme de hoogte die hij op de hormaaladder bekleedt, daalt onder de hoogte van zijn meziaabereik.

De enkele armen die desondanks weten te stijgen bewijzen meziaas die van uitnemend belang zijn. Nr. 11 bijvoorbeeld is altijd bereid bij een begrafenis de Koran te lezen, waartoe slechts enkelen in het dorp in staat zijn. Zulk een meziaa wordt zo hoog aangeslagen, omdat iedereen rijk of arm daarvan profiteert, dat hij wat zijn hormaapositie betreft uitstijgt boven zijn meziaabereik. Zulk een positieve bijdrage aan het gemeenschapsleven wordt hoog aangeslagen.

Met behulp van deze gegevens kunnen ook de hormaaposities van de nummers 25, 26, 27 en 28 worden verklaard. Allen verrichten hoog genoteerde meziaas. Maar al die meziaas van uitzonderlijk belang hebben betrekking op de meziaas die zij elkander onderling bewijzen. De beesten zijn tussen de broeders niet verdeeld, tussen de neven is de grond niet verdeeld, naar buiten echter verrichten zij geen meziaas van betekenis: zij hebben hun hormaa te danken aan de waardevolle diensten die de nummers 25, 26, 27 en 28 elkander onderling bewijzen. Dat impliceert dat wanneer zij zouden breken met elkaar veel van die hoog gewaardeerde meziaas tot het verleden behoren. Een half jaar geleden, twee jaar na het vaststellen van hun hormaaposities bleek voor de eerste maal dat hun gebouw van onderlinge diensten niet meer zo hecht was gefundeerd als vroeger. Onder geheimhouding voor de overige dorpsgenoten is mijn research-assistent te kennen gegeven dat de nummers 27 en 28 overgegaan waren tot de deling van hun gemeenschappelijke kudde, de praktijk leert dat wanneer de Khroumirianen beginnen met boedelscheiding zij daarmee voortgaan tot het bittere einde. Het gevolg daarvan is dat hun hormaa dalen zal en meer en meer de positie van het meziaabereik zal naderen.

Rijkdom schept verplichtingen. Een rijke aldus de theorie moet veel meziaas verrichten om hormaa deelachtig te worden. Een rijke kan op twee manieren hormaa deelachtig worden en wel door te zorgen voor een groot meziaabereik of door het bewijzen van waardevolle meziaas. Zelfs bij een klein meziaabereik kan een rijke hoog op de hormaaladder klimmen door het verrichten van waardevolle meziaas, daarom kan hij ook zonder gevaar voor een te lage hormaapositie met gerust geweten zijn handen sluiten.

Zoekt hij daarentegen een zo hoog mogelijke hormaapositie dan moet hij en een groot meziaabereik opbouwen en uitzonderlijke meziaas bewijzen.

Er zijn maar weinig rijken die zich op twee fronten moeite geven. Wanneer de middenstand een groot meziaabereik kan opbouwen dan is die zelfde mogelijkheid gegeven voor de rijke. Hij doet dat niet omdat hij in eerste instantie bezorgd is om het behoud van zijn rijkdom.

Hij verkrijgt dan weliswaar geen hormaa maar is desondanks tevreden omdat hij vanwege zijn welgesteldheid gerespecteerd wordt. En dit respect houdt hijzelf voor eer en aanzien, kortom voor hormaa. Herinnerd mag worden aan de zegswijze die ik pas vorig jaar voor het eerst vernomen heb dat 'de hormaa schijnt tegenwoordig niet meer op de meziaas te zitten maar op de rijkdom'.

VI besluit

Het dorp Mhamdiah maakt met reuze schreden op tal van terreinen van het maatschappelijk leven een ontwikkeling door.

Vroeger beoordeelden de dorpsbewoners elkander in termen van hormaa, thans spreekt men over andere dorpsbewoners in termen van rijk en arm. De bewoners passen een classificatie toe in termen van welstand. Rijk en arm impliceren veel meer dan vroeger ooit het geval was, bepaalde gedragspatronen. Kon de vroegere situatie beschreven worden met de term sociale differentiatie thans is de term sociale stratificatie passender.

De Mhamdiaanse intermenselijke relaties zijn onderhevig aan een snelle structuurverandering. Daarbij zijn het de rijken die bij die processen van verandering de toon aangeven, want zij zijn het die hun handen sluiten, die betrekkingen kappen. De middenstand daarentegen gedraagt zich grotendeels naar het traditionele patroon. Naar de leer van meziaa en hormaa. Voor hen, willen zij materieel vooruitkomen, is het bijzonder ongewenst, zich revolutionair te gedragen, de normen geweld aan te doen. In zeker opzicht zijn ook de armen behoudend. Zij onderschrijven de traditionele verplichtingen voorzover die betrekking hebben op de rijken en middenstanders. Zij houden niet op te betogen dat rijkdom verplichtingen met zich meebrengt. Anderzijds werken ook zij mee aan de verandering van het patroon. Wanneer zij meziaas bewijzen aan de rijken dan zijn zij beslist niet bereid, genoeg te nemen met meziaas die de rijken hun naar believen bewijzen, zoals vroeger te doen gebruikelijk was en op een tijdstip dat de tegenpartij zinde. Zij zijn niet tevreden met meziaas zelfs niet met meziaas in natura, maar zij willen als contraprestatie geld zien. Tal van ruzies zijn daarover uitgebroken. De arme die een specialist is in het delven van een graf voegt de rijke toe, nadat hij de meziaa bewezen heeft: 'Ik wil geen meziaas maar ik wil geld want ook mijn kinderen moeten leven'. De rijken stuit dat tegen de borst. Ze geven er de voorkeur aan te honoreren op een wijze die hun op zeker ogenblik goed uitkomt en voor de idee van boter bij de vis zijn zij niet geporteerd. De rijken verwijten dan ook de armen egoïsme net zo als de armen op hun beurt de rijken egoïsme verwijten. En daarmee verschaffen de armen de rijken keer op keer een goed excuus om over te gaan tot het kappen van de betrekkingen want zodoende kunnen zij de schuld laden op de schouders van de tegenpartij.

Het meziaasysteem, gebaseerd op een broeder-broeder verhouding kan alleen functioneren in een samenleving die niet gebukt gaat onder grote verschillen in welstand waar de armoede een relatief schaars verschijnsel is en waar machtsposities ontbreken. Het zijn de uitgesproken verschillen in economische machtsposities die het meziaasysteem ondergraven. Het zijn vooral de betaalde betrekkingen in het streekcentrum Ain Draham die een aantal dorpsbewoners gelukkig heeft gemaakt. De meesten van hen die in Ain Draham een betrekking vervullen behoren tot de groep van rijken, maar dank zij die betrekking kunnen zij breken met het traditionele patroon, en overgaan tot het sluiten van hun handen. Van de meeste armen hebben zij weinig last, die zijn en blijven onderdanig: want wie weet opent zo iemand nog eens voor mij zijn handen. Het is bij uitstek de machtspositie waarin de loontrekkers werkzaam in Ain Draham verkeren die het systeem heeft ondergraven en verder ondergraaft. Wanneer de rijken van mening zijn dat zij teveel ver-

plichtingen hebben in het dorp maken zij zich van het dorp los en vestigen zich in de nabijheid van Ain Draham. Er zijn in de afgelopen jaren al een aantal rijken uit het dorp vertrokken. Voor 1968 hebben al de nummers 2 en 10 aangekondigd dat ook zij het dorp de rug toekeren.

noten

¹ J.Clyde Mitchell: On Quantification in Social Anthropology. In: *The Craft of Social Anthropology*. A.L.Epstein (ed.) London 1967, p. 45.

² *Idem* p. 35.

Een deel van de gegevens, de censusgegevens met name, ontleen ik aan het leeronderzoek van mej. I.A.Martin, die in dit dorp in 1965 een tweetal maanden heeft doorgebracht. De resultaten zijn neergelegd in een ongepubliceerde scriptie.

³ "Prestige" I take to mean a more fluid version of status. Prestige is no doubt one of the vaguest terms used in sociological descriptions' S.F.Nadel, *The Foundation of Social Anthropology*, London, 1951, p. 171.

⁴ G.C.Homans, *Individu en Gemeenschap. Menselijk Gedrag in Groepsverband*, Utrecht-Antwerpen 1966, p. 153 e.v. Oorspronkelijke titel: *The*

Human Group. New York 1961.

⁵ G.C.Homans, *Social Behaviour. Its Elementary Forms*, London 1961. 'We define esteem as follows: the greater the total award in expressed social approval a man receives from other members of his group the higher is the esteem in which they hold him.' p. 149.

⁶ Voor het berekenen van de rangcorrelatie-coëfficiënten werd gebruik gemaakt van S.Siegel, *Non parametric statistics for the behavioral sciences*, Int. Students Edition, New York, etc. 1956 Voor de Kendall Rank correlation coefficient p. 213-239.

⁷ G.C.Homans, *Menselijk Gedrag in Groepsverband*, Utrecht-Antwerpen 1966 p. 158.

⁸ Zie daarvoor: G.C.Homans, *Social Behaviour. Its Elementary Forms*, London 1961, p. 145-163.

verantwoording

Het veldwerk voor deze studie werd begonnen op 10 juli en afgesloten op 1 december 1967. Ieder jaar voor het begin en na afloop van het leeronderzoek door de Universiteit van Amsterdam in Tunesië georganiseerd brachten Abdullah ben Hellel en ondergetekende een kortere of langere periode in het veld door. Gedurende mijn overwintering in Nederland werd het onderzoek per correspondentie voortgezet.

Alle gegevens voorzover van belang voor het meziaabereik en de welstand en de hoogte op de hormaaladder werden bijeengebracht van 10 juli 1965 tot 1 februari 1966.

Aan een aantal instellingen en personen ben ik dank verschuldigd.

In de eerste plaats aan de Universiteit van Amsterdam, met name aan de hoogleraren van het Antropologisch centrum, prof.dr.A.J.F.Köbben, prof.dr.J.Pouwer en prof.dr.J.Boissevain, die mij in de gelegenheid stelden om ampel veldwerk te verrichten in de Khroumirie om in staat te zijn tot het leiden van het leeronderzoek. Deze publikatie is hiervan een eerste vrucht.

In de tweede plaats dank ik de Nederlandse organisatie voor z.w.o., die mij in de gelegenheid stelde vanaf begin januari 1967 een drietal maanden in de Khroumirie door te brengen, hartelijk voor het begrip dat ik bij haar heb gevonden.

Voorts gaat mijn dank uit naar Mohammed Masmoudi, de voortvarende, kundige directeur van het *Centre des Arts et Traditions Populaires*, in Tunis, die voor leeronderzoek toestemming heeft gegeven, dit leeronderzoek stimuleert en voor publikatie in Nederland en Tunesië verlof heeft gegeven. Het is prettig dat de heer Masmoudi de Khroumirie gereserveerd heeft voor studiedoeleinden van Nederlandse studenten. Dan mijn vrouw die niet alleen vele tekeningen heeft gemaakt maar herhaaldelijk haar echtgenoot heeft moeten aanhoren over meziaa en hormaa en genoeg heeft moeten nemen met veelvuldige afwezigheid.

Meer in het bijzonder zeg ik dank aan dr.B.Stonebrink te Bussum die mij attent heeft gemaakt op de rangcorrelatieberekening en met wie ik intens heb zitten rekenen. Tenslotte spreek ik mijn erkentelijkheid uit voor de hulp van de heer R.Niemeier, soc.cand. te Amsterdam, die mij met de geheimen van partiële rangcorrelatierekening vertrouwd heeft gemaakt en die voor mij de berekeningen heeft uitgevoerd.

verslagen

report on an interdisciplinary 'workshop on religious research'

From the 28th of December 1967 to the 12th of January 1968 a 'Conference', correctly labelled as a Workshop in Religious Research was held at the University College of Nairobi. The 70 participants, consisting mainly out of lecturers and staff members of Theological Seminaries, Sociological, Historical and Psychological Faculties of Universities in Central, East and Southern Africa had been busy with preparatory research work since 1966. Each participant had to produce a research paper of at least 4,000 words on the subject of his or her own choice, written from the standpoint of one of the major disciplines, be it Educational, Historical, Sociological, Liturgical, Missiological or Methodological. With the papers circulated in advance and the participants being required to write a brief critique on each, a sound basis for discussion at the 'Conference' was laid. What made the Workshop significantly different from most conferences was the fact that not a single research paper was actually verbally presented to the participants during the plenary sessions. Morning lectures were followed up in the afternoons by the sub-division of participants into 6 Working Groups, each with its own Chairman and Secretary. The Working Groups had to deal with one paper at a time, along the lines of a detailed critique sheet with question such as: Is the subject clearly enough defined? Is there a correct balance between descriptive and normative material? Any merits in the paper? Is the paper up to publishable standard? Any recommendations to the author on literature he should consult, sections that should be expanded or compressed? etc. During the final plenary sessions that followed the preliminary work of the working groups, the secretaries reported on the findings of each group and time was given for detailed discussion. In this way each participant could benefit from the richly diversified criticisms of specialists in the various disciplines.

Several of the papers were of outstanding quality. Rev. B. Joinet (Roman Catholic) for example contributed a 'Differential Study of Responses to the Verbal stimuli KANISA and CHURCH among Tanzanian Adolescents'. Having made use of a projective test of word associations, based on one of C.C. Jung's techniques, Joinet comes to some interesting conclusions concerning Tanzanian school children. Amongst other things he convincingly indicates that the responses to the stimulus Kanisa show that the church is seen above all as a building and that the community of believers is seen as gathering in the local parish church. With the close relation between religious life and a building there is a danger of pupils having their Christian life reduced to the few hours spent at the parish on Sundays. The papers of Rev. Cuthbert Omare on the High-God of the Tanzanian Vaasu, Rev. Kauta on the Pre-European religion in Malawi and Rev. Mawinza on the Luguru ancestors showed the interest of African theologians in the traditional religion of their people. At least 10 papers dealt with the African Independent Church Movement. Of these Prof. Ranger treats the 'Negative Case' in Tanzania. In a brief but penetrating historical analysis he comes to the conclusion that the absence of Independent Churches in large numbers is due, negatively, to the impact of the first world war on missionary endeavour in this country, and positively, to the great extension of Islamic influence and the prestige of the Swahili society. Dr. Barrett presented a theory, based on a three-fold interdisciplinary approach, on the main causes of Independency in Africa. 'The root cause common to the entire movement of independency' he says, 'may be seen in the

failure of missions in one small point, to demonstrate the fullness of the biblical concept of love as sensitive understanding towards others as equals'. My own paper deals with the kind of Syncretism found in the Ethiopian and Zionist type churches amongst the Shona in Rhodesia.

The bulk of papers in their original form are to be found in the library of the Africa Study Centre at Leiden, under the title: 'Theory and Practice in Church Life and Growth' – Studies in East and Central Africa over the last hundred years. About 20 of the papers had been specially selected for publication in a joint study, which will be available towards the end of this year, under the title: 'African Initiatives in Religion' (East African Publishing House, P.O. Box 30571, Nairobi.)

Four lecturers with an impressive lecture programme greatly contributed towards making the conference fruitful to those who plan future religious research in Africa. They were: *Prof. R.E.S. Tanner*, professor of Sociology, Heythrop College, Oxford, who lectured on 'The Methodology of Religious Research in the African Milieu', *Canon Francois Houtart*, General Secretary of FERES (International Federation of Institutes for Social and Socio-Religious Research), Louvain, Belgium, on: 'The Use of Social Scientific Research in the Work of the Churches', *Bishop S.C. Neill*, Professor of Missions and Ecumenical Theology, University of Hamburg, Germany, on: 'Religious Research and the History and Theology of Christians Missions', and *Prof. T.O. Ranger*, professor of History, University College, Dar-es-Salaam, on: 'The Significance and Methodology of Religious History in Africa.'

During the Workshop four Working Committees were formed, each of participants specialising in or undertaking research within one particular discipline or group of disciplines, viz. 1) History 2) Sociology, Anthropology, Psychology 3) Theology, and 4) Missiology and Ecclesiology. Some of the most important conclusions and recommendations put forward by these Committees were as follows:

History: The Committee agreed on the importance of some central source of information, co-ordination and advice. If the centralising agency in any African territory was to be a Research Unit of the Christian Council or some equivalent then there should be the closest possible co-operation between it and the local university institutions.

There is an urgent need for the creation of National Commissions of Church Archives. These should represent the major denominations in each territory with nominees from the territorial Archives and the local university institution. The Commissions for Church Archives should discuss the appropriate steps required to preserve material, to catalogue it and to make it available for research.

The committee urged that wherever possible church and mission archives of importance should be microfilmed and the copies deposited in the University Libraries and National Archives.

Theology: Theological evaluation is needed of research on African traditional religion centred on the problem of revelation in terms of dialogue and confrontation, eg. (a) rethinking of the dogmatic teaching of the Holy Spirit, (b) concept of the 'Logos Spermatikos.'

A theological approach of the African Independent Churches is needed, especially concerning

their theology expressed in their hymns, creeds, sermons (to be studied by means of content analysis) and biblical hermeneutics (the principles of biblical interpretation that they apply). Linguistic studies in relation to religion in Africa (semantics) are long overdue. There is need for some kind of theological dictionary of theological (biblical) key words, interpreted in African thought patterns and in relation to African tradition.

Missiology: Apart from proposing several important spheres in which research is needed this committee recommended that the existing Unit of Research, Nairobi (Anglican) directed by Dr.Barrett be put on a permanent basis with an organization about double the size of the present one; that it also be put on an ecumenical basis, in particular by official Roman Catholic participation, and that it establish firm university connections. It was furthermore recommended on behalf of the Africa Study Centre, Leiden, that links with Africa Study Centres overseas be increased. As a practical outcome of the Workshop, participants unanimously agreed to set up the 'Association for Research on Religion in Africa' (ARRA) – P.O.Box 230, Nairobi. An Executive Committee of the Association was chosen, consisting of:

- Rev. W.B.Anderson (presbyterian)
- Rev. Francis Murray (Roman Catholic)
- Mr.B.Kiplagat (Anglican)
- Dr.David Barrett (Anglican) secretary.

The functions envisaged for this Association are roughly as follows:

- a to be the clearing house for research of all kinds of religion;
- b to co-ordinate and stimulate new and existing religious research;
- c to solicit funds for research projects both corporate and individual;
- d to provide a source of information concerning publication, publishers, religious periodicals and other means of publishing research material, and
- e to offer facilities for training, especially in research methodology, to all persons so desiring, in particular, with special facilities for African nationals interested in religious research.

The Workshop General Meeting strongly recommended the concept of the interdisciplinary workshop and moved that another be planned, at the earliest in 1971.

Overseas students who intend doing research in the socio-religious field in Central- East- or Southern Africa would greatly profit from contacting the above-mentioned association. **M. L. Daneel**

landen van Afrika

staat	opp. in km²	inwonertal	onafhankelijk sinds	regeringsleider/ staatshoofd
noordelijk Afrika				
Algerije	2 381 741	12 000 000	4- 7-1962	Haouri Boumedienne
Ifni	1 920	53 000	Spaans	
Libië	1 759 540	1 600 000	24-12-1951	Idris el Mahdi es Senussi
Marokko	443 680	11 625 000	2- 3-1956	Hassan II
Mauretanië	1 085 805	1 100 000	28-11-1960	Moktar Ould Daddah
Soedan	2 505 823	12 800 000	1- 1-1956	Ismael el Azhari
Spaanse Sahara	262 920	19 000	Spaans	
Tunesië	164 000	4 458 000	20- 3-1956	Habib Bourguiba
VAR (Egypte)	1 000 000	30 500 000	28- 2-1922	Gamal Abdel Nasser
westelijk Afrika				
Boven-Volta	275 000	4 550 000	5- 8-1960	Sangoulé Lamizana
Dahomey	115 762	2 300 000	1- 8-1960	Emile Derlin Zinsou
Gambia	10 369	326 000	18-12-1965	Sir Dawda Jawara
Ghana	237 873	7 945 000	6- 3-1957	J.A. Ankrah
Guinee	245 857	3 700 000	2-10-1958	Sékou Touré
Guinee (Port.)	36 125	608 000	Portugees	
Ivoorkust	322 463	3 700 000	7- 8-1960	Félix Houphouët-Boigny
Liberië	111 370	1 100 000	26- 7-1847	William V.S. Tubman
Mali	1 204 021	4 307 000	20- 6-1960	Modibo Kéita
Niger	1 188 794	3 100 000	3- 8-1960	Diori Hamani
Nigerië	923 317	55 653 000	1-10-1960	Yakubu Gowon
Senegal	197 161	3 400 000	20- 6-1960	Léopold Sédar Senghor
Sierra Leone	73 326	2 800 000	27- 4-1961	Siaka P. Stevens
Togo	57 000	1 600 000	27- 4-1960	Etienne Eyadema
midden-Afrika				
Centraalafrikaanse Rep.	617 000	1 140 000	13- 8-1960	Jean Bedel Bokassa
Congo (Brazzaville)	342 000	900 000	15- 8-1960	Alp. Masmamba-Debat
Congo (Kinshasa)	2 344 932	15 400 000	30- 6-1960	Joseph Mobutu
Gaboen	267 000	600 000	17- 8-1960	Bernard-Albert Bongo
Guinee (Spaans)	56 102	410 000	Spaans	
Kameroen	475 000	5 150 000	1-10-1961	Ahmadou Ahidjo
Tsjaad	1 284 000	2 750 000	11- 8-1960	François Tombalbaye